

NIETZSCHE
ROMANTIKUS KORSZAKA

ÍRTA
WILDNER ÖDÖN

HARMADIK KIADÁS

1909.
GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓVÁLLALATA
BUDAPEST, IV., VERES PÁLNÉ-UTCA 16.

Rothberger és Weisz könyvnyomdája, Budapest.

Oszkárnak, a fénykeresőnek

a Szerző.

ELŐSZÓ

Ezt a munkát Jászi Oszkár, annyi nemes mozgalom szikraindítója és tüzének táplálója kezdeményezte, ő hívott meg arra a feladatra, hogy a „Társadalomtudományi Könyvtár” részére ismertessem Nietzsche életét és műveit.

Sohasem tekintetem magam tudósna, s így e tudományos könyvtárban is vendégjogon kérek elnézést. Műfajom az essay; s most sem irtain nagyobb igényű dolgot, mint egy essayt, a mihez szeretve tisztelt öreg mesterünk okvetlenül hozzátenné: egy „ügynevezett” essayt.

Néhány éve már, hogy munkába fogtam. Az volt a tervem, hogy Nietzsche egész életéről és minden művéről beszámolok hazai közönségünknek, nem ólomlábon járó, hanem könnyebb lépésű, de azért alapos dolgozatomban. Előmunkálataimat ennek megfelelőleg folytattam.

II

Eleinte egy nagy közösség sinekurája – halványan emlékeztetve Vandervele államképére – megengedte, hogy gyorsabban haladhassak, de utóbb életem körülményei úgy alakultak, hogy lefoglalt időm hézagai egyre gyérültek, s a lélekzetvételnek mind kevesebb percét fordíthattam kedvére feladatomra. Az *otium-ból*, a mely nélkül nem születik mélyebben járó munka, édes-kevés jutott osztályrészemül s be kellett látnom, hogy tervemet akképen, a mint eredetileg megrajzoltam, egyhamar nem vihetem ki, pedig megbízom és kiadom – szelílen és épp ezért kötelező kényszerrel – sürgettek.

Viszont már sokkal jobban benne voltam a munkában, semhogy egészen visszavonulhattam volna. Jogosan-e, vagy sem, az olvasó fogja eldönteni, de sajnáltam volna *tabula rasa-t* csinálni. Ezért elhatároztam, hogy kiadom munkám első, önálló egészet tevő részét, s a többi, a mennyire szabad perceim megengedik, később következzen. Erre a lépésre bátorított az is, hogy Nietzsche romantikus és heroikus korszaka nálunk még igen ikevessé ismeretes, pedig igen érdekes, sőt megragadó színjátékot tár elénk nemcsak a genie egyéni-jéégének fejlődése, hanem műve evolúciója szemező-igéből is. „Zarathustra” egyedül még nem Nietzsche

III

s Zarathustra sublimis magasságait is jobban megértjük, ha göröngyös, tövises, majd szédületes vándorútja kezdeteiből, a völgyből emelkedünk fölfelé. A völgyből, a „tarka tehén városa”-ból, a mikor még a piaci csőcselékkel vitatkozik, süket füleknek beszél, s hátán holttestet cipel a hegyekbe.

* *

De kell-e nekünk egyáltalában Nietzsche?

Irodalmunk khinai falának egyik főkapuőre, a ki előtt e mű tervét szóba hozták, szomorú bátorsággal már eldöntötte a kérdést: Isten óvjon tőle. - monda – minek terjeszszük Nietzsche szellemét, a mikor társadalmunkban már úgyis annyi a Nietzsche irányára való veszedelmes hajlandóság!

- Uram Isten, mi értelme lehet e mély kijelentésnek, – töprengtem. Milyennek ismerheti a Nietzscheizmust, s minőnek a magyar társadalmat? Annyi bizonyos, hogy vagy az egyiket, vagy a másikat, – s talán: sem az egyiket, sem a másikat - nem ismeri olyannak, a minő valójában, mert akkor nem félne Nietzsche-t beereszteni, hanem kész örömmel tárna kaput neki.

Dacosan elhatároztam, hogy ítéletét megfeleb-

VI

bezem a magyar közönséghez. Azaz a magyar közönség ama kicsiny, de egyre szaporodó részéhez, a mely szereti a verőfényt, az acélosító friss levegőt, a sas szárnyalását és látóhatárát, a szabad, bátor ihangot (még ha egészségesen goromba is).

Ez a közönség – erős a reményem – úgy jár, mint én. Testvére talál ebben a *jó európaiban*, a kinek – egyelőre csak ifjúkori – alakját iparkodtam a nagy emberek iránt köteles szerető bensőséggel elevenen és életnagyságban – nem a „hősök” nagyításával – kidomborítani. Olyan testvére, a kivel legmélyebben harmonizálhat, ha gyakorta nem is ért vele egyet. Ahogy én sem titkolom, hogy sokszor nem értek vele egyet.

S mégis ellenállhatatlanul vonz; mégis bámulom és szeretem. Hogy miért? Nem kell bővebb okát adnom azok előtt, a kik őt eredeti műveiből ismerik, de – ha igyekezetem sikert arat – azok előtt sem, a kik munkámból ismerik meg először.

Ha ez utóbbiak kedvet kapnak a közelebbi ismeretségre, – nemcsak jutalmazva lesz fáradságom, hanem ösztönzést is merítek ebből tanulmányom további, mentől jobb, folytatására.

V

Iparkodtam, hogy munkám közben tárgyilagos maradjak, s többet beszéltessem Nietzschét, mint önmagamat. Okultam a Nietzsche-irodalom árján. Mennyi beszéd, mennyi felfútt színes szappanbuborék, mennyi ökörszemrepülés egy sas szárnyai alatt - s egy királyságot egy okos szóért! Utóvégre is Nietzschét kellett ismertetnem, nem magamat.
Budapesten, 1906 szeptember havában.

A szerző.

SZÁRMAZÁSA. GYERMEKKORA,

(1844-1858.)

Nietzsche Frigyes Vilmos 1844. október 15-én Röckenben, Lützen mellett, Poroszország szász tartományában született. Atyja Nietzsche Károly Lajos lutheránus lelkész, anyja Oehler Franciska, Pobles, Merseburg közelében fekvő helység papjának leánya volt.

Családjáról csak az újabb időkből tudunk bizonyosat; eredete a mende-monda ködébe vész. A Nietzschék között gyökeret vert az a hit, hogy Lengyelországból, a Nietzky grófoktól* származnak, a kik 1716. körül protestáns hitük miatt

* Első hallásra, miként én, bizonyosan más is kérde, nincs-e összefüggés Nietzsche családjá és a magyar Niczky-család közt, a mely a Ják-nemzetségből származott, s a Dunán túl virágzott. Kérésemre Fejérpataky László úr szorgosan kutatott úgy a hazai, mint a lengyel nemesi családokról szóló genealógiai segédkönyvekben, de nem talált nyomra. Később, a mikor Foerster-Nietzsche asszony fivére életrajzának (*Das Leben Fr. Nietzsche's Leipzig*. C. G. Naumann) 1904-ben megjelent kötetében (II. k. 486. o.) azt találtam, hogy családjuk, a „Nicki” „Niecki” család, a „Radwan” családtól származik, a melynek címere birtokukban van, az az ötletem támadt, hogy hozhatók-e a Radvánszky nemzetséggel összeköttetésbe. A Radvánszkyakról rendelkezésemre álló adatok, címerük közlésével kérdést intéztem tehát ez iránt Foerster-Nietzsche asszonyhoz. Válaszában, a melylyel az ő, egészen elűtő címerüket is megküldötte, ő sem tudott pozitív támpontokat nyújtani, csak sajnálatát fejezte ki, hogy a Radvánszky-család címere nem az övéké, holott az véletlenül sokkal jobban illett volna fivéréhez. E címerben ugyanis a belső részt egy farkába harapó kígyó vagy sárkány veszi körül. A kígyó pedig Nietzsche-Zarathustra kedvenc állata volt, s a farkába harapó kígyó, mint egyik saroktana: az örök visszatérésnek jelképe szerepel műveiben.

kénytelenek voltak Thüningiába kivándorolni. Ott lakott a család egészen Nietzsche Károly Lajos atyjáig; azután átte-* lepedett a szász provinciába.

Nietzsche Frigyes mindig ragaszkodott lengyel és főrangú származása mondájához, de a családi hagyomány való alapját nem tudta kikutatni s be kellett látnia, hogy az a családtörténet, a melylyel neki egy lengyel ismerőse 1883-84. telén Olaszországban kedveskedett, ugyancsak pusztá költemény.*

Nem mintha merő rangkórságból és külföldieskedésből hízelgett volna neki ez a lehetőség; lényének mélyebb gyökérszárait látta benne. Különösen ifjabb éveiben. 1883-ban írt emlékezéseiben ezeket mondja:

„Nem tagadom, hogy ifjúkoromban nem kis büszkeséggel töltött el lengyel származásom; a mi bennem német vérből van, egyedül anyámtól, az Oehler-családból, s atyám anyjából, a Krause-családból való, s úgy tetszett nekem, mintha minden lényegesben mégis lengyel maradtam volna. Hogy külsőm egész mostanáig lengyel típusú, ennek elég sok bizonyosságát tapasztaltam. A külföldön, mint Svájcban és Itáliában, sokszor lengyelül szólítottak meg; Sorrentóban, a hol egy telet töltöttem, a lakosság *il polacco-nak* hívott; s különösen, Marienbadban nyaralván, többször feltűnően em-

* 1884-ben Nizzában azt mondja dr. Paneth bécsi természettudós-nak, hogy ő lengyel; neve Nicki vagy Niecki. azaz a „megsemmisítő”, „nihilista”, a „szellem, a mely mindig tagad”, s ez örömet okoz neki. (Paneth egykorú levelei menyasszonyához, közölve Foerster-Nietzsche asszony idézett műve II. k. 481-493. lapjain.) Önéletrajza vázlatában is, a melyet Brandes György számára 1888-ban írt, szilárd hittel hivatkozik lengyel őseire, s arra, hogy fejének típusa előfordul Matejko képein. (*Menschen und Werke. Essays von Georg Brandes. II. Aufl. Frankfurt a. M. Hütten u. Loening. 1895. 138. o.*)

lékeztettek lengyel természetemre. Lengyelek jöttek hozzám, lengyelül köszöntek, s összetévesztgettek valamelyik ismerősükkel. Egyikük, – a mint előtte váltig tagadtam lengyel voltomat, s úgy mutatkoztam be, hogy svájci vagyok, – hosszasan, szomorúan nézett rám, s végre így szólt: „A faj még a régi, de a szív, tudj’ Isten hová fordult!” Egy kis füzet mazurkára, a melyet gyermekkoromban komponáltam, ezt írtam jelmondatnak: „Őseinkről emlékezvén” – s mily igazán ápoltam emléküket nem egy ítélettel és előítélettel. A lengyeleket a legtehetségesebb és leglovagiasabb népek tartottam a szláv népek közt. A szlávok tehetségét nagyobbra tartottam, mint a németekét, sőt úgy vélekedtem, hogy a németek csak a szláv vérrel való erős keveredés révén léptek be a tehetséges nemzetek sorába. Jól esett a lengyel nemes jogára gondolnom, hogy egyszerű *veto*-jával a gyűlés határozatát megdönthette, s úgy vélekedtem, hogy a lengyei Copernicus e jogával csak a leghatalmasabb és legméltóbb módon élt, a mikor minden más ember határozatával és hiedelmével szembe szállott. A lengyelek politikai féktelensége és gyengesége, épúgy mint kicsapongásuk, szerintem inkább-bb tehetségük mellett bizonyított, semmint ellene. Chopinben különösen azt tiszteltem, hogy a zenét a német befolyás, a rúthoz, nyomotthoz, nyárspolgárihoz, otrombához, fontoskodáshoz való hajlam alól felszabadította: a szellem szépségét és nemességét, s kivált a lélek előkelő derűjét, pajkoságát és pompáját, nemkülönben az érzés délies tüzét és mélységét előtte még senki sem fejezte ki különb módon.”*

* Növ. i. életrajza I. k. 10-11. o. – L. Nietzsche Werke XII. k. 153. 1. is.

Ha a Nietzschek főrangú származását nem tudjuk megerősíteni, talán alaposabb az a föltevés, hogy ereikbe csakugyan vegyült szláv vér. Kikkel és mikor, az kérdés, de többen utalnak magára a szláv hangzású névre, valamint arra, hogy az a környék, a hová a család, különösen később, elágazott, a szász provincia és a szász királyság területe, nagyon érezte a szláv behatást.¹ Ennek ép úgy, mint a germán és szláv fajok keveredésének minduntalan világos nyomaira akadunk ma is a szász nép fiziognomiájában, viseletében, családneveiben, nyelvében, szokásaiban, jellemében. De utalnak Nietzsche némely, csakugyan szlávos jellemvonására is, mint pl. a fanatizmusra, szenvedélyes apostolkodásra, a melylyel Richter szerint Tolsztojt,² vagy a nemes nihilistákat juttatja eszünkbe, s kivált a nagyon szeszélyesen csapongó kedély- és hangulatvilágnak tipikus túlsúlyára szemben az intellektussal. Ezekhez, Lichtenbergerrel³ tartva, csak az arisztokráciára való, későbbi bölcséletére oly jelentős hajlamot veszem, a mely a lengyeliségben épp oly erős, mint a magyarságban.

De hagyjuk a fajkérdést, a melyet biztos nyomok nélkül fürkészni kalandos vállalkozás s lássuk be, hogy a szláv

¹ Mulatságos a mikrologusokat munkában látni. így pl. Möbius P. J. (*Ueber das Pathologische bei Nietzsche*, Wiesbaden, Bergmann. 1902. 11. o.) azt hiszi, sokat bizonyított, ha egyszerűen megállapítja, hogy lipcsei 1902. évi cím- és lakjegyzékben 3 Nietzsche, 5 Nietzsche, 4 Nietzsche, 18 Nietzsche, 15 Nietzsche, 95 Nietzsche és Nietzsche szerepel, de azután nem kutatja, mi közül ezeknek Nietzsche Frigyeshez.

² Fr. N. *Sein Leben und sein Werk*. Fünfzehn Vorlesungen, gehalten an der Universität zu Leipzig von Raoul Richter, Privatdozent an der Universität Leipzig – Leipzig. Dürr. 1903-14. o.

³ *La philosophie de Nietzsche*. Par Henri Lichtenberger professeur de la littérature étrangère à l'Université de Nancy. VII. e. édition. Paris. F. Alcan. 1903. – 5. o.

vérkeveredéssel éppen csak felületesen tudjuk megmagyarázni azt a kétségtelen tényt, hogy Nietzsche Frigyes egyénisége, természete, tehetsége igazán nagyon sokban eltér a fajnémet természettől, a mint ennek leginkább szembeszökő vonásait hamarosan típusá rójjuk össze, s hogy ő maga is élete legnagyobb részében idegennek érezte magát nemzete közt, a melyet nem egyszer vérig sértett heves kritikájával, lángoló támadásaival.

A biztos adatok szerint Nietzsche Frigyes családja úgy atyai, mint anyai részről nagyon tiszteletreméltó és műveit, de szerényen polgári család volt. Valóságos papi család. Lutheránus pap volt apja, superintendens ennek az apja,¹ lelkész volt anyjának az apja, superintendens – Herder székében, Weimarban, – nagyanyjának a testvére és így tovább. A papi hivatás, erő, egészség,² termékenység és

¹ (1756-1826.) Foerster-Nietzsche Erzsébet bátyja életrajzában (I. k. 8. o.) idézi műveit, bizonyosságául, hogy nemcsak vallási, hanem kulturbölcséleti kérdésekkel is foglalkozott; pl. *Beiträge zur Beförderung einer vernünftigen Denkungsart über Religion, Erziehung, Unterthanenpflicht und Menschenleben.*

² Möbius, mint egyike a lángész és elmekor szükségképi kapcsolatáról szóló, nem valami új, csak újra divatos, bár tudományosan még ma sem eléggé megalapozott és igazolt tan híveinek, már említett művében (7-13. o.) buzgón szimatolja az elfajulási tüneteket Nietzsche őseiben, mert abból indul ki, hogy miként a teljes virág nem származhatik vadon növé cserjéből, „épp úgy a sajátóság Nietzsche sem származhatik normális emberektől.” Ámde hosszas és mulatságos ide oda imbolygás után ő sem tud egyebet kideríteni, mint holmi mendemondák alapján azt, hogy a Nietzsche-család több tagja szenvedett néha migraine-ben s apró különbségekben. Ezzel szemben állnak azok a biztos hagyományok, hogy a Nietzschék javarészt 70-90 éves kort értek, testileg, szellemileg nagy erejűek voltak. Az, hogy közülük többeknek erő3 egyéniségük s tudományos, költői s zenei hajlamuk volt, talán csak nem degenerációs tünet? Möbius, a ki régebben Schopenhauerre, s több jögon Kousseaura, sőt újabban Gothére is rásütötte az elfajultság bélyegét, úgy látszik minden nem filiszteren hajlandó ezt megállapítani, miközben tovább sekélyesíti a Lombroeoék nem éppen mély és megbízható teonáit. Esetleges migraine-ben s apró különbségekben filiszterek is

nagy kor mellett – úgy látszik – bizonyos lelki vonások is örökletesek a családban: a tudományok, irodalom és zene szeretete, a vallásos és erkölcsi problémákkal foglalkozás, a derült kedély – ez különösen az Oehler-ágban, – összetartás, igazságszeretet, a szertartásos s még otthon is megőrzött méltóságos és udvarias modor s a mit Nietzsche Frigyes is őt jellemző módon a „nietzschei fődolog”-nak mond – az individualizmus, a büszkén önmagára támaszkodás.

Frigyes születésekor atyja 31 éves volt. Épp egy évvel azelőtt nősült meg. A hallei egyetemen tanult, kitűnő eredménynyel, majd nevelő lett az altenburgi hercegi udvarban. Növendékei: Teréz, Erzsébet, utóbb oldenburgi nagyhercegné és Alexandra, utóbb Konstantin orosz nagyherceg neje, később is szíves viszonyban maradtak vele és utódaival. A tudós, istenfélő és szerény kandidátus azután el is nyerte a magas pártfogás gyümölcsét: IV. Frigyes Vilmos porosz király parancsára megkapta a röckeni plébániát. Oda vitte akkor 17 éves nejét, a kit a kortársak későbbi éveiben is nagyon friss és derült, költői kedélyű nőnek rajzolnak, s Goethe anyjához, a „Frau Aja”-hoz hasonlítanak. Röckenben született első fiuk, éppen IV. Frigyes Vilmos születése napján, s ezért az apa Frigyes Vilmosnak kereszteli. Másik fiuk, József, két éves korában elhalt, ezenkívül még egy gyermekök született 1846-ban: Erzsébet, a hercegnők keresztleánya, a ki később dr. Foerster Bernát felesége

szenvednek, a nélkül, hogy a Möbiusok génieknek = elfajultaknak találhatnák. Különben Möbius is kénytelen bevallani: nem hiszi, hogy Nietzsche elméjében megzavarodott volna, hanem fejlődik ki benne fertőzőesen alapuló agybetegség. Ennélfogva a leszármazás vázlatában alapos adatok híján a terheltség kérdését számításon kívül kell hagynunk.

lett. Máig is él; neki köszönhetjük híressé vált bátyja kimerítő életrajzát, s ama kiadványok nagy részét, a melyekkel tragikus véget ért fivére emlékét a szeretet túlzásaiban is meghatározható kegyelettel ápolja.

Röcken, a hol Nietzsche Frigyes első éveit töltötte, kedves kis helység. Különösen a paplak feküdt idilli környezetben. Mögötte szép kert és gyümölcsös terület tavakkal. A kis fészekbe egészen beleillett a Nietzsche-család egyszerű, békés és bensősége.

Nietzsche első éveiről csak annyit hallunk, hogy nehezen, harmadfél éves korában tanult meg beszélni. Annál könnyebben sajátította el az írás-olvasás mesterségét. Mint négyéves már ért a betűvetéshez. Kissé dacos és lobbanékony természetű volt, de már korán nagy önuralomra tett szert. A legtöbbször csöndes és magábavonuló gyermek egyáltalában nem vett részt a többiek pajkosságaiban.

1848. augusztus végén súlyos csapás érte a családot. Nietzsche atyja néhány barátjával egy este hazatérőben volt, a mikor a lépcsőn kis kutya szaladt lába alá, mitől megbottlott, hanyatt esett és több lépcsőfokon legurult. Agyrázkódást szenvedett, minek következtében agylágyulás fejlődött ki. Majdnem teljes évig kínlódott, a folyton terjedő bénulással küzdve, míg 1849. július 28-án kiszenvedett. Halála előtt egy héttel meg is vakult. Korai halálának fekete és nyomasztó árnya évekig ránehezedett elárvult családjára.

A fiatal özvegy 1850. tavaszán a kis Friggyessel és Erzsébettel Naumburg városába költözött, elhunyt férje anyjához. Ugyanott élt a megboldogultnak még két, nagy művelt-

ségű nővére. Jó szívvel voltak a kis árvákhoz és szeretettel vettek részt nevelésükben.

Hangsúlyoznunk kell, mily nagy szerepet játszott a gyermekek nevelésében az, hogy a környezetükben csupa nő volt. Ez kivált a kis Frigyeset korán igen finommá, de egyszerűs mind rendkívül kényes és érzékeny, könnyen áradozó lelkűvé tette. Mily szenvedéseken kellett keresztül mennie, míg kimondta a Zarathustra-szót: „Legyetek kemények!”

Naumburg városa az Unstrut és Saale folyók összefolyásánál fekszik. Vidéke festői; hegyek, erdők és várromok teszik változatossá. Maga a város, ma 20.000 lakosú, élénk iparú hely, akkor még nagyon régies volt. Várfalak övezték, s esténként a becsapódó várkapuk egészen elzárták a külső világtól. Benne erős kasztszelleme uralkodott. Az első szerepet a hivatalnoki arisztokrácia játszotta, a sok mindenféle tanácsos ur, a titkos tanácsosokon kívül a tartományi főtörvényszéki, törvényszéki, járásbírósi, városi tanácsosok, azután a hadi, kereskedelmi, egészségügyi, építési, kamarai, szám-, adó- és irodai tanácsosok; s ezzel még nem merítettük Id a tanácsosi címekeket, a melyekben a németek oly annyira leleményesek, s a melyek viselői Naumburgban is fölös számmal voltak. Ez a bürokrata-arisztokrácia volt a hangadó a társadalmi életben. Erősen loyális, konzervatív, és vallásos szellemének ridegségét enyhítette az irodalom, zene és tudomány szeretete.

A jövevényeket szívesen fogadták a városban. A huszonhárom éves viruló özvegy két apró, hosszú szőke hajú, sötét, nagy, komoly szemű árvájával nagyon megindító látvány volt.

Frigyes nem egészen hat éves korában a népiskolába

került. Társai eleinte meglehetősen idegenkedtek az ünnepélyes és nagyon udvarias gyermektől, amíg megmelegedtek vele. Elkezdtek csipkedni komolysága s rátartóssága miatt. Utóbb azonban nagy tekintélyre tett szert a nebulók között, úgy hogy előtte nem is mertek illetlenkedni. Bibliai mondásokat és egyházi verseket oly mély kifejezéssel tudott előadni, hogy társai sírni szerettek volna. Elnevezték a kis lelkipásztornak. Gyermekkorából megmaradt apró jegyzetei is tanúskodnak kenetes, pasztorialis kifejezőmódjáról. Kitűnt korai önfegyelmével; a hideget, meleget, testi szenvedéseket stoikus nyugalommal tűrte. Egyszer zuhogó záporosóban lassan és méltóságosan lépdelt hazafelé, s a mikor megkérdezték, miért nem siet, ezt felelte: „Mert írva vagyok az iskolai törvényekben, hogy a gyermekek az iskolából kimenet ne ugráljanak és rohanjanak, hanem csendben és illedelmesen térjenek haza.” Így tisztelte akkoriban a felsőbbiséget. Ennek példáját látjuk föl jegyzésében is, amelylyel IV. Frigyes Vilmos naumburgi látogatásáról pathetikus hangon emlékezik.

Már gyermekkorában undorodott úgy a fizikai, mint az erkölcsi szennyről. Nem füllentett, mert azt szokta volt mondani, hogy ez nem illik a Nietzky-grófokhoz. A természetet már akkor nagyon szerette s szívesen kereste a magányt, a hol zavartalanul átengedhette magát álmainak.

Ámde azért korántsem volt mogorva természetű. Családján benső szeretettel csüngött s otthon játékait épp oly buzgalommal űzte, mint az iskolában tanulmányait. Nagyanyja s anyja, a kiknek nagy mesélő kedvük, találékonyságuk volt, bevezették a mesék világába s először ismertették meg avval a nagy emberrel, a kinek alakja bölcséletére szinte

az előkép erejével hatott: Napóleonnal. Nagyanyja megtanította régi-módi gavotte-táncokra, ländlerekre.

Megható az a szeretet, a hűség, a melylyel a két kis testvér egymáshoz vonzódott. A nővér később, válságos időkben, majd a katasztrófa lecsapása után egyetlen támasza marad a mindenkitől elhagyatott, a mindenkit elhagyott szerencsétlennek. Nietzsche Erzsébet bevallja bátyja életrajzában, hogy minden jó és nagy percének Frigyes volt a kútfeje. S csakugyan már ekkor ritka szoros és harmonikus a viszonyuk. Frigyes, – mint idősebb, fejlettebb és mint fiúsan erősebb, bátrabb, – mentora kis nővérének. Nemcsak mulattatásáról gondoskodik s gazdag fantáziával szövi tovább a mama meséinek aranyszálait a hősokról, tündérekről, I. Mókus ő felségéről, s egyéb állat-potentátokról, hanem bevezeti a tudományokba is. Megnyitja neki Homeros világát s a csöpp leány harciasan szavalja Achilles dühét s kesergi Ilion elestét. Bátyja – akár csak egy nevelő – ellenőrzi viseletét, írásait, olvasmányait, zenegyakorlatait.

Megleckézteti, kerülje stílusában a sok nőies „ah”-ot, „öh”-ot és fölkiáltást. Irodalmi és utóbb tudományos tanácsadója. Bizonyos fegyelmet visz gondolkozásába. Ez utóbb nagy előnyére válik Erzsébetnek, a mikor bátyja irodalmi hagyatékának gondja reá háramlík. A nélkül a nagy tisztelet és szeretet nélkül, a melylyel fivérére már akkor föltekintett, bizonyára nem volna annyi érdekes apró adatunk az akkori Nietzschéről. Erzsébet bátyján sok mindent megfigyelt, a mi iránt mások közömbösek voltak; sok mindent megőrzött, a mit bátyja kezéből nagytakarítások és autodafék alkalmával megkaparított. Nietzschének ugyanis, mint minden teremtő

s folyton előbbre fejlődő, magasabbra törekvő léleknek, megvolt a sajátsága, hogy korábbi, már kifejezett, meghaladott vagy továbbfejlesztett eszméi, gondolatai s ezek emlékei, iratai iránt keveset érdeklődött.*

Szokása volt Sylvester estéjén s születésnapján, „a mikor a lélek csendesen áll s mi saját fejlődésünk egy-egy szeletét áttekinthetjük, a mikor határozó föltevések születnek”, – az öreg lim-lom közt nagy mustrálást végezni. A mi nem kapott kegyelmet, azt a kis nővéri Boswell mindenféle furfanggal megmentette a tűzhaláltól, főszedegette, öszszegyűjtötte, eltette.

Ha Nietzsche sohasem volt pajtáskodó természetű, annál jobban ragaszkodott azokhoz a kevesekhez, a kiket nem pajtásainak, hanem barátainak válogatott. Két gyermekkori barátjának nevét ismerjük. Az egyik Pinder Vilmos, a másik Krug Gusztáv. Mindketten a főköormánytanácsosságig vittek föl.

Ezekkel együtt került Weber kandidátus gymnáziumi előkészítő iskolájába, 1854-ben pedig a naumburgi gymnázium quintájába. A fiuk rajongtak érte, különösen mert Nietzsche vezette játékaikat, amelyeket többnyire maga eszelt ki. Ezek javarészt az akkor folyó orosz-török háború körül forogtak. Megépítik Sebastopol várát és kikötőjét, ostromolják pléhkatonákkal, egész könyveket állítanak össze a hadicselekről, hadi szótárt szerkesztenek stb. Nietz-

* Némely embernél egészen a betegségig fokozódik ez a sajátság. Zola panaszkodik, hogy a Rougon Maequart cyklus megírásánál szüksége volna előbbi regényeinek némely aprólékos adataira, de képtelen korábbi regényeit elolvasni, oly kínokat okoz ez neki. Bezzeg máskép van ez a nagyobb hiúsággal megáldott kis írónál, a szívesen kérődzők osztályánál.

sehe oroszbarát. Ifjonti észszel nem vette észre, hogy ez különös tőle, a ki családi hagyományok alapján lengyel származásúnak hiszi magát, de érthetőbb az ellentmondás, ha annak a nagy eseménynek friss hatását veszszük, hogy atyjok egykori neveltje, Konstantin orosz nagyherceg neje csak az imént tüntette ki Nietzschéeket Altenburgban látogatásával. Ám a kis Frigyes fegyverbarátsága sem mentette meg az igazi Malakoff-tornyot; Sébastopol elesett. Frigyes ennek hírére nem tud ebédelni s keservét versben sírja el.

A kis barátok együtt tanulnak korcsolyázni, úszni. Nietzsche mindig szenvedélyesen szerette a testgyakorlatot és testedzést, szerette haját a szélnek, keblét az árnak kitenni, - később többször éjszaka is a Saale-be veti magát, – szerette a nagy sétákat, különösen gabonaföld barázdái között. Együtt barangolják be a környék szép helyeit, kirándulnak Schönburg, Goseck, Freyburg, Rudelsburg, Saalëck tájára, s várromjaik közt hazafias dalokat énekelnek, lovagi tornákat rendeznek.

A fiuk egymást ösztönözték a komolyabb foglalkozásokra is, de Nietzschére társaságukon kívül még nagyban hatott a két fiú apja. Gusztáv atyja – titkos tanácsos - különösen zenei tehetségével fejlesztette az ő igen korán jelentkező és sokáig annyira minden másan uralkodó muzsikushajlamait. Már a tíz éves gyermek meg-megvonul az ősi székesegyház egy homályos zugába s az elragadtatástól megborzongva „angyali kórusként” hallgatja Haendel *Hal lelujá-ját* vagy a *Requiem-et*.

Nagyon korán tanult zongorázni és már tíz éves korában kedvet kapott, hogy ő maga is komponáljon. Ekkor

szerezett nagyanya számára egy motettot, s karácsony estéjén bibliai szöveggel előadta. Tizenharmadik születésnapjára kívánságai jegyzékében szerepel: Mozart *C-dur szimfoniá-ja* a fugával, Mendelssohn *Fingal barlangjá-nak* s Beethoven *Egmont-jának* ouverture-je, Haydn *Es dur szimfoniá-ja* partitúrában. Krug papa szeretettel ápolta a zenét s közben a kis Nietzsche ily irányú hajlamait. Jó barátja volt Mendelssohn-nak és vendégszerető házában gyakran nagy zeneestélyeket rendezett. A kis Nietzsche olyankor, a mikor nem volt hivatalos a nagyok közé, legalább a lakás ablakai alá sompolygott, s lélekzetét visszafojtva hallgatta Beethoven főnséges muzsikáját. Ebben az időben, s elég sokáig, csak a klasszikusokat és az egyszerűségében magasztos templomi zenét kedveli: Bach, Beethoven, Haydn, Mozart, Schubert, Mendelssohn voltak csodálatának tárgyai.

Tizennégy éves korából való az a kis kompozíció (*Mondschein auf der Puszta*), a melyet nővére az életrajzban közöl. Igénytelen kis fantázia, inkább vallásos énekhez hasonlatos; korai emléke Nietzsche hajlamának a kevésbé kötött, a hangulat árját szabadon követő fantáziálás iránt.* Érdekesek aforizmái is, a melyeket ez időtájt a zenéről papírra vetett. A zenét – úgymond – isten adta, hogy a magasba vezessen. A zene fölemelhet, földeríthet bennünket, megszelídítheti a legvadabbat is, de kivált az a célja, hogy fölemeljen és meghasson. Hibáztatja a csak durva mulatozásra szánt

* Mint előadó is különösen a zongorán való szabad fantáziálásában tűnt ki, a mi – úgy látszik – apai örökség. Későbbi barátjánője Meysenbug Malvida írja capri-i emlékezéseiben, hogy Nietzsche 1877-ben svajcban a rosenlaui fürdőben ezzel nagy csodálatra ragadta a braziliai császárt, s játékát Wagner Kozima asszony is nagyon szerette hallgatni.

zenét, s bűnösnek és károsnak mondja a mutató, hatás-vadászó, homályos, külöködő modern zenét, s a „Zukunftsmusik”-ot, Lisztet és Berliozt. Mennyire távozik később ettől a felfogástól Wagner hatása alatt! Elég az ahhoz, hogy a zenét már akkor nagyon komolyan fogja föl: „A zene isten legistenibb ajándéka; legyen kísérőm egész életemen át.”*

Gusztáv atyja tehát zenei hajlamait fejlesztette. Éppígy fejlesztette költői és irodalmi hajlamait másik barátjának, Pinder Vilmosnak atyja. Ez bíró volt a felebezési törvény-széknél, s szabad óráiban nagy irodalom-barát. Nagyon szeretett a gyermekeknek a német klasszikusokból, különösen Goetheből felolvasni, s ő javítgatta Nietzsche stílusa első vackorait. Nietzsche már tíz éves korában verselgetett. Mosolygásra kész nagy buzgalmával, a hogyan hatalmas témákba fog, tengeri háborúk, viharok festésébe; majd - természetesen Karthago romjai közt – a szerencse forgandóságáról elmélkedik. De idilli tárgyai is vannak: az édes otthon, a május, a tavon úszkáló hattyú stb. Minthogy azt találja, hogy bajos rímeket találni, s mert a *Herz-Schmerz*, *Ferne-Sterne* s az efféle rímeket nagyon kopottaknak tartja, úgy segít magát, hogy elhagyja a rímeket, 1858-ban határozatilag kimondja, hogy minden este csinál egy verset. Ez a föltevése persze utóbb csak jószándék maradt. Ugyanekkor megjósolja, hogy a modern zene mintájára fog kialakulni a jövő költészete is. „A költők a legsajátságosabb képekben fognak beszélni, zavaros gondolatokat homályos, de főségesen hangzó kifejezésekbe fognak öltöztetni, à la *Faust II.*,

* Növ. életr. I. 74. o.

de annak eszméi nélkül.” A kis Pinderrel együtt két színdarabot is ír; egyiket az Olympus isteneiről, másikat *Orkadal* címmel, valami kísérteties rablódrámát, a melyben pazarul váltakoztak dáridók, gyilkosságok, szellemjelenések és egyéb csodák. Apró versei, a melyek ebből a korból megmaradtak, nagyon egyszerű semmiségek; hangjukon azonban meglátszik a költők, s különösen Uhland tanulmánya.

Hogy mennyire komolyan építgetett önmagán, mi sem bizonyítja jobban, mint az a korai szokása, hogy már most időnkint magába száll, szigorúan és lehető tárgyilagossággal boncolja lényét és változását s számot vet haladásával. 1858-ban összefoglalja életrajzát, a mit jellemzőleg így indokol: „Hisz mindig tanulságos az ész és szív fokozatos képzését és benne isten mindenható vezetését szemlélni.”

E mondatban is kifejezésre jut a vallásosság, a mely a Nietzsche-családban már legtöbb férfitagja hivatásánál fogva is természetes. Ha Lou Andreas-Salome jól emlékszik,, maga Nietzsche úgy nyilatkozott később, hogy az atyai ház kereszténysége belső lényéhez mint „egészséges bőr, simán és lágyan” illeszkedett, s hogy a vallási parancsokat oly könnyen követte, mint fájának hajlamait.¹ Kiemelte „tehetségét” a vallásosságra. Kedélyének és elméjének későbbi fejlődését más irányba utóbb fejtegetjük; itt csak szelleme korai elmélyedésének egyik példajaképen utalunk arra, hogy saját állítása szerint² már 13 éves korában tépelődött a „gonosz” eredetén. Ennek a kérdésnek szentelte, oly korban, „a mikor

¹ *Fr. N. in seinen Werken.* Von Lou Andreas-Salome. Wien, Carl Konegen 1894. 48. o.

² *Zur Genealogie der Moral.* Vorrede. 3.

félig gyermekjáték, félig isten van szívünkben”, első irodalmi „gyermekjátékját, bölcséleti stílusgyakorlatát, s a kérdés megoldásával, „a mint illik”, istent tisztelte meg s így őt tette „a gonosz atyjá”-vá.

Egyáltalában sokat elmélkedik. Némely reflexiója megdöbrent, mint valami jövő-sejtés megrezdülése. Mint például: „Az ősz mindig arra a helyzetre emlékeztet, a melyet majd talán a jövőben a világban elfoglalok; mert akkor az ifjúságnak gyümölcsözni is kell; – de borzasztó gondolat nekem, hogy csak akkor élvezzem, a mit egykori fáradságom hazahordott. Lelkemnek örök tavaszában kell állania, mert ha a rózsás virágzás kora elmúlt, életem is elmúlt. Mily nehezemre esik a földi tavaszt nélkülözni, de sokkal keservebb lenne amannak nélkülözése.”

Szegény gyermek, érezted-e már akkor, hogy úgy lesz, a mint te akartad? Életed minden korában – váltig, – az örök ifjúságot, változást, rügyfakadást, a virágaival folyton megújuló tavaszt keresed, kikeleti vágyak forró-hideg lázában égve a férfikor nyarában is és sohasem érsz szélcsendes, aranyárga őszt, a mikor a jó gazda nyugodt örömeivel szakaszthatnád, betakaríthatnád, élvezhetnéd, kínálhatnád gyümölcsöidet, a pirosakat, hamvasakat, éretteket, ízeseket, – az új gondolatok, tettek élettermő magvait rejtőket...

II.
PFORTÁBAN.
(1858-1864.)

1858. őszén válnia kellett övétől. Naumburgtól egy órá-
rásra, Erfurt és Lipcse között, a Saale mentén fekszik
orta (Schulpforta) híres királyi országos iskola. Kor-
ányzóját figyelmessé tették Nietzsche tehetségére, minek
övetkeztében megkínálta az özvegyet ingyenes helylyel fia
ámára. Nietzschené, bár nagyon ragaszkodott fiához, el-
ogadta az ajánlatot, egyrészt, mert fia nagyobbra törekvését
látta, másrészt, mert ezt könnyebb volt az ilyen kitüntetés-
számba menő segítséggel kielégíteni. Nitzscheék agyán sem-
miben sem szenvedtek szükségét, de szerény vagyoni hely-
zetben voltak, különösen, míg a nagynénék nem hagyták
pénzecskéjüket a gyermekekre.

Pforta egykor híres cisztercita kolostor volt. 1136-ban
alapította Uto, naumburgi püspök s ez időtől fogva az okle-
elekben „Monasterium Sanctae Mariae Porta”, vagy „... ad
ortam” és „Goenobium Portense” néven szerepel. A zárdát
543-ban Szász Móric herceg, a későbbi választófejedelem
ercegi országos iskolává változtatta. Gyökeresen átalakult,
niikor 1815-ben porosz főnhatóság alá került.

A magas, zárt falak közt, a melyek közé nem hatolt
nagyvárosi szórakozások kísértése, kiváló tanárok vezetése
alatt kétszáz serdültebb tanuló nevelkedett s készült az egye-

temre. Kemény, edzett, férfiúi jellem nevelése, alapos tanultság és módszeres munka elsajátítása volt a főcél s nem egy híres név tanúskodik arról, hogy Pforta rendszere bevált. Innen került ki Klopstock, Fichte, a két Schlegel, Ranke, Willamovitz-Moellendorf stb. Különösen a filológia és történelem tanítottak kitűnően, bár káros túlsúlyban a természettudományok fölött. A tanulmányok és szórakozások rendje szigorúan meg volt szabva. Nyáron reggel ötkor, télen hatkor keltek s ima, bibliaolvasás és reggeli után déli tizenkét óráig folyt a tanítás. Ekkor háromnegyed kettőig ebéd és játék, majd négyig újra előadás, ezután uzsonna, utána hétig felsőbb osztályok felügyelete alatt ismétlés, hétől kilencig játék következett; kilenckor mindenki ágyban volt. Nyári délutánokon a tanítást bölcsen helyettesítette fürdés a Saale hűs habjaiban. Nietzsche igen jó úszó volt; a tornában és egyéb sportban ekkor már nagyon akadályozta igen erős rövidlátása, a melyet részben a naumburgi lakás és a pfortai helyiségek sötétségeiben szerzett.

A finom női környezetben érzékenynyé nevelt gyermekre sokban jó hatással volt ez az új rendszer. Megegzette testét és jellemét; kidomborította lényének heroikus vonásait, a melyekre majdan oly szüksége lesz. Bár vasárnaponként találkozik övével a kies Almrich kiránduló helyen, azért haza-haza vágyódik. De honvágyát zárkózott nyakassággal elfojtja vagy leküzdi egy-egy verssel és elmélkedéssel. Társai magános, kemény, valóságos római jellemnek tartják. Egyszer Mucius Scaevolát utánzandó, karját derekasan megegeti. Az iskolai becsületet, ünnepélyeket csakúgy, mint a kamaszcsinyeket, nagyon komolyan veszi. Jellemző,

mennyire bántja, a mikor egyszer carcerbe zárják. Nem szeretne a naumburgi savanyú bort, egyszer mégis becsíp s illetlenül viselkedik, a miért rámerik a józanító büntetést. De ennél sokkal jobban megviseli szégyene; csaknem jellembevágónak tartja kis botlását.

Az uniformizáló fegyelem elől önmagába zárkózik, s így menti meg egyéni hajlamait, művészeti kultuszát.

Új barátságot nem igen köt. Kivétel két ifjú. Az egyik Deussen Pál, az utóbb kiváló kiéli indológus és metafizikus és báró Gersdorff Károly, később sziléziai és szászországi nagybirtokos. Deussen 1901-ben érdekes emlékezéseket adott ki Nietzschéről.* Ezekben írja, hogy benne a nagy és szép iránt „pislogó szikrát a mindennapi érintkezés Nietzschével a minden eszményi iránt való egyoldalú lelkesedés lángjára lobbantotta.” Kiemeli Nietzsche mély komolyságát már e korban, hogy rossz szavaló volt, mert „minden színészszerűtől – korholó, valamint dicsérő értelemben – teljesen távol állott.” Kiemeli végül Nietzsche előkelő modorát, mely társaival szemben néha a hopmesterkedés sokszor kellemetlenül tapasztalt túlzásáig ment.

Nietzsche iskolás értelemben nem volt kitűnő tanuló. Nem a jó kalkulusokért, hanem mindig csak a maga hajlamainak izmosítása végett tanúi. Tudja, hogy az iskola kánai kényszere tömeghatásra számít s ezért az egyénnel kelleténél hidegebben és felületesebben bánik. Ez visszavezeti tagára. Sokat elmélkedik az iskolai nevelésről. Főszabálynak mondja, hogy az ifjú egyenletesen képezze ki a test

¹ *Erinnerungen an Fr. N. Leipzig*. F. A. Brockhaua. 1901.

és szellem erőit, nemcsak a tudományokban, hanem a művészetekben és ügyességekben is. Sokat kell olvasni, még pedig, hogy a nyelv szabályainak s a jó stílusnak mintáit lássuk, történeti tartalmat és szempontot sajátítsunk el, világnézetre tegyünk szert. A klasszikusok, történelem, földrajz, mennyiségtan, fizika és zene ennek fő-fő eszközei. „Így pompás gyümölcsök nőnek az igazság fáján, egy szellemtől lelkesítve, egy naptól bevilágítva.” 1859-ben írja, hogy a megismerés, az egyetemes műveltség roppant vágya fogta el, s hogy ezt Humboldt keltette fel benne. Egész rendszeres tervet ró össze azokról a tárgyakról, a melyekkel foglalkoznia kell, s e rendszer koronájává a vallást teszi, a mely „minden tudás erőssége és talpköve.”

Egyszerre több nyelv tanulásába fog, küzködik az olaszszal (Dante révén), a franciával (*Athalie* segítségével), a zsidóval.

Sokat olvas. Születésnapjára fölírja kívánságait s Sterne *Tristram Shandy*-je, Nagy Sándor élete, a *Don Quixote*, Rellstab uti rajzai az Orinokoról, Gaudy olasz utazása jól megférnek lajstromában a torta, dió, szőlő szomszédságában. Sternét és Gervantest nagy életbölcseisége, az emberi ész és szív megkapó boncolása, Nagy Sándor történetét kitűnő tragoedia-anyaga, Gaudyt színes leírásai miatt szereti, a melyek „mint repkény fogják át a melancholia korhadt oszlopcarnokait.” Kedvence még Jean Paul virágos stílusáért, gyöngédségéért és szatirikus humoráért. Utóbb Shakespeare, a Niebelung-ének és az Eddák, Tacitus, Aeschylus, Aristophanes, s Plato kedves olvasmánya. Bölceseleti né-

setéire azonban az amerikai idealista: Emerson gyakorolta legkorábban a legszembetűnőbb hatást.

Pinder Vilmossal és Krug Gusztávval, a kikkel néha-néha találkozik, de gyakrabban levelez, föntartja a régi barátságot. 1860. nyarán kirándulnak Schöniurg várához, s ennek falain vörösbor áldomás mellett megalapítják a „Germania” nevű irodalmi kört. Kötelezik magukat, hogy havonként egy-egy maguk készítette verset, korkérdésekről szóló értekezést, építési tervet, zenedarabot szolgáltatnak be kölcsönös bírálatra. Kis havi befizetéseikből könyveket vesznek, s járattják a *Zeitschrift für Musik*-ot, a mely akkor még egyedül mert Wagner igazáért sorompóba lépni. Tudnunk kell ugyanis, hogy Nietzsche Kruggal együtt immár lelkes wagnerianus. *Tristan*-nal megismerkedni és a mesterre esküdni nekik egyet jelent. A szünetben naphosszat azt játszószák énekkisérettel. Óriási zajt csapnak, de a hangok zűrzavarából még nem tudják kicsalni a melódiát, a mit persze csak a környezet füle tapasztal sajnosán.

Nietzsche humoros krónikája szerint a megállapodás javarészt megállapodás maradt s a kör tagjai kénytelenek voltak a fennállás három éve alatt egymásnak lustaság címén amnesztiát adni. De azért Nietzsche adalékainak sorozata elég tekintélyes. Értekezik Byron *Két Foscarfc*-járól, *Manfréd-jévol*, *Marino Fafóm-jéről* és *Sardawapal-járól*, III. Napoleon elnökségéről, az Ermanarich-mondáról s a zenei daemonizmusról. Schumann hatása alatt *magyar rajsofe*-at, ezenkívül magyar indulókat, szerb dalokat komponál, költeményeket szerez Siegfriedről a *Niehélungenlied* nyomán.

Ezenkívül drámákat próbál Prometheusról, Ermanarich-ról, operavázlatokat készít stb.

E dolgozatok némely töredékét ismerjük. Találunk bennök egy pár helyet, a mely nagyon jellemző az akkori Nietzsche-re, mint a későbbi Nietzsche ösére.

így pl. sokat foglalkozik a nagy ember, a genie mivoltával. A *III. Napokon mint elnök* c. fragmentumában kimondja, hogy „a lángész magasabb és más törvényektől függ, mint a közönséges ember; oly törvényektől, a melyek az erkölcsi és jog általános elveinek látszólag ellentmondanak, de alapjukban véve azonosak velük, bár a legszélesebb körű nézőpontból fölfogva. A lángész a természet és szellem harmóniájának tetőpontja, a honnan az ember tehetsége lefelé süllyed a vad népek majdnem állati nyersségéig.” De látja, érzi egyszersmind a nagyság átkát is. Egy 1863-iki szabad dolgozatában így ír: „A géniek titokzatossága, nagy terveik sejtelme, eredetiségük apró dolgokban is, az embereket izgatja, függőségi viszonyba juttatja. Hát még, ha legsajátosabb lényüket föltárják, ha elveik vakmerő követkevései világos fényben tűnnek elő: akkor az emberek mintegy elvakítva elfordulnak; a sötétség kedvesebb nekik, mint a fényes nap. S itt következik be az eset, hogy a szellemi nagyságok hirtelen elhagyatva s magánosságban jelennek meg; hogy belebonyolódnak a harcba a mindennapival és közönséggel, s e harcból ritkán kerülnek ki győztesen: mert a közönséges súlya a legjelentékenyebb egyén hatalmát is majd mindig lebírja.”

A nagy, kiváló, finom ideális szellemeknek ez a tragikum a reális világban hol lágy búsongásra ragadja, hol heroikus szembeszállás kemény és dacos érzelmeit tüzeli föl

benne. Szentimentálisabb perceiben a rokonság ösztönevei vonzódik némely szerencsétlen romantikushoz. Védelmébe veezi különösen Hölderint,¹ a kinek lelkét Diodimaja, Gontard Susette, frankfurti bankámé iránt támadt szerelme 37 éven át, haláláig kinzó örületbe borítja. Magasztalja e költő Empedoklesről irt drámai töredéket, a melynek bánatos hangjaiból a szerencsétlen költő jövője, az évek során át tartó örültség hangzik ki, de nem zagyva, hanem a legtisztább sophokleszi beszédben, a mély értelmű gondolatok végtelen gazdagságával.” *Hyperion* ² hasonló benyomást tesz rá, mint az izgatott tenger hullámverése. „Valóban ez a próza zene, lágy olvadó hangok, fájdalmas disszonanciáktól megszakítva s végre elhalva sötét kísérteties síri dalokban.” Visszhangot keltenek benne már akkor azok a félig mélabúsan panaszkodó, félig hevesen metsző szavak, a melyekkel Hölderlin a német barbárság, filiszter kortársai ellen fordul éppen nem hazafiatlanságból, hanem a legmélyebb hazaszeretetből.*

¹ H. Frigyes 1770-1843.

² *Hyperion oder Der Eremit aus Griechenland.* Tübingen 1797-* 1799.

³ *Hyperion* végén: „Mesterembereket látsz, de nem embereket, gondolkozókat, de nem embereket, papokat, de nem embereket, urakat, szolgálókat, ifjakat és élemedetteket, de nem embereket.” A kortársak érzéketlenek a szép élet iránt, rajtok az istentől elrugaszkodott természetellenesség átka s bélyege. „Nincs szent, a melyet ez a nép meg nem szent-ségtelenített volna . . . Szívettépő, ha az ember költőiket, művészeiket látja, s mindazokat, a kik a géniuszt még tisztelik, a szépet szeretik és ápolják. Úgy élnek a világban, mint idegenek a maguk házában. Szere-tettel, szellemmel, reménnyel teljesen nőnek föl: hét év múltán mint árnyékok némán és hidegen ödöngenek, s ha beszélnek, Rajonganak; a ki érti őket, az az ostromló titáni erőben, Proteus-alakoskodásaikban csak a kétségbeesett harcot látja, a melyet megzavart szép lelkők barbárok-kai harcol. A hol a nép a szépet szereti, a hol a lángészt tiszteli művészei-ben, ott az élet, közszellem lehellete fuval; ott megnyílik a bátor-talan lélek, az önhietség szerteolvad, minden szív jámborrá, nagygyá válik s a lelkesedés hősokeket teremt. – De a hol az isteni természetet

S vele ő is érzi a honvágyat a német klasszikusoktól s különösen Schillertől annyira idealizált Görögország után.

Majd azonban úgy látja, hogy a lágysággal semmire sem mehet a nagy ember, s előképekként bámulja a nagy herosokat és heroinákat, a kik majdnem kilépnek az emberiből, így pl. dicsőíti Krimhildát: „Ez a daemoni hatalom, a mely egén, poklon át, a szerelem és gyűlölet mélységein keresztülragad s riktó ellentétekben tova viharozva majd a legmagasztosabbat rombolja le, majd a legmerészebbet valószínűsíti meg.”

A nagy egyének problémáján kívül, a melyre mindenestre Emerson tanulmányozása is viszi, egyéb mély kérdéseken is töpreng az ifjú. Tizennyolc éves korából való a „Végzet és történelem” (*Fatum und Geschichte*) c. elmefuttatása, a mely érdekesen mutatja lelkének első, bártortalan, ha még nem is egészen önálló, de mindenestre már nem iskolás szárnypróbáit. Bizonyára nem szigorú tanáraitól hallotta az olyanféle nézeteket, a minőket e dolgozatában félénken és kissé zavarosan, de mégis meg mer kockáztatni, s a minők iskolai dolgozatban mindenestre kárhozatos eretnekség számba mentek volna.

Bevezeteskép kimondja, hogy ha a keresztény tanítást és egyháztörténetet szabad, elfogulatlan szemmel nézhetnők, sok nézetet kellene nyilvánítanunk, a melyek a közgondolko-

ügy megsértik, ott, ah, az élet legjobb kedve elmúlt, s minden csillag jobb a földnél. Sivárabbak, mind kietlenebbek lesznek az emberek, pedig mind szépeknek születtek. A rabszolga-szellem nő, vele a durva bátorság, a mámor, a melylyel a gond, – a bujaság, a melylyel az éhség és megélhetés félelme jár együtt. Átokká válik minden év áldása, s minden isten elmenekül. S jaj az idegennek, a ki szeretetből jó ily néphez, s jaj annak, a ki mint én, fajtámnak koldusaként jó ily néphez.”

zással ellentétben állanak. Minthogy azonban a szokás és előítéletek első napjainktól kezdve leigáznak minket s gyermekkorunk benyomásai szellemünk természetes fejlődését akadályozzák és temperamentumunk képződését meghatározzák; csaknem bűnnek tartjuk szabadabb nézőpontot választani, hogy onnan pártatlan és a korhoz illő ítéletet mondhassunk a vallásról és kereszténységről. Tudatában van, hogy az ily kísérlet nem néhány hét, hanem egész élet műve; hogy két évezred tekintélyét, minden idők legokosabb embereinek tanúságát, a mely szerint e nézetek teszik csak az embert emberré, nem lehet ifjonti töprengés eredményével megsemmisíteni; hogy fantáziákkal és éretlen eszmékkal nem lehet magunkat túltenni a vallásfejlődésnek a világtörténetbe mélyen belevágó jajjain és áldásain. Vakmerőség természettudományt és bölcsészetet egyesíteni, a nélkül, hogy mindkettő alapvető eredményeit ismernők.

Bevallja, hogy a terméketlen spekuláció után a végtelen eszmeóceánból vissza-visszavágyott a száraz és biztos földre: a történelem és természettudomány talajára. Csak erre lehet a spekuláció várát építeni. Az eddigi bölcsészet az ő szemében olyan, mint a bábeli torony építése. Az égbe tör, de eredménye a nép eszméinek végtelen zürzavara. De még nagyobb fölfordulást várhatni, ha a tömeg egyszer fölfogja, hogy az egész kereszténység föltevéseken alapszik, s hogy az isten léte, a halhatatlanság, a biblia tekintélye, az inspiráció mindig problémák maradnak. „Megkísérletem, hogy mindent tagadjak: óh, lerontani könnyű, de fölépíteni! S még lerontani is könnyebbnek látszik, mint a minő. Gyermekségünk, szüleink, nevelésünk mélyen gyökerező előítélete-

ket ültetnek belénk, a melyek észokokkal vagy pusztá akarattal ki nem téphetők. A megszokás hatalma, a magasabb dolgok szükséglete, a szakítás minden fönnállóval, a kétség, vajjon az emberiséget nem vezette-e földre immár két ezredév óta valamely délibáb, a magunk vakmerőségének érzete: mindez eldöntetlen harcot vív bennünk, míg végre fájdalmas tapasztalatok, szomorú események szívünket ismét vissza nem vezetik a régi gyermeki hithez. S annak a benyomásnak a megfigyelése, a melyet az ily kételyek a kedélyre gyakorolnak, mindenkinek adalék saját művelődése történetéhez.”

Az egyéni vajúdás e rajza után az emberi megismerés és erkölcs fejlődése felé fordítja tekintetét. Az erkölcs az emberiség általános fejlődésének eredménye. A *mi* világunkra érvényes összes igazságok summája. Meglehet, hogy a mi világunk s a többi egyes világok igazság-eredményeiből megint egyetemes igazság fejlődik! Hisz alig tudjuk, vajjon az emberiség nem egy lépcsőfoka, korszaka-e csupán az általánosnak, a fejlődőnek, nem önkényes megjelenése-e istennek, hogy az ember nem fejlődött-e kőből, a növény, állat médiumán át? Elérte-e már tökéletes befejezését, s nincs-e már ebben is történet? Nincs-e soha vége ennek az örökös levésnek? Mi hajtja ezt a nagy óraművet? Rugói elrejtvék, de azonosak a történelemnek nevezett nagy órában működőkkel. Az óra lapján vannak az események. Óráról-órára tovább halad a mutató; tizenkettő után újra kezdi pályáját, új világkorszak nyílik meg. Belső, immanens humanitás-e a rugó, avagy magasabb szándék és terv? Eszköz-e vagy cél az ember?

Ezt mi nem láthatjuk. Csak azt látjuk, hogy képződ-

nek, mint közös forrásból, a humanitásból külső benyomások alatt az eszmék; mint nyerneket életet, alakot, mint válnak közjavakká: lelkiismeretté, kötelességéretté; mint gyúrja újjá anyagukat az örökös alkotó ösztön; mint alakítják az életet, kormányozzák a történelmet, s mint lépnek elő új alakulatok ebből a keverékből. A legkülönbözőbb áramlatok küzdelme, hullámozása, ár-ápanya mind az örök óceán felé tart. Minden rengeteg, mind szélesebbé váló körökben mozog; az ember egyike a legbelsőbb köröknek. Ha a szélső körök kilengéseit akarja megmérni, önmagából s a hozzá legközelebb fekvő köröktől még távolabbakra való elvonásokkal kell dolgoznia. Ezek a legközelebbi szélesebb körök a nép, társadalom, emberiség története. Minden körlengés közös középpontját, a végtelen kis kört keresni: a természettudomány föladata.

Minthogy azonban az embert magát is elragadja a világtörténet köreinek mozgása: az egyéni akarat küzd az egyetemes akarattal. Itt merül föl az egyénnek a néphez, a népek az emberiséghez, az emberiségnek a világhoz való viszonyának kérdése, itt a *végzet* és *történelem* alapviszonyának kérdése is.

Mi határozza meg életünk boldogságát? Vajjon az eseményeknek köszönhetjük-e, a melyek örvénye magával ránt? Vagy inkább temperamentumunk minden eseménynek színezője, tükröje? Nem függ-e az események ránk ható ereje főleg temperamentumunktól? „Kérdezz meg okos orvosokat” - mondja Emerson – „mennyit nem dönt el a temperamentum a mit nem dönt el egyáltalában.”

S mitől függ a temperamentum, a kedély, az egyéniség? Ágy- vagy hátgerincképződés, szüleink állása, természete,

mindennapi viszonyaink, környezetünk, szülőföldünk behatásai, megszokásaink, – mind végzetesekké válhatnak reánk nézve.

Mindez ismétlődik, csak magasabb mérvben, a népek történetében. A népeknek is különböző a temperamentumuk s ezért érhatték őket ugyanazok az események, de mégis különbözőkép hatottak reájuk.

Ennélfogva korlátoltság, ha valaki az egész emberiségre az állam vagy társadalom valamely speciális formáját mintegy stereotipice akarja rányomni: *minden szociális és kommunista eszme ebben a tévedésben leledzik*. Ha pedig lehetséges volna erős akarattal az egész világ múltját halomra döntenünk, rögtön független istenek sorába lépnénk. Az ember, mintegy álom színjátékának látná a világtörténetet, gyermekmódra játszanék a világokkal; gyermek volna, a ki a reggeli nap kigyúlásakor fölbred s mosolyogva törli homlokáról az éj borzalmas álmait.

A szabad akarat mint rakonca-nélküliség, önkényesség jelentkezik; a szellem végtelen szabad csapongása. De a fatum szükségszerűség, hacsak nem hisszük, hogy a világtörténet álomban való tévelygés, az emberiség mondhatlan jajjai képzelődés, mi pedig képzelődéseink labdái vagyunk.

A végzet mindig ezt az elvet prédikálja: „Az események határozzák meg az eseményeket.” Ha ez egyedül igaz alapelv volna, akkor az ember a sötétben működő erők játéka, felelőtlen hibáiért, mentes az erkölcsi különbségektől, egy lánc szükséges szeme.

„S lehet, hogy valamint a szellem csak a végtelen kis szubsztancia, a *jó csak a gonosz legszubtilisabb fejleménye*, a

szabad akarat is csak a végzet legmagasabb hatványa. Világtörténet akkor az anyag története, a szó végtelen tág értelmében. Mert kell, hogy még magasabb princípiumok legyenek, a *melyek előtt minden különbség egy nagy egységgé folyik össze*, a melyek előtt minden csak fejlődés, *sorban-következés, minden egy végtelen óceán felé áramlik*, a melyben a világ fejlődésének minden emelője újra megvan, egyesítve, összeolvadva, egyetemesen.”

Ugyanezt a kérdést vizsgálja folytatólag az „Akaratszabadság és végzet” (*Willensfreiheit und Fatum*) című, 1862. húsvétkor irt dolgozatában.

Mily viszonyban áll az akaratszabadság a végzettel? Az akarat, épúgy mint a gondolat, korlátok közt mozog; az eszmekör a tapasztalatok bővülésével bővíthet ugyan, de a korlátjait át nem lépheti. E korlátokat végzetszerűleg az agy alkata, s az események láncolata határozza meg minden egyénre. Az eseményeket, körülményeket azonban az ember, ha cselekszik, maga is teremti – tudatosan vagy tudattalanul – tehát bizonyos mértékben megint saját maga határozza meg egyéni végzetét. S az ember cselekvése nemcsak születésével kezdődik, hanem már az embryóban, s ki tudja, nem-e már szüleiben, nagyszüleiben? Mert mindenkinek, a ki a lélek halhatatlanságában hisz, a lélek megelőző létezésében is hinnie kell, s ezért igaza van a hindunak: a végzetet azok aettek teszik ki, a melyeket létünk valamely előbbi állapotában vittünk véghez. Tetteink öröktől fogva s mindig megfelelnek tudatunknak. Lelkünket csak oly hang érheti, a melynek

megfelelő húrja van bennünk; agyunk csak oly benyomást fogadhat be, a melynek befogadására hajlamosítva van.

Szabad akarat alatt az öntudatos cselekvés képességét szoktuk érteni, végzet alatt a minket tudattalanul cselekvésre indító körülményeket, külső benyomásokat. De hát úgy az öntudatos, mint a tudattalan cselekvés emelő, indító erői összefolynak az egyéniségben. Az egyén egyrészt el akar szakadni az összességtől, akaratát szabaddá akarja tenni, de másrészt tapasztalja végzetszerű szerves összefüggését az egyetemes fejlődéssel. Ha ez nem így volna, az ember istenné válnék (ha t. i. teljesen szabad akarata volna,) vagy automatává (ha t. i. nem küzdene a reá ható végzet ellen).

Ily kérdéseken tépelődött már akkor a bölcsészettel vegyrokon szelleme. Természetes, hogy magasabb hajlamai eltérítették az iskolai tanulmányoktól, s a felső osztályokban gyengébb tanuló lett. A matematikát ki nem állhatta, s az érettségi vizsgálaton is csak kitűnő görög, latin és német nyelvi s irodalmi tudására és jó viseletére való tekintettel eresztették át. Érettségi dolgozata is mutatja szelleme hajlandóságát: tárgya a megarai Theognis, moralista gnómák szerzője, a tömeg a kakói uralmát megvető arisztokrata, s az isten igazságosságát kétségbevonó pessimista, a kinek „nemes, arisztokrata” = „jó”, „nem nemes”, = „rossz”, akár csak később Nietzsche *Herrenmoral-jának* etimológiája szerint.

A mikor Pfortát elhagyja, még nem tudja, mi lesz belőle? Csak annyit tud, hogy nem lesz a hivatások rabszolgája („Berufsthier”). A kenyérstudiumoktól visszaborzad, azon-

ban azzal is tisztában van, hogy igazi tudós is csak úgy lehet, ha választ a tudomány ágai közt, s valamelyikben elmélyed. De oly nehezére esik a választás; érdeklődése százfelé szóródik szét. Mit vessen a tengerbe élete hajójáról? Hátha legkedvesebb gyermekeit áldozza föl?

III.
EGYETEMI ÉVEL. KATONÁSKODÁSA.
ELŐKÉSZÜLETEI A TANÁRSÁGRA.
(1864-1869)

A tizennyolcéves ifjú ekkor testileg-lelkileg valóban érett volt. Erős, szélesvállú fiatalember, a kinek testén abnormis alakulás nem mutatkozott.* Napbarnította egészséges arcát hosszú, dus sötétszőke haj vette körül, szemének erős és rövidlátása miatt erőlködő tekintetéből élénk szellem és látnivágyás, nagy önállóság és elszántság sugárzott, önállósága s lelke röpte a gyermekét gyöngéd szeretettel féltő anyát bizonyára aggasztotta egy keveset. Erre mutat a következő kis eset. Ez időtájt Nietzsche nővérével együtt sétálgatott a piacon, a hol egy ember apró színes léggömböket árult. Egyszerre szél kerekedett s a léggömbök neki-rugaszkodtak a magasnak. Gazdájuk váltig erőlködött, hogy fékentartsa őket. „íme, a mi jó anyánk” – monda rámutatva Frigyes. E percben egy-két ballon mégis elszabadult s felröpült a levegőégbé. Nietzsche ujjongott: „Lám, a minek szállnia kell, mégis felszáll!”

1864. október 16-án Bonnba ment barátjával, Deussenel. Egyelőre különféle szakokat hallgatott az egyetemen:

* Magassága 171 cm. volt, de katonás tartásával magasabbnak látszott. Ép oly magas volt, mint Goethe, miként ezt a frankfurti Goetheházban a költő egy megörökített mértékén maga állapította meg.

Sybeltől politikát, Ritschltől filológiát, Jahntól archaeológiát, Springertől művészet- és irodalomtörténetet és Schaar-schmidtől bölcsészettörténetet. Már akkor legjobban megragadja Ritschl, nemcsak tudományával, de lelkes temperamentumával is. Ezenkívül 1865. húsvétig theológiára is járt, mert azt hitte, hogy a vallástörténelem és az új testamentomi forrásmunkák némely vallási és bölcséleti kérdésre közvetlen feleletet adnak majd neki. A kutatás, a megismerés, a kritika a vallásban is: ez a fő előtte. Emancipációja a hagyományos vallásosság alól, a melyben a pförtai tanerők erős criticizmusa is elősegítette, úgy látszik, e korban már befejeződött. Mert korántsem papi család átörökített hitének tenorja hangzik ki e, nővérehez intézett soraiból:

„Vajjon az-e a fontos, hogy az istenről, világról, kien-gesztelésről oly nézetekre jussunk, a melyek mellett az ember a legkényelmesebben érzi magát, avagy nem inkább közöm-bös-e az igazi kutatásra nézve kutatásának eredménye? Vizsgálódásaink közben nyugalmat, békességet, boldogságot keresünk-e? Nem, csak az igazságot, s ha még oly elijesztő és rút is!... Ha lelki békét és boldogságot akarsz, ám higgy, de ha az igazság tanítványa akarsz lenni, akkor kutass! E kettő közt van egy csomó félálláspon, de a főcél a fő.”

Még sokkal szabadabb kitételeket tartalmaz a kereszténységről 1865. végén vagy 1866. elején irt gondolatfragmentuma.*

* L. nővérétől irt életrajza I. k. 328. s köv. lapjait: „. . . Bor-zadással gondolunk a középkor u. n. barbárságára. Hogy magunk is va-laha *pogányok* voltunk, az is utálatos. Ezzel a névvel összefoglalják mindazt, a mi nem zsidó-keresztény. Sokkal ridegebben beszélünk a pó-kanyókról, mint a hogyan a görögök barbárjaikról beszéltek. Megtaga-

Tanulmányai közben kivált a zene és a görög tragédia foglalkoztatja, a melynek viszonya egymáshoz később első könyvének tárgya.

A zenében, bár a középiskola utolsó éve alatt muzsikusi életervéről végkép letesz, gyakorlatilag is tovább fejleszti magát. Tagja a városi daloskörnek. Azt is halljuk, hogy Petőfi több dalát, mint pl. a *Te vagy, te vagy, barna kis lány*, s a *Reszket a bokor, mert* címűeket megzenésíti.

Eleinte a diákság forगतagában nagyon jól érzi magát.

dunk tőlük minden morált és magasabb megismerést, mert az a hit uralodik, hogy őket csak az „értelem fénye” világosíthatja. Az értelem fénye azonban nem vezet az egy istenhez, tehát ők erkölcstelének, tehát szükséges hozzájuk misszionáriusokat küldeni. A kereszténységen kívül álló népeknek a szegény, nyomorult pogányok fogalma alá összefoglalásában majdnem neveltséges barbárság van. Alapja az a roppant gondolathiba, a mely a theizmust és moralitást azonosítja, s általában a morált függővé teszi az istenről való nézetünktől. A fogalmak ily zürzavara már most kétélű szablyává válik a papok kezében. Részben maguk is e zürzavar áldozatai, minthogy önálló gondolkozásukat az egyház szolgálatába adják, s ezzel elvesztik az erőt, hogy moráljukat más valamire alapozzák, mint a theizmusra. Fenyegetésekkel és jutalmakkal kell iparkodniok elérni, a mit okokkal már nem tudnak. Ezért már az okok keresését is theizmusukba való belenyúlásnak nyilvánítják s ezért nekik bölcselkedés, hitetlenség, erkölcstelenség egy és ugyanaz. Ámde mégis szükségét látják, hogy a kinyilatkoztatott hitük kényszerítő voltát bebizonyítsák; ennek eszköze az inspiráció tana, a melylyel egy emberfölötti eredetű könyvre utalnak. Ha a végső tan alapvetését tudakoljuk, ez írás öntanúskodására mutatnak. Ha már most egyáltalában tagadjuk ennek erejét, az út háromfelé szakad. Vagy egyszerűen hitetlennek bélyegeznek, vagy egy u. n. vallásbölcsletre utalnak, a mely a legnagyobb biztonsággal bizonyítja be mindig azt, a mit akarunk, vagy végre segítségül hívják a keresztény államot. Nagy költők és gondolkozók – az Ő szemükben – burkolt pogányok. Minden személyiség értékét hitvallása fokán mérik. – Szóval a keresztény papság ugyanabban a fanatizmusban szenved, a mely a világon még minden papság lelkét eltöltötte. Logikátlan ok, követelőző betolakodás minden viszonyba, iskolába, államba, művészetbe, hatalmi szözetok *okok* ellen, a papok szertelen önhittsége, mintha az emberek üdvössége csak hozzájuk fűződne stb., mindezt mindenütt újra meg újra megtaláljuk s haladásról, sőt fokbeli különbségről (a múlthoz képest) szó sem lehet. A papság mindenha csak kifejezése a magát «gyedül jogosultnak elismerő, önelégült voltának. Hogy mi e vallás anyaga, az a dolgora közömbös.

Társai szeretik kedélyességét, zenei készségét – „Gluck” volt a gúnyneve, – de kedélyessége nem mindenkinek lehetett ínyére, mert egyik diáktársa azt írja róla, hogy egy kicsit szeszélyes, magát és másokat csipkedő és kifigurázó. A Bursch-életben nem a nagy kényszerű ivások, hanem a szellemek általános szárnyalását kedveli, bár az élet harcias követelményei: a mérkőzések és bajvívások alól sem vonja ki magát, minek bizonyosága egy, élete végéig megmaradt forradás orra tövében, a szemüveg nyerge helyén.

Az újság szemfényvesztő ingere azonban nem sokáig hat reá. A csalóka délibáb szétoszlik. Csakhamar megcsömörlök a „sörmaterializmus”-tól, a kiállhatatlan pipázástól – ő nem volt dohányos; – bántja társai, a *Scliwarzroth-goldjünglinge* nagyhangú politizálása, hallatlan elbizakodottságuk, a melylyel „en masse” elítélik az embereket, s a „pumprendszer”, mely széltében dívik köztük. Ily élet mellett lehetetlen a szellemnek azt a finomságát és világosságát megőrizni, a mely nélkül nem tudjuk a világ rejtélyeit megragadni. – Nem neki való ez a lármás tömeg. Most veszi csak észre, mily önálló és zárkózott individummá fejlődött Pfortában, a katonás tömegnevelő irányzat ellenére. Csak egy-két barátal vigasztalja magát, a velők való szorosabb viszonynyal s ha ez megvan, többi társát „az ember fűszernek veszi, egyiket borsnak, a másikat sónak, másrészüket cukornak, a többit – semminek.”

Ingerlékenynyé válik, kerüli a társaságot, a melyben még nem tud ügyesen mozogni. Könyvből, hallomásból ismeri az életet, de a való élet mégis oly idegenszerű és kellemtelen neki.

Mély lehangoltságában végre 1865. őszén kereket old, s Berlinbe megy. Itt pesszimista hangulatának szabad folyást enged s éppen nem gyógyult ki belőle, a mikor október 17-én Lipcsébe ér. Odakerült időközben Bonnból a Jahn Ottóval való összezördülés után szeretett tanára, Ritschl is, s ez vonzotta különösebben Lipcsébe. Felfrissítő, jó előjelnek veszi, hogy ugyanaz nap iratkozik be az egyetemre, a melyen 100 éve fordult, hogy nagy előképe, Goethe nevét a lipcsei egyetem matrikulájába bevezették.

Ekkor ismerkedik meg, merőben véletlenül, azzal a szellemmel, a ki oly nagy hatással volt egész életére és bölcsészeiére, a kinek eleinte oly hü fegyverhordozója, később legjobb ellensége lett: Schopenhauerrel. Egy antikvárius könyvei közt turkálva kerül kezébe Schopenhauer főműve: *Die Welt als Wille und Vorstellung*. Valami benső szózat vitte rá, – írja később, – hogy szokott óvatosságától eltérve, azonnal megvegye a munkát.

„Akkor éppen fájdalmas tapasztalataimmal s csalódásaimmal támogatás nélkül lógtam a levegőben; elvek, remények, nyájas emlékezés nélkül. Reggeltől estig az volt a törekvésem, hogy magamnak sajátképen illő életet ácsoljak. Hozzá még eltörtem az utolsó támasztékot is, a mely még bonni múltamhoz erősített; eltéptem a kapcsot magam és ama szövetség* között. Lakásom békés elkülönültségében sikerült magam összeszednem, s ha barátokkal összejöttem, ezek Mushacke és Gersdorff voltak, a kik maguk is hasonló szándékokkal voltak eltelve. Képzeljék el már most, mikép kell hatnia ily állapotban Schopenhauer főművének.”

* A „Franconia”-Burschenschaft.

Odahaza a megvett kincscsel egy pamlag zugába vetette magát s hagyta, hogy ez az erélyes, komor genius reá hasson.

„Itt minden sor lemondást, tagadást, rezignációt kiáltott; itt tükörbe néztem, a melyben a világot, az életet, a magam kedélyét borzasztó nagyszerűségében láttam. Itt rámnézett a művészet nyílt, érdeknélküli napszeme, itt láttam betegséget és gyógyulást, számkivetést és menedéket, poklot és eget. Az önismeret, igen, az öntépelődés szükséglete erővel megragadott; ennek a fordulatnak tanúi ma is a nyugtalan, búskomor naplólapok abból az időből, tele hiu önváddal, kétségbeesett föltekintéssel az ember egész lénye megszentelése és átgyúrása felé. Azáltal, hogy minden tulajdonságomat és törekvésemet a komor önmegvetés ítélőszéke elé idéztem, keserű, igazságtalan és féktelen lettem a magam ellen fordított gyűlöletben. Testi sanyargatások sem hiányzottak.” így egymásután tizennégy nap csak éjjel két órákor fekszik le s már reggel hat órákor kel. Ideges nyugtalanság vett rajta erőt s „ki tudja, mily fokára léptem volna az örütségnek, ha az élet hiúságai s a szabályos tanulmányok kénySZERE nem hatottak volna ellentétesen.”

Tanulmányai, a melyeket a lipcei egyetemen 1867. nyaráig folytat, annyiban határozottabb irányt vettek, hogy most minden erővel a filológiára veti magát. Mi vitte őt erre a stúdiumra? Részben hajlam, részben a pfortai nevelés iránya, ottani sikerei. Világot vet erre a kérdésre a következő napló jegyzete: „. . . Kíváncsoztam ellensúly után eddigi változatos és nyugtalan hajlamaim ellen; egy tudomány után, a melyet higgadt józansággal, logikus hidegséggel, egyenletes munkával lehet ápolni, a nélkül, hogy eredményeivel

rögtön a szívet érné. Mindezt pedig akkor a filológiában véltem föllelni. E stúdium első föltételeit szinte kezére játszzák a pfortai tanulónak . . . Néha specialis filológiai feladatokat tűznek ki ... A tanulók közt is a görög és római írók megfeszített olvasása a jó tónushoz tartozik. Kitűnő filológus-tanárok, nem szűkszívű, békavérű mikrológusok, a kik a tudományból csak a tudományos port ismerik” stb. Az egyetemen előmozdítja munkáját néhány jó tanár (Ritschl, Curtius Ernő) és jó barát. Ez utóbbiak között életében nevezetes szerepet játszik Rohde Ervin, később kiéli egyetemi tanár (1845-1899.), a *Psyche s Der griechische Roman* c. művek szerzője. Ez a hamburgi származású, kissé kemény, durva és szögletes, de mély szellemű ifjú – mint Nietzsche mondja – egész lényével erősítő és acélosító hatást gyakorol reá, viszont Rohdenek rendkívül jól esett Nietzsche szeretete és gyöngédsége. Évekig tartó intim viszonyuk tanújele levelezésük (1867-1887.) (*Fr. Nietzsches Gesammelte Briefe II. Bd. Schuster u. Loeffler*), „Áldás és szerencse nekem a közeliéted” írja Rohde Nietzschenek, ez pedig érzi, hogy érverésük is teljes harmóniában van. Ideáljaik is ugyanazok e korban: Schopenhauer és Wagner.

Együtt alapítanak egy filológiai társaságot, itt 1806. január 18-án tartja Nietzsche első előadását a Theognis töredékek utolsó redakciójáról.* Kitűnő tanára, Ritschl, erről azt az ítéletet mondja, hogy három szemeszteres diáktól még

* Később ugyancsak előadásokat tartott Suidas életrajzi forrásairól, az euobaeai dalnokversenyéről stb. Egyéb filológiai szakmunkái Simonides Danae-daláról, Diogenes Laertius forrásairól, Homeros és Hesiodos versenyéről stb., később a Ritschl-féle *Rheinisches Museum*-ban jelentek meg.

sohasem látott valami hasonlót a szigorú módszer és a kombináció biztosságát illetően. Viszont Nietzsche nagy tisztelettel és szeretettel vonzódott Ritschlhez, kinek tudománya, de kivált szabad szelleme maradandó hatást gyakorolt fogékony tanítványára. Ellenben a kiadási üzletekben élelmes Dindorfól s a szemfényvesztő modorú paleografus Tischendorfról minden tudós hírük ellenére nem sok jót mond.

S miként egykor a napóleoni háborúk alatt Goethe, s minálunk Kazinczy, úgy most Nietzsche is bebizonyította, mennyire nem hallgatnak a múzsák a harci zaj közepette. Miközben hadba induló csapatok veszik körül s tőle nem is messze dörögnek a hazájának új világtörténeti korszakát jelző königgrätzi ágyúk, ő filológiai stúdiumaiba temetkezik, s éppen nem terméktelenül.

Nem mintha érzéketlen lett volna a nemzeti színjáték nagyszerű jelenetei iránt! Sőt belelát a jövő fejleményekbe is. Bámulja a nemzeti program kivitelét, „a mely nemcsak papiroson van meg, hanem legnagyobb erélylyel kerül végrehajtásra, óriási pénz- és véráldozattal, még a nagy francia csábító: *Louis le diable* ellen is.” Reméli, hogy a német egység létrejön Franciaország ellen. Ennek előzményeként látja Austria bukását; látja a főbenjáró események színművét (Haupt- und Staatsaction), a mely korántsem morális, de a nézőnek meglehetősen szép és épületes. Tudja, hogy nemzeti törekvéseink nem fogják kikerülhetni az európai állapotok felforgatását, vagy azt, hogy legalább megkísértsék e felforgatást. „Ha ez nem sikerül, – írja Gersdorff bárónak, – remélhetőleg mindkettőnknek lesz szerencsénk francia golyótól találva a csatamezőn elesni.” Bismarck „mérhetlen

gyönyörűséget okoz” neki. „Úgy olvasom beszédeit, mintha erős bort innék: nyelvemmel tartom vissza, hogy ne igyam túlgyorsan, s hogy az élvezetem jó sokáig tartson.” Azt érthetőnek találja, hogy az ily természet ellen minden kicsinyes, szükkeblű, pártoskodó bornírt ember élethalálharcra kel.¹ I. Vilmosnak a béke után tartott trónbeszéde föllekesíti, s a sebesültek javára rendezett hangversenyen „kétszerte szépen” énekel.

Nyelvészeti tanulmányainak újabb gyümölcse egy latin dolgozat Diogenes Laertius² forrásairól. Megnyeri vele az egyetem pályadíját, s Ritschl kiadja a Rheinisches Museum-ban. A bíráló kiemeli bő forrástanulmányát, egészséges, érett ítélete finomságát, éleslátását, szorgalmát és jó stílusát, valamint azt, hogy a mű a görög filozófusok teljesebb megismerésére vezet.

Egyáltalában mindjobban összeolvastja magában a filológiát a filozófiával s mindkettőt a zenével. Egészen új csapáson indul: a filológiát csak eszköznek fogja használni arra, hogy a görög gondolkozást és kultúrát helyesebben megismerje, a tündöklő görög világot közelebb hozza saját korához, s frigyessítse a hellén szellemet ifjú lelke bálványai-val: Schopenhauerrel és Wagnerrel.³ Meglátjuk majd, mily sikerrel.

Kedélye az előbbi tétovázástól menekülve, még jobban meggyógyul egy váratlan esemény folytán, 1867. októberben

¹ Gersdorffhoz (Br. I. 98.)

² A Kr. u. 3. században élt. Megírta az antik bölcsészek történetét, mely egyedül maradt teljesen reánk.

³ Meiningenben összekerül egy pár lelkes wagnerianussal, s örvendve látja, mily szenvedélyesen vetették magukat Schopenhauerre.

beveszik katonának. Előbb erős rövidlátása miatt fölmentették, de ekkor új szabályzat lépett életbe, a mely szerint e baja ellenére is alkalmasnak találták a katonai szolgálatra. Bevonul a naumburgi lovastüzérekhez. Említettük már, hogy mindig szerette a férfias sportokat s most sem sopánkodik, hogy könyveit egy időre be keli csuknia, sőt jóízűen élcelődik, hogy reggeltől estig igénybe veszi a szolgálata. „Oly patantyús, a ki demokritosi problémákon törí a fejét, elég gyakran a kaszárnyaszobában, piszkos zsámolyon sutyorogva, a míg csizmáit subickolják, oly paradoxon, a kire gúnynyal tekintenek le az istenek.” Dicséri a katonadolgót, mert az folytonos hivatkozás az ember energiájára, s jólesik, mint antidotum, a bénító skepsis ellen. „Dolgozni kibontott vitorlakkal, testileg-lelkileg, a lovardában s az eszmék tornájában, az ágyú mellett s a logika lövegeivel, a gyakorlótéren s a régiek gondolatiskolájában!” – írja Deussennek. Neveti, mint vigasztalja magát a drill közben Schopenhauer parergáival. Tisztjei kedvelik a kemény tudóst, a ki ötven regruta közt a legkülönb lovas.

1868. márciusban azonban súlyos baleset éri. Hibásan ugrik a lóra s a nyeregkápán elrepezti egy mellcsontját. Sebe negyedévig gennyed, a mi nagy lázt és kínokat okoz neki, s képtelenné teszi a további szolgálatra. E kényszerű szünet alatt ismerkedik meg a materializmus klasszikus történetírójának, Lange Frigyes Albertnek, továbbá Bahnsen, Dühring és Franenstaedtnek bölcsészeti műveivel; belekezd egy értekezésbe Demokritosról s egy száraz munkába a *Das Rheinische Museum* c. filológiai folyóirat 24 évfolyama indexébe.

1868. októberében visszatér Lipcsébe, a hol az egyetem-től félrevonulva készül a görög irodalomtörténet és bölcse-szet magántanárságára. Most sokat jár társaságba is, a szel-lemes asszonyok, szép színésznők, neves írók és politikusok körébe.* Ebbe az időbe esik nevezetes megismerkedése Wagne-r Rikárddal, a ki pályájára oly végzetes hatást volt gya-korlandó. Említettük már, mily lelkesült híve volt Wagner zenéjének kora ifjúsága óta. 1868-ban ezeket írja barátjának, Rhodenak:

„Nemrég olvastam először Jahn Ottó értekezéseit a zenéről, s a Wagnerről szólókat is. Kell hozzá egy kis lel-kesedés, hogy ily ember iránt igazságosak lehessünk, míg Jahn ösztönszerű ellenszenvvel viseltetik iránta, s félig beta-pasztott fülekkel hallgatja. S mégis sokban igazat adok neki, különösen abban, hogy Wagnert egy modern, minden mű-vészeti érdeklődést magába szívó és megemésztő dilettantiz-mus képviselőjének tartja: de éppen ebből a szempontból nem lehet eléggé csodálni, mily jelentékeny ebben az ember-ben minden egyes művészi tehetség, mily elpusztíthatlan energia párosul itt sokoldalú művészi talentumokkal, míg a „műveltség”, mentől tarkább és átfogóbb szokott lenni, ren-desen bágyadt szemmel, megrogyó lábakkal s elgyengült lágyékokkal lép föl. De azonkívül Wagnernek olyan érzelmi sphaerája van, a mely Jahn Ottó előtt teljesen rejtve marad. Jahn ugyanis a *Grenzboten* hőse, egészséges ember, a kinek a Tannhäuser-monda és a Lohengrin-léggör elzárt világ. Ne-

* E tájt hallunk első ideáljáról: Ez Suschen Klemm, a városa színház tagja. Nietzsche és Rohde Γλαυκίδιον néven rajonganak iránta. Az ártatlan barátkozásnak nem lett folytatása.

kem pedig az tetszik Wagneren, a mi Schopenhaueren tetszik: az etikai levegő, a Faust-illat, kereszt, halál és sírbolt.” Egy másik levelében pedig, ugyancsak Rhodenek, ezeket írja a „Tristan”-ról és a „Meistersänger” nyitányáról: „Nem tudom szívemre venni, hogy kritikailag viselkedjem ezzel a zenével szemben. Hallatára minden idegrostom rángatózik; még soh'sem volt oly tartós érzetem a másvilágba ragadtatásról.” – Másszor így jellemzi a wagneri muzsikát: „... ez a Schopenhauer i zenetenger, a melynek legtitikosabb hullámcsapásaival is együttérzek, úgy hogy Wagner zenéjének hallgatása nekem ujjongó intuíciót, sőt bámuló magamratalálást jelent.”¹

Rhode Ervinnel való barátságának tüztét is nem kevésbé élesztette az a körülmény, hogy a közvélemény ellenkező hangjai ellenére sikerül őt is Wagner bűvös és „minden trivialitástól mentes” körébe terelni, a mikor barátja már a másik bálványának, Schopenhauernek is lelkes hive.²

Képzeltük tehát, mily örömteljes izgalommal lépett Nietzsche először Wagner színe elé. Brockhaus tanárnál, Wagner sógoránál találkoznak. Wagner már tud Nietzsche-ről; beajánlották neki, mint lelkes interpretátorát. Nietzsche pár meleg szóval hódol Wagnernek, a ki viszont szívesen kérdezősködik Nietzsche dolgairól. Igen élénk beszélgetésbe elegendnek különösen Schopenhaueréről, Wagner még inkább megnyeri Nietzschét filozófus-mestere dicséretével: „ő az egyedüli filozófus, a ki a zene lényegét megértette.” Wagnernek szemlátomást jól esik hallani, hogy Nietzsche

¹ Levele Rohdehoz, 1868. dec. 9. (Br. II. k. 105. o.) ,

² L. Ronde 1868. nov. 4-én kelt levelét hozzá. (II. Bd. 78. old.)]

mily buzgó előharcosa az ő zenéjének a lipcsei társaságban, s ezért barátságosan meghívja magához svájci otthonába.

Nietzsche ekkor még nem sejtette: mily hamar nyílik alkalmá, és pedig tartósan, a viszontlátásra. Egyelőre szövi a hímes tervet, hogy a „hivatás nagy hamvazószerdája” előtt még egyszer élvezi a „kimondhatatlan gyönyört, hogy csak nézője, nem aktora az életnek”. Úgy tervezi, hogy barátaival Parisba megy „az élet egyetemére, filozofus-*flaneur*-nek”. Már-már indítványozza, hogy dobják a filológiát a hová való, nagyapáik lomtárába s tanuljanak a francia fővárosban kémiát. Ámde ekkor, 1869. kezdetén, atyai jóakarója, Ritschl tanár nagy meglepetést szerez neki. A 24 éves fiatal embert, a ki még nincs sem doktorrá avatva, sem magántanárrá képesítve, a baseli egyetem klasszika-filológiai tanszékére ajánlja, a mi 3000 frankkal volt javadalmazva. Ajánlatában azt mondja, hogy Nietzsche mindent fog tudni, a mit akar. A lipcsei egyetem elengedi neki a doktori vizsgát s eddigi irodalmi működése alapján a filozófia doktorává avatja. Basel erre rögtön meghívja, s Nietzsche büszke meglepetéssel elfogadja a meghívást.

De azért nem könnyű szívvel foglalja el állását. Nagyon jellemző emléke ennek az a levele, a melyet 1869. április 13-án Gersdorffhoz ír:

„Kedves barátom, elérkezett a *végő* határnap, az utolsó este, a melyet hazámban töltök: holnap reggel távozom a széles világba, új, szokatlan hivatásra, kötelesség és munka nehéz és nyomasztó légkörébe. Újra búcsút kell vennem: oda, visszahívhatlanul odavannak a szabad és korlátlan tevékenység, a souverain jelen napjai, a melyeken a

művészetet és életet mint az akcióban nem érdekelt, vagy legalább kevésbé érdekelt néző élvezhettem; most egy szigorú istennő: a napi kötelesség lép uralomra. *Bemooster Bursche zieh' ich aus*. Hisz ismered a megkapó diákdalt. Igen. Most nekem is filiszternek kell lennem! Valamiben mindig igaza van e mondásnak: az ember nem visel büntetlenül hivatalt és méltóságot; csak az a kérdés, hogy a kötelékek vasból vagy cérnából vannak-e? S van még merszem, hogy alkalomadtán széttépjem a köteléket, s máshol és másképp kíséreljem meg az aggályos életet. A professzorok köteles puklijából még semmit sem érzek. Hogy filiszter legyek, *ανδροπος αμνοσος*, *csordaember*, – ettől óvjanak meg Zeus és minden muzsáki S nem is tudnám, hogy legyek ilyenné, ha most nem vagyok az. A filiszterium egy fajához ugyan közeledtem, t. i. a „szakember” specieséhez; nagyon is természetes, hogy a napi teher, a gondolkodásnak a tudomány határozott területére és problémáira való óránkénti összpontosítása kissé eltompítja a szabad fogékonyságot s gyökerében megtámadja a bölcsészeti érzéket. De elhitetem magammal, hogy ennek a veszélynek mégis több nyugalommal és biztossággal nézhetek elébe, mint a legtöbb filológus, mert a filozofikus komolyság már túlmélyen gyökerезik bennem, s az élet és gondolkodás igazi és lényeges problémáit a nagy mystagóg: Schopenhauer, túlságos világossággal jelölte meg előttem, semhogy attól kellene tartanom, hogy szégyenletesen elpártolok az „eszmétől”. Tudományomat ezzel a friss vérrel áthatni, hallgatóimra átvinni azt a schopenhaueri komolyságot, a mely e fenkölt férfiú homlokára van vésve – ez a kívánságom, merész reményem: egy kicsit több szeretnék lenni, mint derék filológusok nevelője; a jelen ta-

nitó nemzedékért, az utána növvő sarjadékért való gond, ezek lebegnek lelkem előtt. Ha már egyszer át kell élnünk életünket, kísérsük meg úgy felhasználni, hogy mások azt, mint értékeset áldják, ha mi már szerencsésen megválhattunk tőle!”

Hogy szaktudománya, a filológia iránt abban az értelemben, a hogyan közönségesen felfogják és művelik, egyáltalában nagy skepsissei volt eltelve, arra nézve egész sereg nyilatkozatát idézhetnök. Sokszor, különösen epés hangulatában, a legnagyobb megvetéssel beszél a nyüzsgő filológus-fajzatokról, vakondok-túrásaikról, telt pofazacskóikról, vak szemekről, örömeikről, ha valami férget ejtenek zsákmányul, s már-már kétségbeesik, hogy e csúnya társaságban tud-e majd élni? Nyugodtabb és objektívebb perceiben azután sokat tépelődik azon a kérdésen, vajjon megérdemlik-e a filológia mai céljai, hogy az ember életét és szellemi erőit szolgálataukra fordítsa? Arra az eredményre jut, hogy e célokat magasabbra kell tűzni. 1866-tól 1868-ig kelt följegyzéseiben azt mondja, hogy a filológia túlságosan elmerült a holt anyagban, folyton kérődzik a lomtárba való ócskaságokon, pedig a múlt, a történelem csak a jelennel összehasonlítva, a jelenre vonatkoztatva ér valamit. A munkások gyári munkások lettek, a kik mind csak egy-egy részt, csak egy-egy srófot állítanak elő, s szem elől vesztik az egész üzem áttekintését. Filológusaink inkább tanuljanak meg nagyban ítélni, s az egyes helyeken való veszekedést cseréljék fel a bölcsészeti megfontolással. Új kérdések föltevéséhez kell érteni, ha új feleleteket akarunk kapni. – A múlt korszak végre módszeresen helyreállította szövegeket. Ez segédmunka volt. A jelennek többet

kell tenni, mint csak a korrektort játszani. Bámulatos a nyelvhasználat haladása. Itt *törvényeket* fedeztek föl, s ezzel beléptek a természettudományokba. Itt visszamentek minden kultúra kezdetéhez, s utakat kerestek a gondolkozás problémáihoz, úgy hogy egész tág filozófiai perspektíva nyílik meg a szemnek. De még sok a teendő. Az összehasonlítás által kell megkapni az irodalomtörténet törvényeit.

A tudományos tanulmányoknak is vezérlő elve legyen az embertársaink javára való munkálkodás. Hogy pedig új eredmények elérésére, új utak törésére, az elemek kombinálására, egészszé alkotására itt sem elég a száraz szaktudomány, ennek a belátásáról tanúskodnak a következő nyilatkozatai: „A filológiában többet segít előre a leleményesség, rejtett analógiák újra összehasonlítása, a paradox-kérdések föltevésének képessége, mint a szigorú methodika, a mely csak akkor van mindenütt helyén, ha a földolgot már elvégeztük.” – „A költői erőnek és a teremtő ösztönnek köszönhetni a legjobbat a filológiában. – A legnagyobb hatást gyakorolta egy pár szép tévedés.”

Ezekben a kérdésekben is teljesen egy vele barátja és „világnézet-testvére”, Rohde.*

És bár egy csomó filológiai dolgozatából láthatni, s szigorú tanárai is nem egyszer bizonyították, hogy ő a szaktudós aszkezisével, önmegtágadó szorgalommal tudott bibelődni a legszárazabb nyelvészeti apróságokkal is, ez „előjáték” eme hangjai jelzik a következendőket, azt, hogy nem fog a szakstudium jármában maradni. Elsárgult poros pergamenek

* L. különösen ennek 1868. november 24-én és 1869. február 15-éa kelt levelét. (Briefe II. k. 96. és kör., 131. s köv. oldalain.)

helyett majd az élet eleven írását lapozza; szenvedélyes talánykereső, talányfejtő lesz mindig, de majdan nem ócska palimpsestusok rongált és homályos szövegeire: hanem az emberi élet, az emberi lélek homályaira és rejtélyeire alkalmazza találékony és mély szelleme konjektúráit; kérdéseket tesz föl és feleleteket kísért meg, de nem az *ablativus* különböző használatáról Tacitusnál, vagy a Υ^e és $\chi\alpha$ szócskákról, hanem az emberi lét és gondolkozás legsúlyosabb, kérdésre és feleletre legméltóbb problémáiról.

IV.
TANÁRSÁGA.
(1869-1879.)
1. A KATHEDRÁN.

Egyelőre csak kétes tünetek jelzik szelleme végzetes és viharos fordulását: tompa dübörgés a koronkint elégedetlen lélek mélyéből, távoli villanásai a még erőtlen, a kisülésre még nem eléggé összegyűlt lélekenergiának. Ma is csak az érti, mit jelentettek a kétes dübörgések és villanások, a ki a következőket ismeri. Akkor senki sem tudta; a látszat még azokat a keveseket is tévedésbe ejtette, a kiknek ez a zárkózott lélek bensőséggel nyilatkozott.

A látszat számára a filológus-prológus egészen úgy folyt, mintha az utána következő játék végig szakasztott mása volna. A fiatal tudós legalább oly komoly határozottsággal és vasszorgalommal fog a hivatásához, mintha csakugyan síríg tartó élethivatása lenne.

1869. április havában foglalja el a kathedrát. Tüzes lelkesedéssel lát neki, hogy elfoglalja a baseliak szívét is. Ez nem egészen könnyű dolog.

Basel akkoriban még sokkal inkább, mint ma, várszerűen zárt közület volt, félszázezernél alig több lakossal. Ezekben igen nagy volt a konzervativizmus, mereven kifejezett a büszke, helyi individualizmus.

„*Aristokratisches Pfahlbürgenhum*” – így fejezi ki ezt

Nietzsche Ritschlnek. „Itt az ember kigyógyulhat a republikanizmusból.” *

A polgárságban igen erős a nemzetiségi, családi tagoltság és összetartás, minek érdekes tünetéje, hogy vasárnap az egész nemzetség együtt vonul a templomba, hogy a cselédek apáról fiúra s unokára örököltik stb. Régiek és erősen gyökeresek a többi szokások és erkölcsök is; a múlt eleven gyakorlatban él bennök. Érthető az autochtonok idegenkedése minden új jövevénynyel szemben. Keményen megmustrálják, míg igazán befogadják.

Nietzsche azonban sikerrel kezdi az ostromot. Idegen származásán kívül ellene szól nagy fiatalsága: alig van túl a huszonnégy éven. De öreges szabású ruhát, örökösen kürtőkalapot hord tekintélye külső emelésére, s ez a baseli izlés szerint való. Eleinte nem igen igazítják útba, „nem nyitják ki szájukat” – panasolja Ritschlnek – de ő makacs önállósággal lép föl s csakhamar imponál. Imponál azzal, a mivel Baselt, – dicséretére legyen mondva, – könnyebben lehetett megnyerni: tudásával, kultúrájával s kulturprogramjával. Mert Basel, az Erasmus, ifjabb Holbein és Boecklin városa, igazán műveit és a műveltséget és tudást méltányoló város. Gazdagságából örömmel áldozott és áldoz közintézményeire, β különösen nevelésügyére. „Magszégényíti ezzel a nagy államokat” – írja Nietzsche,² – „s a hol ezekért oly sokat tesznek, ott bizonyosan ép annyival többet *gondolkoznak* is róluk.”

¹ Briefe III. 64. old.

² Az *üeber die Zukunft unserer Büdungaanstalten* (Wecke IX. k.) kiadatlan bevezetésében.

Május 28-án tartja megnyitó beszédét zsúfolt aula előtt, „Homeros és a klasszika-filológia” (*Homer und die dassteche Philologie*) címmel. Érdekes ez a székfoglaló, nem annyira filológiai szempontból, mint tág perspektívájánál fogva.

Bevezetőleg azt fejtegeti, mik az okai, hogy a filológiáról való nézetek olyannyira eltérnek? A filológia sokféle tudományból kölcsönöz; azonkívül van művészi, esztétikai és erkölcsi eleme, a melyek egymás ellen harcolnak. Van benne történelem, mert sok népegyéniség nyilvánulásával foglalkozik, s a tünemények futó tömegének törvényeit igyekszik megállapítani; természettudomány, a mennyiben az ember legmélyebb ösztönét, a nyelvöszönt, s a nyelvbeli alakok morfológiai törvényeit kutatja; esztétika, mert a régiségek sorából az u. n. klasszikus régiséget, ezt az eltemetett ideális világot ássa ki, s állítja a jelenkor elé örökké mintaszerű tükörrül. Ezeket a különböző elemeket látszólagos monarchiává egyesíti a pedagógia saját jogára alatt: kiválasztja belőlük a tudásra legérdemesebb s a képzést legjobban előmozdító elemeket.

Sokan végtelenül gúnyolják ezt a filológiát s művelőit: a vakondokat, ezt a fajzatot, a mely *ex professo* nyeli a port, 8 tizenegyedszer is föltúrja a tízszer fölszántott rögöt.² De veszedemesebb ellenségek azok, a kik minden ideáltól félnek és fáznak, azok a modernek, a kik énjük boldog bámulatában

¹ L. Werke 1896, kiadás IX. kötet. 1-24. old.

² Mint láttuk, ezek közé a gúnyolódok közé tartozott már előbb maga Nietzsche- persze csak keserűbb perceiben s nem mindennemű filológiával szemben, a mi mégis csak különbség.

önmaguk előtt leborulnak,¹ a kiknek a hellén világ túlhaladott, tehát nagyon közömbös álláspont. Ezekkel szemben a filológusoknak mindig számítaniok kell a művészekre és művészelkű emberekre, a kik érzik, mint függ mindenki feje fölött a barbárság pallosa, ha szem elől veszítjük a hellénség mondhatatlan egyszerűségét és nemes méltóságát. Sem a technika és ipar még oly fényes haladása, sem a még oly korszerű iskolai intézmények, sem a néptömegnek bármily széleskörű politikai átnevelése nem védhetnek meg Ízlésünk nevetséges, skythiai eltévelyedésének átkától, ha nem véd meg ettől a klasszicizmus borzasztóan szép Gorgo-feje.

De éppen az ó-kor művészarátai tekintik a filológusokat az ó-kori ideálok tulajdonképeni ellenségének. Schiller szerint ők tépték szét Homeros koszorúját, Goethének is van kemény szava ellenök. Vádolják őket, hogy azért nincs bennük kegyelet, mert nincsenek bennük művészi képességek és érzelmek, a melyekkel az ideált fölérhethnék, s mert sok bennök a tagadás és képrombolás szelleme. Ezek az aggodalmak. a melyek nemcsak a nemes és művészelkű emberekben, hanem minden becsületes klasszika-filológusban is megfogamzanak, nem vonatkozhatnak e tudomány egészére. „Mert ennek a különös kentaurnak egész tudományos-művészi mozgása roppant erővel, de kyklopi lassúsággal odatörekszik, hogy áthidalja az ideális ó-kor és a reális jelen közti szakadékot, – ez a törekvés talán csak legszebb virága a germánok szerelmi vágyának a Dél iránt – hogy ellenséges és erőszakosan összehozott alapösztöneit egységbe foglalja.”

¹ Értve alattok – mint leveleiből tudjuk – a Strauss Dávidokat, a Freytag Gusztávokat, s a Grenzboten hazafiait.

Egy példán akarja bizonyítani, hogy a klasszika-filológia legjelentősebb lépései nem vezetnek *él* az ideális ó-kortól, hanem *hozzávezetnek*. A homerosi kérdés, azaz Homeros személyének valósággal kultur-históriai jelentőségű kérdése ez a példa. A modern kor ugyanis Homeroson próbált ki egy új szempontot, hogy t. i. a régibb korok látszólag konkrét alakjában csak a néplélek bizonyos hitbeli s erkölcsi állapotainak összesűrítését, megszemélyesítőit kell látnunk.

Vázolja ezután a homerosi kérdés történetét az ó-kortól kezdve (alexandrinus grammatikusok, khorizontok, Aristoteles stb.) Wolf Ágost Frigyesig. A kérdés mindig a körül forgott, hogy egy élő, létezett személyből lett-e fogalom, vagy egy fogalmat alakítottak-e át személylye? Hogy egy genialis ember művei-e a homerosi költemények, vagy „a legszerencsésebb nép, legszerencsésebb korszakában, képzeletének legmagasabb röptében s legteljesebb költői alakító erejében”, tehát a néptömeg, néplélek, népköltészet szülte-e őket? De ez a probléma megint visszavezetendő egy esztétikai kérdésre: van-e jellemző különbség a genialis individuum és a költői néplélek nyilvánulásai közt. Szerinte a modern esztétikának legveszélyesebb és legtévesebb eljárása, hogy szembeállítja a népköltészetet az egyéni (mű-) költészettel. Ez nem egyéb, mint a néplélek fölfedezésének visszaütése és babonája. Elismeri, hogy az akarat, a tettek világában csakis a tömegöszönök hoznak létre valóban nagyot, de az intellektuális és művészi-eszmei világban nem uralkodik a nagyobb tömegesség törvénye. „Sohasem hízelegtek jobban a rút és bölcsészetnélküli tömegnek, mint mikor tar fejét a génius koszorújával övezték!”

tal, evvel a szellemes különccel, a kinek csodásan szakadozott és merész fordulatokban gazdag görög történeti előadásait hallgatja, Overbeck szabadelvű egyháztörténészszel és Schönberg nemzetgazdával. Ezekkel a szellemes és bátor emberekkel valószínűleg csipkedhetette is a többieket, mert tanyájukat a *Gifhütte* névvel tisztelték meg. De ők mégsem voltak az igaziak. Erre mutat nagy vágyódása az akkortájt Itáliában kutató Rhode, mint eszmegerjesztő társ után: „Hihetetlenül nélkülözlek; üdíts fel hát jelenléteddel... Az t. i. mégis új érzés nekem, hogy senkim, de senkim sincs a helyszínén, a kinek az élet legjavát és legnehezebbjét elmondhatnám. De nincs egyetlen igazán rokonszenves kollégám sem Barátságom irántad ily körülmények közt valóban némi pathologikus vonást ölt fel; úgy kérlek, mint egy beteg kér: jer Baselbe.”* Majd ismét: „a magános sétát a virtuozitásig űzöm.” Ez évek folyamán, a mint egyénisége is kartársai meglepetésére és rémületére mind merészebben és merevebben kibontakozik, még rosszabb lesz. Az egyedüllét lesz Nietzsche igazi tragikuma. De nem bölcső-ajándéka-e ez minden géniének?

Ő azonban heroizmussal kezd hozzászokni végzetéhez és természetéhez. „Valószínű, hogy nem születtem boldogságra.” Zarathustra ezt majd így fejezi ki: „Avagy boldogságomra törekszem-e? *Művemre* törekszem!”

Most is művére törekszik, bár egyelőre még kerülővel, Előképzettsége kitűnő, mégis igen sokat kell készülnie, hogrv az önmaga elé szabott kemény követeléseknek megfeleljen.

* (Br. II. 180. o.)

Elfoglaltsága akkor is meglehetősen lett volna, ha csak a mindennapi lecke ledarálásában látja hivatását. Egyetemi előadások és seminariumok, órák a paedagógiumon – egy az egyetem és középiskola közé iktatott intézetben, – nem-sokára helyettesítések a kiérdemült Maehly és Vischer tanárok helyett heti 20 órán túl igénybe vették. Már reggel 7 órakor előadott. Ehhez járultak a vizsgálatok és egyéb adminisztratív teendők. Ezenkívül vele szerkesztettek programcikket, latin üdvözlő iratokat stb. ő mindezeket a teendőket nemcsak látszatra iparkodott elvégezni. Szigorú bíráló volt önmagának. Valójában csak magát igyekezett ki-elégíteni; maga akart elsősorban haladni.

Hallgatósága a legtöbbször sem számról, sem minőségre nem volt kiváló. A baseli egyetem összlétszáma 200 körül járt ebben a korban, de neki csak egyszer volt 19 hallgatója. 1876-ban, mikor Platóról beszélt, különben sohasem több, mint 13, a theológusokkal együtt. Néha azonban csak 3, s „ezek is ostobák”. Theológusok azért hallgatták, mert tárgyaiban szerette a vallási vonatkozásokat. Hallgatósága nagy tisztelettel bánt az alig idősebb tanárral. (Gyakran bizony az examinandus idősebb is volt, mint az examinátor.) Egyik volt tanítványa beszéli, hogy őt sohasem figurálták ki, mint némely más professzorukat, „hisz ő megvetett volna bennünket.” A filológusok szorgalmával maga is meg volt elégedve, soha senkit nem büntetett, „mert nála a leglustábbak is szorgalmasabbak voltak.” ő azonban jobb szeretne volna, ha filozófiai dolgai, a melyekre mind nagyobb súlyt fektetett, méltóbb és fogékonyabb fülekre találnak. Itt

azonban már a tanítványok tehetségére is hivatkozott, úgy látszik kevesebb sikerrel.

Mindazonáltal nem vesztette kedvét s nem kereste a kényelmet. Ötvenkét kollégiumot tartott egész tanársága alatt, de csaknem mindég más és más tárgyról, úgy hogy folyton, de folyton új dolgokra kellett készülnie, s egy kicsit *von der Hand, in den Mund* kellett élnie, mint maga mondja, Előadásainak sorozatából látnivaló, hogy különösen a görögség érdekelte szemben a római világgal, kivált annak Plató előtti kora, s abban is első sorban a bölcsészet, tragédia és líra, valamint filológiai segédtudományaik.*

Nyilvánvaló, hogy önönmaga látókörét akarta szélesíteni akkor is, a mikor praktikus kötelességét teljesítette. S csakugyan halljuk, hogy ez időtájt mindég szeme előtt lebegett egy nagy cél, a görög világnak valamilyen nagy kultur- és bölcsészettörténete, a melyet egészen eredeti alapelvetből, új szempontokból, a tudományos és művészeti fel fogás különös frigyével készült megírni. A nagy mű nem épült meg, de egyes alapköveit, állványait látjuk, s ezek a készülődések is érdekesek. Legnevezetesebb emléküik „A filozófia a görögök tragikus korában” (*Die Philosophie im tragischen Zeitalter der Griechen*); sajnos, torso. (Werke X. k. 1-157.) Ebben Thaies, Anaximander, Heraklitos, Parmenides, Empedokles, Demokritos, a pythagoreusok és Sokrates essay-szerű művészi jellemzését adja. E filozófusok egy némelyike, mint különösen Heraklitos, kitörölhetetlen nyomot hagyott a saját filozófiáján.

* Karl Joel: Nietzsche und die Romantik. (Eugen Diederichs, 2903.) 289. és 363. oldal.

A művészt más gondok más helyekre, más munkákhoz szólították, de a klasszikus világgal való beható foglalkozás félreismerhetetlen jelleget kölcsönöz későbbi, egészen más-fajta építő-stílusának is.

A hivatásával járó teendők árja reázúdult, azonban időt *kell*ett szakítania magának – nem külső, de belső szükségből – irodalmi alkotásokra is. Mint Gersdorffnak írja: „egy hídon építék, hogy a belső vágy és külső szükség közt összeköttetést hozsak létre,» * Nem említve görög és latin tárgyú filológiai dolgozatait Ritschi² számára, tanárkodása idején – bár nem mind Baselben – keletkeztek: „A tragédia születése a zene szelleméből” (*Die Gehurt der Tragödie aus dem Geiste der Musik*. 1871.), négy a „Korszerűtlen elmélkedések” (*Unzeitgemässe Betrachtungen*. 1873-1876.) közül, az „Emberi, nagyon is emberi dolgok” két kötete. (*Menschliches, Attzumenschliches*. 1878.) Ezek csak az általa kiadott művek, de korántsem az összes anyag, a mely szellemét foglalkoztatta. Hisz művei II. csoportjában a IX., X. köteteket s a XI. kötetnek majd felét töltik meg azok a majd csaknem egészen kidolgozott, majd csak vázlatos följegyzések, a melyek részben az említett kiadott műnek előmunkálatai, azok nem értékesített, vagy levált töredékei, foszlányai, részben egészen más tárgyak tervezetei és fragmentumai. Kidolgozásuk testes kötetekké sok minden okból elmaradt.

¹ 1869. aug. 4.-én kelt levele. (Br. I. 142.)

* A *Rheinisches Museum*-ba, s az *Acta societatis philologicae Lipsiensis*-be, melyet Ritschi nem is akar megindítani, csak ha Nietzsche írja az első, bevezető dolgozatot.

Tekintetbe kell még vennünk, hogy benne az eszmék rendkívül könnyűséggel és gazdagságban fogantak meg, de megtestesítésük, formulázásuk és stilizálásuk annál hosszabb vajúrást jelentett, mert Nietzsche átdolgozásait újra meg újra megismételte, kifejezéseit folyton csiszolta. Már most, bármily nagy munkaerő volt is, sokszor csak erőszakos stimulációkkal tudta kifáradt szervezetét munkára kényszeríteni. Silsi háziurától hallottam, – neki beszélte Nietzsche, – hogy Baselben hosszabb időn át az éjjelt is nappallá tette, s ha álom nehezedett szemére, hideg vízbe mártotta lábát, hogy csak ébren maradjon.* Sokszor nagyon kimerültnek érezte magát, s bizonyára nem tévedett, ha később súlyos betegsége első csiráit szeme, feje e nagy megterhelésében keresi. De a tudás vágya s a közlés vágya hevesebb erejű, mint az értelem mérsékletre intő szava. Az alkotásnak valóságos furor-a, a velőtemesztő, vérrel-írás oly súlyos időkben, mikor orvosai teljes tétlenséget javasoltak, lesz később is, végig a katasztrófaig, tragikumának megint egyik alkotó eleme.

* Dürichs als marial *Gemeindepräsident* úr szíves adata.

2. A TRIBSCHENI IDILL.

Nietzsche baseli barátságairól szólván, szándékosan mellőztünk egy nagy nevet. Külön fejezeteket érdemel, nem, könyveket érdemelne, Nietzschere kapcsolatban is, mert ennek nemcsak ifjúkorán, hanem egész életén páratlanul mély nyomokat hagyott.

Ez a név: Wagner Rikárd.

Nem először ötlik lapjainkra. Láttuk, mily messze visszanyúl Nietzsche csodálata, rajongásig menő tisztelete Wagner iránt; láttuk, mint növelte ezeket az érzelmeket a mesterrel 1868-ban történt személyes ismeretsége.

Most, hogy a körülmények a vierwaldstätti tónál lakó Wagner közelébe hozzák, e viszonyuk kétoldalúvá, kölcsönössé, igen bensővé, Nietzschere, mint íróra és gondolkozóra pedig sokáig határozó befolyásúvá válik.

Egyelőre csak a külsőségeknél maradunk. Futólag vázoljuk a tényezőket, a melyek életük külön bolygó hajóját egy közös kikötőbe terelték, egy hosszú, szép, békésen verőfényes idilli ünnepre, hogy azután a mindenható szükségyszerűség más és más pályákon különböző tengertájé-

kokra, külön égaljakra hajtja őket, az egymástól újra idegeneket . . .

Nietzsche arcképét már ismerjük e korból: Mintaképe az idealizmussal, nemes törekvésekkel eltelt német ifjúnak a Schiller fajtájából. Bár tudománya már sok, gondolkodása még nem önálló. Szeme sokat nézte a világot, de a Schopenhauer sötét szemüvegén. Láta a realitást, az élet szennyes áradatát, de a bátorságot, az irányt, vele megküzdni, még kívülről várta. Schopenhauer már halott és némo volt: könyvek elvonásává hidegült, s neki bátorító szózatú, fleven példa és mester, ideális és ideálisan élő ember kellett. Tiszta arcát föl, feljebb emelte s szorongva, de mégis hittel révedez tekintete a vezércsillagot, a jelt keresve, a melyben győzhet. Egyszerre heves fölindulással, lényre rázkódásával fölujjong; hiszi, tudja, hogy megtalálta: Wagnerben.

„Benne oly embert találtam – írja Gersdorffnak* – a ki mindenkinél jobban kinyilatkoztatja nekem a Schopenhauer geniejének képét, a ki át meg át van hatva attól a csodálatosan bensőséges bölcsészettől, őt nem ismeri senki, s nem is Ítélni meg senki, mert mindenki más alapon áll s légkörében nem otthonos. Benne oly föltétlen idealitás, oly mély és megható humanizmus, oly fenkölt életkomolyság van, hogy közelében úgy érzem magam, mint az isteni közelében.”

Mit olvasunk e sorokból? Először is: Nietzsche kora ifjúságától bálványozta a nagy egyént, a geniet, a hogy Emerson és Schopenhauer jellemzik. Most rátalál egy ki-

*1869. aug. 4-iki levele. (Br. T. 141. s köv.)

váló példányára, – s intuícióját mi sem dicséri jobban, mint az, hogy ma a legtárgyilagosabb kritikus is kénytelen megállapítani, hogy akkortájt Németországnak csakugyan Wagner volt legnagyobb művész-genieje.

Nietzsche fölismerete oly korban, a mikor Wagnert sokkal többen tartották bolondnak¹ vagy legjobb esetben Hanslick Edével tartva, tehetségtelen és ízlés nélküli kontrárnak, semmint igazi, úttörő művésznek. A mikor Wagnernek még igen kevés barátja s csak egy fejedelmi patrónusa volt. A mikor őt vallani még nagy bátorság kellett, hisz IL Lajos védnökségét majdnem forradalommal fizette meg a kedélyes bajor nyárspolgárok között.

Ez a genie azonban megfelelt Nietzsche szemében a másik főkelléknek is. Nem úzi el a régebbi ideál képét: a Schopenhauerét, sőt „át meg át van hatva attól a csodálatosan bensőséges bölcsészettől”, ő „a schopenhaueri filozófiai gyakorlati kurzusa.”

„Benne oly föltétlen idealitás, oly mély és megható humanizmus” stb., stb. Ez már a fanatikus hívő és szerető szem nézése, makulátlan látása. A kritikus, a Wagner életét egészében ismerő itt már kételkedik s bizony éles emberi, nagyon is emberi foltokat lát Wagneren. Hajlandó az idealitást nem föltétlennek, a humanizmust nem mindig oly mélynek és meghatónak venni. De megint el kell ismernünk, hogy Wagner ekkor csakugyan igen szerencsés korszakát élte: „mint egy szigeten s mintegy elválva minden korábbi viszonytól.”² 1865. decemberében az ellene zúduló közvéle-

¹ Egy dr. Puschmann nevű orvos ezt tudós könyvben bizonyította, a miért Nietzsche egy zenei folyóiratban nevetségessé tette. Nietzsche Brandeshez. (Br. idézett műve 139. o.)

menytől hajtván s védnöke II. Lajos király kérésére a vierwamstätti tó istenáldott környékére, a Pilatus lábához, Luzern mellé a tribscheni villába vonul s e békés révben marad egészen 1872-ig, a mikor a bayreuthi mű ismét a világ hullámaira szólítja. Ez az ideje igazán a szélcsend, a tisztulás és elmélyedés, a „befelé fordított szem” kora, a hiú és keserű külső harc, ádáz ellenségeskedés annyi méltatlan, piszkos mindennapja után. A fölkaavart személyeskedő szenvedélyek elpihentek, s csak a nagy életcélért, a műért való csendes, de elszánt küzdelme, a munka, alkotás nemesítő tüze lobogott a nagy művész lelkében. Wagner ekkor a hatvanas évek felé közeledik, de testi s lelki ereje, alkotó kedve még mindig bámulatos delelőjén áll:* a *Meistersänger* befejezése, a Niebelungen-tetralógia gigászi munkája ennek bizonyosságai. Ekkor veszi el a Planer Vilma nyűgének levetése s a Wesendonck-dráma után, a hozzá igazán méltó nőt: Gosimát, Liszt Ferencz és Agoult grófnő (Adolphe Stern) gyermekét, Hans Bülow, a leglelkesebb wagnerianus elvált feleségét. Ekkor születik Siegfriedje stb. Megannyi boldog körülmény, a mely megnyitja Wagner szívét a fiatal rajongó: Nietzsche számára is.

Azután: érintkezésük szellemi kapcsolatai, Nietzsche zeneszeretete, nagy zeneértése, s legnagyobb zeneértékelése. Mindkettőjüknek valóságos religiójuk a zene s – alatta mint *Gesamtkunstwerk* alatt értve – az összes művészet, mint az emberiség kultúrájának egyetemes alapja és emelője.

A 31 évnyi különbség ellenére is teljesen megértik egymást a bölcsészetben: a Schopenhauer égisze alatt, bár en-

* „Im tippigsten Gefühle seiner Kraft” – úgymond Nietzsche.

nek nirvánáját s pesszimizmusát az emberiségnek a művészet által lehetséges regenerálódásába vetett optimizmussá fejlesztik. Ennek az újjászületésnek művében Wagner ez időtájt még nem hangsúlyozza annyira a vallási, különösen a keresztényi elemek hatalmát, mint később pl. *Parsifal*-ban. E korban még egyetérthetett vele ebben is a pogány Nietzsche.

Megértik egymást a zenében: itt Wagner a jelszó. Meg végre a filológiában, az antik kor és a régi germánság csodálatában. Itt ugyan Nietzsche a tekintély, bár Wagner, a drezdai *Kreuzschule* egykori kitűnő diákja, az Odysseia fordítója, a germán mythosok szorgalmas kihámozója, e tudományokban szintén otthonos. S Wagner barátsága még nagyobb lesz, a midőn látja, hogy a fiatal tudós *tettél* is kész bizonyítani érzelmeit, hogy síkra akar szállani érette, s egy tudományos műben akarja párosítani az ő művészetével a művészet eddig elért legmagasabb példányait: a hellénvilág remekeit. (Hogy ebből a párosításból csoda-kentaur lett, hogy a propaganda e neme mennyire sikerült, erről a *Geburt der Tragödie* fejezetében lesz szó.)

Nietzsche 1869. májusában, pünkösdkor tette az első kirándulást Wagnerek tündéri hegyes-tavas magányába, s ettől fogva elköltözésükig (1872.) huszonháromszor látogatja meg őket. Az első látogatásról Rohdenek valóságos páant énekel: „tékozlóan gazdag, nagy szellem, energikus jellem, bűvös-bájos kedves ember, a tudás leghevesebb ösztönével” stb., stb.* Ezentúl a szombatokra és vasárnapokra menekül

* 1869. júniusban kelt levele. (Br. II. 1440. o.)

az ő „Itáliá”-jába.* „Leírhatatlan, a mit tanulok és látok, hallak és megértek. Schopenhauer és Goethe, Aischylos és Pindaros élnek még, hidd el.” Majd Jupiterhez hasonlítja Wagnert, termékeny, dus és megrázó életét nézvé, a mely egészen eltérő és hallatlan a mai közepes halandók között: „. . . Itt áll, önerejével győztesen, személyével mindig fölül - emelkedve minden ephemairen; korszerűtlenül a legszebb értelemben.” Még egy jellemzése: „Hihetetlen a komolyság és német elmélyedés világnézetében és művészeti felfogásában, a mely minden hangjából kitör; ez persze borzadály a mi „jelenkorunk” legtöbb emberének, valamint Schopenhauer aszkézise és akaratmegtagadása. A mi zsidóink, – s tudod, mily messze megy ez a fogalom – Wagnernek kivált idealisztikus nemét gyűlölik, a miben Schillerrel a legrokonabb: ezt az izzó fenkölt harcot, „hogy végre fölvirradjon a nemes napja” röviden a lovagit, a mely a mi plebejusi politikai napi-lármánkkal a lehető legellentétebb.”

„Egy pár évig közös volt közöttünk minden nagy és minden kicsi; határtalan bizalom uralkodott közöttünk” - írja Brandesnek. Nietzsche mintegy tagja lesz a családnak, a gyermekek kedvenc játszótársa. Mosolyognunk kell, a mi-kor olvassuk, mily buzgósággal jár el a gyakorlatiatlan professzor, hogy a karácsonyi meglepetéseket Wagnerek végnélkuli cédulái szerint a maga ajándékaival együtt beszerezze. A karácsonyfa alatt azután őt is megajándékozzák kedven-céivel: Montaigne-nyel és Stendhal *Promenades dam Rome*-jával. Beavatják a mester még kiadatlan önéletraj-zába; résztvesz nagy alpesi sétáikon. Első könyveit Wag-

* Célzás arra, hogy Rohde akkoriban Itáliában élt

nerék olvassák, s mindketten beható levelekben beszélnek meg. A míg utaik szét nem válnak, nem győzik magasztalni Nietzschét. Cosima például így ír a *Sokrates und die griechische Tragödie* (1871.) alkalmából: „A zarándoklat, a melyet az Ön vezetése alatt az emberiség legszebb napjaihoz tettünk, oly jól hatott reánk, hogy a mester másnap reggel Siegfriedjével a legpajzánabb violinfigura kíséretében fúvatja a Rajnánál vidám témáját, a minek hallatára a Rajna sellői vidám reményben, szélesen és nagy erővel hangoztatják motívumukat.”* Wagner még tovább megy: „Senkit sem vehetek most oly komolyan, mint Önt, kivéven az egyetlen.” (T. i. Cosimát.) Buzdítja, maradjon filológus, a kit zene dirigál, épp úgy, mint a hogy ő zenész, a kit a filológia dirigál, ő, mint abszolút muzsikus, hihetetlen számlomban dolgozik, ezért segítse nyelvtudományával oly renaissancera, a melyben Plato Homerost öleli, s Homeros, Plato ideáival eltelve, épp a legnagyobb Homeros lesz.

Ez a szép és kölcsönösen termékenyítő barátság utóbb – látni fogjuk, hogyan – örökre megbomlik, sőt elszomorító ellenségeskedéssé is fajul. De azért Nietzsche olyankor, mikor szemét lényé legbensőbb rejtekeibe fordította, mikor szenvedélyektől mentesen megvonta életének summáját, még mindég mély meghatottsággal beszél arról az időről, a mikor hajóik egy hosszú, szép, békésen verőfényes idilli ünnepre egy közös kikötőben horgonyoztak. 1888-ban, röviddel összeroskadása előtt az *Ecce Homo*-ban írja: „Itt, a mikor életem üdüléséről beszélek, alig tudom szóval kifejezni hálaamat azért, a mi legeslegmélyebben és szívem bensejében

* A *Gotterdamerngban*.

felüdített. Ez kétségtelenül a Wagner Rikárddal való intim érintkezésem volt. Olcsón odaadom többi viszonyaimat az emberekkel, de semmi áron nem adnám oda tribscheni napjaimat, a bizalom, a vidámság, a fenséges véletlenek s a *mély* pillanatok napjait. Nem tudom, mi volt mások élelénnye Wagnerrel: a *mi* egünkre sohasem borult felhő.”

3. A HÁBORÚ.

E csöndes időket, a melyeknek alig van külső történetük, hatalmas esemény szakítja félbe. 1870. július 19-én III. Napoleon megüzente a háborút Poroszországnak s azonnal megkezdődött a német csapatok messze mozgósítása. Basel, mint forgalmi csomópont, olyan lett, mint a méhkas; mindenfelől özönlöttek a Svájcban időző franciák és németek haza, katonának.

Nietzschenek, a mikor 1869-ben tanár lett, el kellett magát bocsáttatni a porosz állam kötelékéből, svájci polgár lett. Ez kizárta, hogy háborúban tényleges részt vegyen. Semleges maradt tehát, de belsőleg nem az. Az első háborús hírekre írja anyjának: „Még oly vidáman éltünk a béke alkonyata pírjában. S most kitör a legborzasztóbb vihar . . . Végre engem is szomorúság fog el, hogy svájci vagyok. Kultúránkról van szó, s itt nincs oly áldozat, a mely elég volna! Ez az átkos francia tigris Γ

A Maderanerthalban, a világtól elzárva dolgozik értekezésén a dionysosi világnézetről, a mikor a weissenburgi és

wörthi győzelmek hírére veszi. „Bátyám egészen belesápadt” — írja nővére, mint szemtanú. — Hosszabb ideig némán föl és alájárgált Mosengel hamburgi festővel, végre ünnepélyesen nővéréhez lépett: „Mit tennél Lisbeth, ha most férfi volnál?” — „Természetes, hogy elmennék a háborúba. S te Fritz?” Zokogás volt a felelet. De ha már katonának nem engedik, legalább elmegy betegápolónak. Felettes hatóságához intézett kérvényében ezeket mondja: „Habár igen jól tudom, mi a köteleességem Baselben: Németország óriás hívó szózatával szemben, hogy mindenki tegye meg német köteleességét, Basel csak kínosan erőltetve s valódi érték híján tarthatna vissza kötelelékeivel.” Meg is kapja a kért szabadságot, de csak ápolói célra. Augusztus 12-én Mosengellel Erlangenben gyors szamaritánus kiképezésen megy át, s azután friss tettvágygyal siet a csataérre. Mennél közelebb ér hozzá, annál borzasztóbbá válik környezete. Megerőltető menetelések után végig kell keresgélnie Weissenburg, Wörth véres csataterét; Hagenau, Lunevillen, Nancyn át föl Metzsig tábori postás, segélyzőpénz-kézbesítő teendőit végzi. Ars sur Moselleben egy sebesültszállítmányt bíznak rá, hogy vigye Karlsruheba. Három napot és három éjét tölt együtt hat súlyosan sebesülttel csukott társakérben, naponta hat óra hosszat kötözgetvén őket. Éjjel sincs percnyi pihenése „a betegek emberi szükségletei miatt.” Vérhas és differitisz dül bennök, s neki szenvednie kell borzasztó kigőzölgéseiket s még borzasztóbb jajveszékélésüket. Mikor Karlsruheba érkeznek, már őt is megfertőzték; súlyos vérhas és torokdifferitisz döntik ágyba. Csak igen gyökeres kúra, opium- és tanninbeöntések, erős lapiosozások után van annyira, hogy hazamehet Naumburgba.

A tapasztaltak még jobban megrázzák lelkét, mint testét: „...Ehhez járul” – írja a harcoló és a vaskeresztet kiérdemlő Gersdorffnak, – „hogyan életem atmoszférája sötét ködként nehezedik reám: egy ideig folyvást *szűnni nem akaró jajkiáltást* hallottam. Szándékom, hogy újra a háború színhelyére menjek, ezzel meghiúsult. Most meg kell elégednem azzal, hogy a távolból nézzem (a harcolókat), s *velük* szenvedjek.”¹ Majd tovább: „Óh, édes barátom, mily áldó szavakat küldjek feléd! Tudjuk mindketten, mit tartsunk az életről. De élnünk *kell* s nem magunkért! Élj, élj tehát, legkedvesebb barátom, s élj jól! Ismerem hősi természeted.” E korból való levelei mind igen szomorúak. Folyton a téma körül forognak: „Mindnyájan súlyosan szenvedünk az élet nyúga alatt.” „Ily nyomorult az életünk, mindenünnen felőlünk tátong a romlás ós borzalom.” De végre is megnyugszik filozófiájában, – azaz még mindig a Schopenhauerében. „Nékem *is ezek* a hónapok oly időt jelentenek, a melyben azok az alaptételek mélyen – gyökeresen helyt állottak: meg lehet velők halni; ez több, mintha az ember azt mondaná róluk: lehet velők élni.”² „Ha egyszer, mint most is, megnyílnak a lét borzasztó mélységei, ha kiárad a szenvedés egész végtelen gazdagsága, akkor jogunk van, hogy mint *tudók* járjunk rajta végig. Ez bátor, rezignált hangulatot eredményez: az ember kitartja vele, s nem válik sóoszloppá.”³

Túlságosan hamar hagyja ott a kórágynál és siet vissza Mvatásához, új megerőltető tanulmányokba ölvén keservét*

¹ 1870. október 20-án kelt levele. (Br. I. 170. 3 köv.)

* Előbb idézett levele Gersdorffhoz.

1870. nov. 7-én Gersdorffhoz. (Br. I. 174.)

Pedig éppen nincs jól. Persze akkor még nem sejtette, hogy „ez a betegség volt első és egyetlen oka későbbi rossz állapotának.” (Nővére nyilatkozata.)

Ilykép eleget tett hazafias kötelességének.

Vajjon csakugyan hazafi volt-e? Itt vetődik föl ez a kérdés, mely még föl fog vetődni később is. Ha ezt a szót idézőjel közé fogjuk, s ezzel megadjuk neki azt a mindennapi, értékelen értelmet, a melyet minden nemzet teleszájú sovínistái, patrióta-spekulánsai és terroristái képviselnek, úgy azt felelhetjük, hogy sohasem volt az. Ha ellenben hazafiság alatt azt a szeretetet értjük, a mely szívünk mélyén rejtve lángol valamely föld és népe, nemzete iránt, ha benne több az aggodalom a haza *jövője*, kultúrájának igazi előremene-tele iránt, mint a hiú elbizakodás s az élőködés a – meg- lehet – ragyogó múlton; ha inkább nyilvánul néma, de előbbre vivő tettekben, mint lármás, dicsekvő, hiúságlegyez- gető, de haszontalan szóvirágokban: úgy bizvást megadhat- juk Nietzschenek is a hazafi nevet.

Azt a másik idézőjeles fajtát mindig utálta, s nem egy- szer üdvös korbácsütésekkel illette. Láttuk *ezt* diákkorában; utóbb is folyton korholja a szájas és önelégült sovínistákat.

De még érdekesebb lassú fejlődése e korban, mihelyt a német fegyverek győzelmei nyomában a véres malterrel épí- teni kezdik az új császárság kolosszusát. Látja az épület rop- pant méreteit, de vajjon a német kultúra temploma lesz-e, s nem inkább egy óriás kaszárnya? A kard és kereszt átkos szövetsége? „A készülő kulturállapotokkal szemben a legnar- gyobb aggodalmat táplálom. Félő, hogy roppant nemzeti sike- reinket túldrágán fizetjük meg oly régióban, a hol legalább

én semmiféle áldozatra nem vagyok hajlandó. Köztünk legyen mondva: én a mostani Poroszországot a kultúrára rendkívül veszélyes hatalomnak tartom. Az iskolaügyet egyszer később nyilvánosan akarom leleplezni; más próbálkozzék meg a vallási üzemekkel, a melyek most Berlinből a katolikus egyházi hatalom érdekében folyamatban vannak. – Néha napján igen nehéz, de mégis elég filozófusoknak kell lennünk, hogy az általános mámorban józanon maradjunk – hogy ne jöhessen a tolvaj és el ne lophassa vagy fogyasztassa, a mit a legnagyobb katonai tettekkel, sőt még minden nemzeti lelkesedéssel sem mérhetek össze. – A következő kultúrkorszaknak harcosokra van szüksége: ily énekül kell most magunkat megőriznünk.” így írja már 1870. november 7-én Gersdorffnak.¹ Valamivel később pedig Rohde előtt így nyilatkozik: „Benne” – t. i. a jövőben – „burkolt középkort vélek látni. – Láss hozzá, hogy abból a fatális kultúrellenes Poroszországból kikerülj, a hol gombamódra nőnek a lakajok és csuhások, s kigőzölgéseikkel nemsokára egész Németországot elsötétítik.”² A hú barát teljes mértékben osztja aggodalmait; ő azonban nem a középkor visszatérésétől fél – a melyhez hiányzik már a bensőbe temetkező elmélyedés és miszticizmus, s az egyesnek naivitása az egyetemesség árjában, – hanem a rémítően művészietlen, áhítat nélküli, száraz, folyton szemtelenebbé és mohóbbá, vadabbá váló, a merő czélszerűséget hajhászó jelenkortől.⁸ A mi har-

¹ Br. I. k. 176. o.

² 1870. nov. 24-iki levele. (Br. II. k. 208.)

³ Br. II. köt. 210. s köv. o. Ugyanaz az álláspont, a melyet Nietzsche az első korszerűtlen elmélkedésben fog képviselni.

Nem mulaszthatjuk el, hogy kortörténelmi dokumentumkép ne

cunk még előttünk van – ezért élnünk kell! Ezért bízom abban, hogy te is védve vagy; a golyók, a melyek rendeltetése, hogy minket halálosan megsebezzenek, nem puskákból és ágyukból lövetnek!” – konstatálja végül Nietzsche.* S még jobban nő benne az oppozíció szelleme, a mikor kedves, atyai tanára Ritschl ellen Lipszében utálatos hajsztát indítanak.

hivatkozzunk itt még egy ellenzéki tanura: Ibsenre. Drezdában lakik ekkor. Körülnéz a győztes Németországban; körülveszik

„vastag német frázishősök,
kik hencegve elrekednek
Az örökös Wacht am Bhein-ben.”

Látja a militarizmus berendezkedését az egész vonalon s ezeket írja Brandesnek: „Az állam az egyén átka. Mivel vásárolta meg Poroszország állami erejét? Azzal, hogy az egyén politikai és földrajzi fogalomba olvadt. A pincér a legjobb katona.” Ekkor írja a „Ballonlevél” c. hosszú, gondolatterhes versét, s abban e sorokat:

„A haladás fejlődése
Örök törvény szerint olyan,
Mint meredek csigalépcső.
Buja tájra – pusztaságok;
Végtelen út megyén rajtok,
Össze-vissza, mint a háló.
Örökös vágy, sóvárgás közt
Örökösen emelkedünk, -
Pharaóknak magaslatán
Állunk mostan ép megint:
Borzadályos merevséggel
Ül királyi büszke trónján
A szakállas istenség;
Az egyén meg elmerül mind
Gyülelész nép tömegében,
A mely hír és név nélkül
Töpreng, harcol, követ hurcol,
Lót-fut és az összeségben
Csak egy számot képvisel.
Megint mindenki törekszik
Égbenyúló piramist
Építeni hetyke dicsben, -
S vérfolyamok, tedeum-ok,
Könnyek árja, jajnyöszörgéa
Tanúi, hogy mint emelik
Isten – Király emlékére
A dicső Mauzóleumot.”

* Gersdorffhoz 1870. dec. 12-én (Br. I. 179. o.)

Ritschl 1860-1865. közt, a mikor elvállalta III. Napoleon császár *Julius Caesar*-ja német fordításának revízióját, élénk levelezést folytatott a császárral, valamint Mme Hortense Cornuvel, a kinek közoktatásügyekben nagy befolyása volt Napóleonra. Ezt a levelezést Paris ostromakor meglették, s nagy hűhóval kiadták a *Preussische Jahrlücher*-ben. Nosza kész volt a hazaárulás vádja, annyival igazságtalanabbul, mert az 1866-iki háború óta, a mikor sejteni lehetett, mi lesz a világpolitika sorja, szegény Ritschl már megszakította Napóleonnal az érintkezést. De hiába, ilyenkor mindennél ritkább a higgadt értelem s a józan ítélet. Történelmünkben is fölös a példája, mily végzetes könnyelműséggel sűtjük valakire a hazaárulás stigmáját, a melyet azután csak a port újra felvevő elfogulatlan nemzedékek moshatnak le valamelyest a martíri homlokokról.

Arról a hatásról szólván, a melyet a háború Nietzsche lelkére gyakorolt, végezetül idézzük még egy jellemző levelét, a melyet néhány hóval a commune után (1871. jun. 21-én) írt a háborúból visszatérő Gersdorffnak:

„Így hát szerencsésen és *integer* tértél haza a roppant veszélyek közül. Végre békés foglalkozásra és föladatakra gondolhatsz, s azt a borzasztó háborús epizódot életed komoly, de letűnt álmának tekintheted. Most új kötelességek várnak reánk: s ha azt óhajtjuk, hogy valamink megmaradjon abból a vad háborús játékból, az az a hősie, de egyzersmind józan szellem legyen, a melyet meglepetésemre, szép és váratlan fölfedezéskép, frissen és erőteljesen, régi germán egészségben találtam hadseregünkben. Erre lehet építeni: újra remélhetünk! A mi *német* misszióknak még

nincs vége! Bátrabb vagyok mint valaha: mert még nem minden ment tönkre a francia-zsidó ellaposodásban és „eleganciában” s a „jelenkor” mohó tülekedésében. Van mégis vitézség és pedig német vitézség, a mi lényegileg más valami, mint sajnálatra méltó szomszédaink *élan-ja*.

A nemzetek harcán túl megrémített az a nemzetközi hydrafej, a mely hirtelenül oly borzasztóan jelentkezett, mint egészen más jövőbeli harcok hírnöke. Ha egyszer élőszóval kibeszélhetnők magunkat, megegyeznénk, hogy modern életünk, igen, tulajdonkép az egész vén keresztény Európa és állama, kivált pedig a most mindenütt uralkodó latin civilizáció éppen ama jelenséggel árulja el világunk roppant gyenge oldalát: mennyire *hibásak vagyunk* mi mindnyájan egész múltunkkal együtt az ilyen napfényre bukkanó rémitő jelenségben úgy, hogy óvakodnunk kell, hogy ne tudjuk be büszke önérzettel egyedül ama szerencsétleneknek a kultúra elleni harc büntettét. Tudom, mit jelentsen ez: a kultúra elleni harc. A mikor Paris égéséről értesültem, néhány napra teljesen megsemmisültem könnyek és kétségek között: az egész tudományos és filozofikus-művészi existencia botorságnak tűnt fel előttem, ha egyetlen nap megsemmisítheti a legpompásabb műemlékeket, s kitörölhet egész művészeti korszakokat; * komoly meggyőződéssel folyamodtam a művészet metafizikai értékéhez, hogy a művészet nem létezhet a szegény emberek kedvéért, hanem magasabb missziói vannak. De legmélyebb fájdalom mellett sem tudtam követ dobni ama tettesekre, mert őket csak egy oly általános bűn hordozóinak tartottam, a melyről sokat kell gondolkozni.”

* Célzás a Lonure égésére.

4. INCIPIT TRAGOEDIA . . .

A háború után kezdődik Nietzsche életének tragédiája, majdnem harminc évi folytonos betegeskedése, elkecseregett vívódása az egészségért, még keservesebb lelki szenvedései, függetlenségi harcai, támadó hadjáratai, s ezek nyomában kiközösülés korából és baráti környezetéből, magános és veszedelmes küzdelme eszméiért, az igazság elepesztő szomszárja, a mívészi alkotás kínjai, s ez események és élemlények gyászos végperspektívája: összeroskadása.

Maradjunk a kezdetnél, betegsége keletkezésénél.

Nietzschen, egész férfikoráig, egyetlen kivétellel nem mutatkozik feltűnőbb rendellenesség. Sem a szervezetben, sem működésében. Úgy atyai, mint anyai ágról egészséges, hosszúéletű családból származott. Egyedüli, atyjától öröklött gyöngesége a rövidlátásra való hajlam, a melyet erős myopiává fejlesztett a naumburgi lakás és gyermekszobája, valamint a pfortai tanterem sötétsége. Hozzá Nietzsche korán valóságos könyvmoly volt, s nem kímélte a szemét. Tizenkét éves korában Schillbach jeni tanár megállapítja, hogy félszeme gyöngébb, mint a másik, úgy hogy egyenlőtlenül végzik a munkát, s a pupillák sem mindig egyformák. A dolognak azonban nem tulajdonítottak nagyobb jelentőséget; elintézték egy szemüveggel. Egyetemi foglalkozása, szakstú-

diama is bizonyára öregbítette baját, a mely már gyakori fájdmakkal is járt. Ócska, elhalványult görög palimpstek, kisbetűs kéziratok leggondosabb kibetűzése, összevetése, a *Rheinisches Museum* 24 kötete apróbetűs indexe korrek-túrájának olvasása sokszor éjszakákon át: nem ilyen szem-nek való. Tanári pályáján azután majdnem egész az időn-kinti vakságig tovább érleli a szembetegségét folytonos meg-erőltetése, úgy hogy elsősorban még megmaradt látóerejét akarja menteni, mikor 1879. húsvétján elhagyja a katedrát.

Orvosai nem derítették föl kétségtelen módon, mily összefüggésben állott e szembaj betegségének egyéb nyilvánulásaival, kivált fejfájásaival, hogy ok volt-e vagy okozat? Graefe, a híres hallei tanár előbbi nézetet vallotta. A het-venes évek vége felé tartott vizsgálat után azt mondta Nie-tzschenek: „Szeme ép oly világos, mint elijesztő példája an-nak, mennyire elronthatják a tudósok szemöket. Tulajdon-kóp csak azt kellene tanácsolnom: Évekig ne olvasson és ne írjon egy szót sem! Persze ez annyit jelentene, mintha a lélekzéstől tiltanám el.” – Nietzsche maga viszont a felé haj-lott, hogy szembaja csak koronkinti általános kimerülésének következménye; hogy életereye minden gyarapodásával látó-ereje is visszatér.

Mint mondtuk, egyéb szervezeti vagy funkcionális abnormitást nem örökölt és sokáig nem is szerzett. Legalább a rendelkezésünkre álló források szerint nem; mert az ilye-nekre vadászó Möbius roppant erőltetett és zavaros patholo-gikus zsákmányának nem tulajdonítunk súlyt. *

* Pedig Ő mindenbe kapaszkodik, ha csak egy percre is. Így pl. Nietzsche kis füleibe (jobb füle 5.8 cm., a bal 5.6 cm. volt.) „Igen kis

Derék, erős testalkatú gyermek volt. Arca színe mindig egészséges barna, pirosposzsgás, mint valami parasztgyereké. Ha nincs olyan gondolkozó nagy szeme, ha nem viselkedik oly öntudatosan, senki sem sejtette volna benne a nagytehetségű, a közönségestől annyira elütő későbbi embert. Tömött szőke haja, a mely festői fürtökben hullott vállára, szintén enyhítette megjelenése robustusságát.

Fejlődésében sem volt csodagyerek nagy ugrásokkal, hanem szépen, lassan érő. Anyja a természetes gyógymód és homöopathia híve volt. Gyermekének sohasem adott orvosságot, hanem hideg-meleg borogatásokkal, fürdőkkel, sétával, levegőzéssel gyógyította őket, ha gyöngéledtek. Táplálékuk is észszerű volt. Sok zöldség, gyümölcs, kevés hus; szeszes ital soha. Láttuk, mennyire szerette Nietzsche a testgyakorlatokat. Eképpen erőscsontú legény lett.

A szerelem ingerei nem kínozták. A nők iránt mindig csak mérsékelt, gyöngéd, hamar barátságba hajló szeretet érzett. Voltak ugyan ideáljai (mint pl. Lipcsében Γκυκί&ov egy kis naiva, utóbb Bayreuthben egy francia nő, a kivel levelezett is), de lángolása nem volt állandó és emésztő tűz. S még távolabb állott a vulgaris szerelemtől.

A tivornyákat egyetemi évei alatt is kerülte, s körülbelül bizonyos, hogy 21 éves koráig nem ismerte tapasztalatból a nemi életet.*

fülek az elfajultság jelének volnának tekintendők.” (Ez rossz élére ingerel, hogy a nagy fülek is azoknak.) De mindjárt elismeri, hogy Nietzsche fülei kicsik voltak nagyon, de nem feltűnően kicsik; kicsinységük a fényképeken sem tűnik föl. Főlemlíti továbbá a koponya csekély kerületét, (57 cm.), de ez onnan eredt, hogy Nietzsche homloka fenségesen ki volt fejlődve, míg a fej hátsó része keskenyebb volt, méltón csekély érzékiségű és nagy gondolkozó mivoltához,

* 1865-ben – Deussen tanúsága szerint, – Nietzsche kirándul

Az, hogy egész életében tartózkodott volna a nőktől, valószínűleg legenda, de bizonyos, hogy mindig rendkívül megtartóztató életet élt. Ha bizonyítékok alapján teljes hitelt adhatnánk ifjúkori barátja, Deussen szavainak: „. . . hajlandó vagyok azt hinni, hogy reá alkalmazhatók e szavak: . . . *mulierem nunquam attigit*”, – jobban megértették Nietzsche némely állásfoglalását és ítéletét.*

Így hát fiatal korában csak úgy sugárzott az erőtől és egészségtől, s Ritschl felesége élcélődött is, hogy szellemes ember létre túlságosan egészséges a színe. Munkakedve és munkabírása folyton igen nagy volt, úgy hogy nagyon elbízta magát és szellemét mértéken felül igénybe vette.

A háború évétől kell kelteznünk Nietzsche egészségének végzetes megrendülését. A háború annyira megviselte, hogy sehogysem tud erőre kapni. Úgy látszik, Basel levegője sem vált javára. Hozzájárul az új megerősítés („nincs ideje betegnek lenni” – monda sokszor), valamint a sok-sok orvossággal való kísérletezés. Ideges gyomorhaj, bélhurut, aranyér, sárgaság kínozzák; majd minden két-három hétben erős migrain, szemfájás, álmatlanság jelentkeznek. Már

Kölnbe, ott egy hordárral mutogatja magának a látnivalókat, a végre egy vendéglő után kérdezősködik. A közszolga e helyett nyilvános házba vezet. „Egyszerre körülvéve láttam magam” – beszélt Deussennek – egy féltucat csillogó fátyolba öltözött megjelenéstől, a kik várakozással teljesen néztek reám. Egy percre némán állottam, azután ösztönszerűleg odamentem a zongorához, a mely az egyedüli lelkes lény volt e társaságban, s kivertem egy pár akkordot. Ezek föloldottak bénulásomból s kiszabadultam.”

* A mikor Sils-Mariában volt házigazdájától kérdezősködtem Nietzsche ottani életmódja felől, azt a feleletet nyertem, hogy ott nőkkel egyébként mint szellemileg nem közlekedett. „Egészen más dolgokon járt az ő esze; egyebekkel volt ő teljesen igénybe véve” – monda kisse szégyenlős őszinteséggel a derék öreg úr.

az 1871. év elején abban kell hagynia a *Geburt der Tragödie* kidolgozását. Hat hétig a luganói tónál üdül, a mi jót tesz neki, úgy hogy környezete biztosan veszi teljes gyógyulását. Csalóka remény! Nietzsche élete annalesében ezentúl alig van néhány lap, a melyen ott ne sötétlenék a betegség és testi-lelki szenvedések fekete keresztje.

Több évi hullámzó egészségi állapot után 1875-től nagyon súlyos idő kezdődik. Ez év nyarán a Fekete-erdő *Steinbad*-jában egy híres specialistával állapíttatja meg baját. Ez, a diagnózis szerint, krónikus gyomorhurut, a gyomor jelentékeny, jobb felé való tágulásával, a mely túlságos savképződést és erős vértolulásokat okoz. Folyton több napos, szünetlenül heves főfájás kínozza; az epe és nyálka miatt órák-hosszat hány, a nélkül, hogy evett volna. Ha föl is kelhet, a nagy bágyadtság szinte támolygóvá teszi; szeme káprázik, igen gyöngye, rendkívül érzékeny és fájós a leggyöngébb megerőltetésére s minden fénynyel szemben. Újra járják a lapsedatok, chininek, . . . Megtenne mindent, hogy egészségét visszanyerje, a legszigorúbb, sokszor éhségig menő önmegtartóztatást gyakorolja az étkezésben, stb.* De egyre nem képes: agya lázas munkálkodását meggátolni, – hisz esze még legszörnyűbb kínjai között is folyvást dolgozik, vajúdik, terem.

1875. végén már azt hiszi, hogy vége van. Karácsony napján valósággal összetörik. „Nem kételkedhetem már, hogy

¹ A *Götterdaemmerung*-ban panasolja, hogy a 99 évet ért Carnaro dietetikai könyvecskéje (*Discorsi délia eohria*. Padova 1558.) csábított sok embert erre az éhezésre. Pedig: „Napjaink tudósa, idegeregének rohamos elhasználása mellett Cornaro régiméjével tönkretenné magát. *Ordo experto.*”)

komoly agybántalom kínoz, s hogy a gyomor és a szem csak a centrális hatás folytán szenved. Atyám 36 éves korában agylobban halt meg: lehet, hogy ez nálam még gyorsabban megy.” * 1876. tavaszán a genfi tónál, Ferneyben és Ghilcnban, Voltaire és Byron klasszikus tanyáin keres üdülést, de – mint látni fogjuk – ez inkább lelkére gyakorol mély befolyást. Még beteg, mikor a bayreuthi ünnepnapokon résztvesz, s nyilvánvaló, hogy nem kis részt betegsége is okozza, hogy e napoknak csak izgalmait és keserveit érzi, nem pedig örömeit.

Szenvedésének további története a következő korszakok lapjaira tartozik. Itt csak az a kérdés merül föl, mi volt tulajdonképeni baja és mi okozta azt. E kérdésekre, sajnos, nem felelhetünk kellő tudományos biztossággal és szabatos-sággal. A kezdet migrainre mutat, a vég valami szokatlan alakú paralysis progressiva-ra; a kettő közti összefüggés és fejlődés homályos és vitás az orvosi Nietzsche-irodalomban, a melynek ide-odabeszélésére klasszikus példa Möbios könyve. A betegség okai felől ugyanaz a tapogatózás folyik. Fokozza még a nehézségeket, hogy a Nietzsche-féle mimóza-emberek betegségére rendkívül befolyással vannak merőben pszichikai, tehát még rejtettebb tényezők is. „Mi sohasem szenvedünk *csak* testileg” – monda ő maga teljes joggal öreg barátnőjének, Meysenburg Malvidának. Pedig az emésztő lelki harcokból és szenvedésekből már e korszakában is ugyancsak kijutott neki.

Itt van először 1872-ben a válás a tribscheni idylltól Wagneréket a nagy mű Bayreuth-be szólítja; Nietzsche-nek

* 1876. jun. 18-án Gersdorffhoz (Br. I. 363.).

ez igen nehezebbre esik. Az utolsó napon mintha romok közt járkálna. Este fantáziál a zongorán s megkapó melódiába önti minden fájalmát, félelmes sejtését, hogy most valami pótolhatatlant veszít el. Csakugyan úgy volt.

Május 22-én megtörténik a bayreuthi alapkövetés; kicsi, de odaváló társaság jelenlétében. Nietzsche elviszi legjobb barátja, Gersdorffot és Rohdet is. Itt ismerkedik meg a finom szellemű Meysenburg Malvidával, akit anyaként szeretett. Újra boldog napok ezek. A levegőt reménynyel terhesnek érzi s azt tartja, hogy a nagy élmény, egy új német kultúra hajnalpirkadása, acélosítja a jövő harcaira.

A harcok elkezdődnek. Szaktudós kollégái közt első könyvével, „A tragédia születésével, nagy botrányt támaszt. Legjobb akarói is csak azt a reményüket fejezik ki, hogy visszatér régi, tudományos eljárásához és hátat fordít *Zukunftmusik-* és *Zukunftphilologie-ának*. Úgy látszik, még a diákokat is óvták tőle, mert 1872-73. telén összesen csak két hallgatója van, ezek közül is az egyik jogász, a másik germanista. De az egyik legalább oly lelkesen imádja - vigasztalja magát a tanítványtalan tanár, - hogy „ép oly kedvvel tisztította volna a cipőimet, mint a milyennel retorikai leckéimet hallgatta,”

Bár így hűvösödik körülötte a levegő, azért mégis ragaszkodik Baselhez; meghívást kap Greifswaldba és Dorpatba, de ő mindkettőt visszautasítja.

Közben nyilvános föllovasások, s belőlük könyvek, könyvtöredékek; utazások, kirándulások a svájci hegyóriások közé. Ez mindig fölfrissíti. „Úgy látom, hogy született hegymászó vagyok” – mondta egyszer Baumgartner Má-

riának. A hegyi levegőben vidáman, emberszeretettől teljesen, sokszor fenségesen és vakmerően vagyok hangolva.” Olaszországot azonban ekkor még nem szereti „utálatos lágy levegő”-je miatt. Később kétlaki lesz, Svájc mellett második hazája Itália.

Azután: sok-sok belső, szinte földalatti eszmei munka. Régi, megszokott szellemi utak elhagyása, újak vájása, törése. Bálványok alkonyata. Rabláncok letevése, önmagának tövises keresése . . .

Ezek teszik ki Nietzsche életének első szakaszát.

V.

ELSŐ KÖNYVEL.

1. A TRAGÉDIA SZÜLETÉSE.

1871. december végén jelent meg *Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik*. Az első mű Nietzsche tollából, a mely nemcsak a filológus-szakembereknek, hanem a nagyközönségnek is szólt, s egyszersmind az első, a melyet ő és kiadója* szélesebb körökben terjesztett. Előbbi dolgait, a mennyiben nem szakfolyóiratban jelentek meg, csak barátai számára nyomatta, vagy kéziratban ismertette meg velük.

Említettük, hogy a klasszikus tanulmányai közben folytatólag egy nagy mű lebegett szeme előtt, a mely a görögség valamely új és egyetemes fölfogását testesítette volna meg. E nagy műnek egyelőre csak egyes részeibe fogott. Ezek közül is csupán *A tragédia születését* dolgozta ki s adta át maga a nyilvánosságnak. A többi töredék, előmunkálat, első följegyzések halmaza maradt, a melyeket csak 25 év múlva (1896) adtak ki munkái IX. kötetében. De ez az egy kész mű is elég jellemző próbája akkori fölfogásának, álmainak, eszményeinek. Elég jellemző, de nem kimerítő próbája.

* Fritsch E. W. Lipcsében; egyszersmind Wagner Rikárd kiadója is. Nietzsche azt kívánta, hogy műve még külsejében is elárulja Wagnerhez tartozását; ennek *Bestimmung der Oper* c. munkáját választott mintául.

A *Geburt der Tragödie* merész tett, síkraszállás Wagner érdekében. *Művészi* meggyőződéstői és vágytól indítatva Nietzsche *tudományos* munkában több mint kétezer év szakadékán át hidat akar verni minden művészet szerinte legmagasabb formájától, a hellén művészettől Wagner új művészetéhez. Ez az iparkodása természetesen nagy lelki fájdalommal járt. Bármily lelkes híve volt is még ebben az időben¹ Wagnernek, híve volt az igazságnak is. Tapasztalta, hogy *művészi* egészben látott földadatát, intuícióját a levezetni, átvezetni, elemezni, összetenni, érvekkel beigazolni tartozó *tudós* lelkiismertességével s egyben úgy, hogy szíve kívánságának és – Wagneréknek is eleget tegyen: csak nehezen tudja teljesíteni. A mikor művét befejezi, ezt írja Rohdenek: „Senkinek sincs fogalma arról a módról, a hogy egy ilyen könyv keletkezik; arról a fáradságról és kínról, hogy az ember a minden oldalról föltoluló más nézetektől ily fokig tisztán tartsa magát; a koncepció bátorságáról, a kivitel becsületességéről s talán legkevésbé van fogalma arról az enormis földadról, a mely Wagnerrel szemben reám hárult, s a mely bensőmben valóban sok és súlyos constristatio-t okozott.” *

Folyton keresnie kellett a megegyezést, a kapcsolatot a görög művészet és Wagner közt s elkerülnie azt, a miben homlokegyenest ellenkeztek. A mi *más* nézet már most tudatába tolt, az a sok kérdőjel, a mely igent mondó műve célzatát s összhatását zavarta volna, azt kiküszöbölte kettős panegyrikusából. Később, Schopenhauer-Wagner eszme-

¹ A munkán 1809. őszétől 1871. novemberig dolgozott.

² 3872. febr. 4-én kelt levele. (Br. II. k. 288. o.).

körétől való emancipációja után, bizonyára nem tette volna. (Látni fogjuk első művéről 1886-ban irt önkritikájából.) Nincs okunk kétségbevonni, hogy a mit dolgozatából kiadott, akkoriban teljesen megegyezett alapmeggyőződésével, de ma már azt is látjuk, hogy műve nem egészen hű tükre fölfogásának. Meggyőződésének csak alaphangját adja, azokat a hangokat, a melyek együtt zöngének. A disszonanciák ki-maradtak belőle. Meghagyta kézírásnak. Ezeket adják föl-jegyzései a IX. kötetben. Megannyi értékes adat Nietzsche fejlődéséhez. Tanúsítják, hogy Nietzsche akkor sem volt egészen rab, a mikor láncait rózsák füzéreként dionysosi örömmel mutogatta. Jellemtelenség, kétszínűség volt-e ez? Ítélik annak a kategorikus erkölcsbírák. Mi e helyett úgy tartjuk, hogy eljárásában inkább nyilatkozik a hívő, a ki rajongó hűségében minden ellentmondást elhallgattat, még a magáét is; a hívő, a ki önkéntes elvakultsággal követi mesterét és bátortalanságában szédül a maga útját járni.

*

Maga a kész mű a következő gondolatmenetben halad:
A művészet eredete, célja, továbbfejlődése kétnemű, egymással folytonos ellentétben és harcban álló, csak koronkint kibékülő s párosuló ösztönökhöz van kötve. Ezt a két ösztönt a görögség példázza legvilágosabban istenvilágának ké kimagasló alakjával: *Apollo*-val, a képzőművészetek istenével s *Dionysos-szal*, a zene istenével. Hogy ez a két ösztön

* Az egyes számok Nietzsche fejezetszámait jelzik. Úgy véljük, idézésük megkönnyíti az utánaolvasást.

ösösztön, ezt bizonyítja, hogy nemcsak a művészetben, hanem az egész természetben, nemcsak a művészetben, hanem minden emberben uralkodik. Valójuk legmélyéből elő-előtör, s közvetlenül, a művészet közvetítése nélkül kielégíti magát. Az egyik ösztön analógiáját, de némileg nyilvánulását is fölleljük az *álomban*, a másodikét a *mámorban*.

Az álom mintegy magasabb élet, magasabb igazság. Az álom világosabban tükrözi, mintegy közvetlenebbül élénk hozza az élet alakjait, jobban megérteti velük eseményeinek kapcsolatát, mint a hézagos, napi való, – benne nincs semmi közömbös és szükségtelen. Álomban elvonul előttünk az élet egész isteni színjátéka, nemcsak kellemes és nyájas képeivel, hanem *inferno-jával* együtt komoly, borús, bús mozzanataival, az élet hirtelen akadályaiival, a véletlen incselkedéseivel, a szorongató várakozással stb. De az ember nemcsak nézője ennek az álomvilágnak, maga is benne szerepel, él, örül és szenved, bár megvan benne az a halavány érzés, hogy álmodik; az álomvilágon mintegy átcillámlik, hogy az egész csak látszat. (Schein.) De oly látszat, a mely szemünket az életnek jobban megnyitja, igazságait mintegy megjósolja, az élettől sebzett valónkra írul szolgál, s lehetségessé teszi, hogy ezt az életet éljük. Ezért szereti minden ember az álmot, de különösen szereti a művészileg izgatható ember, a képzőművész és költő. A képzőművészetnek és a költészet felének előfeltétele az álomvilág szép látszata s mint Wagner a „*Meistersänger*”-beli Hans Sachs ajkára adja: „Minden költészet csak az igaz-álom magyarázata.” *

* „Mein Freund, das grad' ist Dichters Werk;
dass er sein Träumen, deut und merk».

Apollo alakjában mindezek az elemek kifejezésre jutnak, ő a ragyogó látszat, a fény istene, ő uralkodik a belső képzeletvilág szép látszatán is; ő a képzőerők istene. Egyszermind ő a jóstehetség istene, s istene a gyógyító és segítő álmoknak is. De benne egyúttal felső fokon nyilvánul a *princípium individuationis*, az egyéni lét csalóka elve. Nyugodtan, fenségesen ül isteni fényében, mert benne megingathatatlan a bizalom az *egyéniétség* iránt; benne legfőbb fokon megvan a mértékteli elhatároltság, a vad ösztönöktől való mentesség, a bölcsesség és nyugalom.

Az apollói ősösztönnel szemben áll a *dionysosi* ősösztön. Ennek analogonja a *mámor*, a melyet akár narkotikus italok, akár a tavasz hatalmas, az egész természetet átható közalgése ébreszt föl bennünk. Ez magasabb fokon már énünk teljes feledésére vezet.*

De ugyanez a dionysosi ösztön vesz az emberen erőt, ha a tünemények szokott megismerési formáiban valami zavar áll be, ha az ok törvénye valamely megjelenésében kivételt látszik szenvedni, s ezzel az egyén énet fenyegeti. Az egyén előbb megborzad, azután lelke mélyéből kitör az öröm, hogy a lelkét békózó *princípium individuationis* széttörik, s helyét valami misztikus *egységérzet* váltja föl, annak az érzete, hogy akarata az egyetemes, az örök világakarattal azones. E behatás alatt ember emberhez, s mindnyájan a

Glaubt mir des Menschen warster Wahn
wird ihm im Traume aufgethan:
all Dichtkunst und Poeterei
ist nichts als Wahrtraumsdeuterei.”

* Így látunk sokszor egész népeket ily mámorba esni. (Sz. Vitustánc, babyloni sakaeus-menetek.)

természethez simulnak. „Az idegenné vált, ellenséges vagy leigázott természet megüli ismét kibékülése ünnepét elveszett fiával, az emberrel, önként kínálja a föld ajándékait s a sziklák és sivatag vadjai békésen közelgenek. Virágokkal, koszorúkkal van Dionysos kocsija teleszórva: jármában lépked a párduc és tigris . . . Most a rabszolga szabad ember, most leszakadnak mindazok a kemény, ellenséges határfalak, a melyeket szükség, önkény vagy vakmerő divat emeltek ember és ember közt. Most a világharmónia evangéliumánál mindenki nemcsak egyesítve, kibékítve, összeolvadva, hanem *Egy-nek* is érzi magát . . . Dalolva és táncolva mutatkozik az ember mint magasabb közösség tagja: elfeledte a járást és beszédet, s már-már táncolva föl, a levegőégbe repül. Taglejtéseiből szól a varázslat. A mint most az állatok beszélnék, s a föld tejet-mézet ad, belőle is valami természet-fölötti hangzik: istennek érzi magát, s most ő maga is anynyira elragadtatva és fölemelkedve jár-ke, mint a hogyan álmában isteneit látta. Az ember nem művész többé, *műremek* lett: az egész természet művészi hatalma nyilvánul itt a mámor borzongásai közt az *Ős-Egy* legmagasabb gyönyöre kielégítésére . . .”

2. A mi már most a művészetnek e természeti ösztönkhöz való viszonyát illeti, úgy velők szemben minden művész utánzó, még pedig vagy apollói álomművész, vagy dionysosi máorművész. A görög tragédiában ez a két művésztermészet egyesül. A tragédia művészet olyformán kell képzelnünk, hogy ő dionysosi mámorban és misztikus önkívületben, félrevonulva a rajongó kórustól, lerogy és most

apollói álombehatás folytán előtte saját egysége a világ legbelső okával hasonlatszerű álomképben nyilvánul.

A görögökben mind a két ősöztön megnyilvánult. Álomviláguk, szemük hihetetlenül biztos plasztikus tehetségénél fogva, annál a derűs és őszinte örömuknél fogva, a melylyel a színekben gyönyörködtek, – bizonyára szintén logikus vonalú és körvonalú, színű és csoportokból álló, legjobb relifjeikhez hasonló jelenetsorokból állott, s tökéletes volt, mint Homeros képei.

A dionysosi elem tulajdonkép idegen behatás folytán terjedt el közöttük. Megismerkedtek azokkal a durva mámoros ünnepélyekkel, a melyek Rómától Babylonig mindenütt dívtak, s melyekben a nemi féltelenség, a kék és kegyetlenség ronda vegyüléke játszotta a főszerepet. Ezeket a vad ünnepélyeket azonban a fenséges és tartózkodó dór szellem egy ideig nem fogadta be. majd a midőn a hellén lélek legbelső mélyéből kitörő ösztönei folytán be kellett őket fogadnia, egészen átalakította világmegváltási s tisztulási napokká. A mámoros ösztön náluk művészileg úgy alakúit, hogy a legmagasabb örömből egyszerre kihallott a rémület kiáltása, vagy valami pótolhatatlan veszteség okozta vágyó panaszhang. Az apollói zene a kythara megpendített hangjaival s a ritmus hullámcsapásaival csak apollói álomképeket fejezett ki, a dionysosi zene ellenben az igazi zene lett, mert érezte a hang megrázó hatalmát, a melos egységes folyamát s a harmónia hasonlíthatatlan világát. A dionysosi dithyrambusban az ember önfeledten minden, legrejtettebb érzelmét is jelképezni akarja, de különösen szimbolizálja egységérzetét a természettel, a fajjal E szimbolizálás

eszközévé szegődik a test, a száj, arc, szó, tánclejtés, s a zene ritmikája, dinamikája, harmóniája.

Mily csodálattal kellett néznie az apollói görögnek a dithyrambusi, dionysosi mámorban rajongó társát? Oly csodálkozással, a melybe az a borzongató érzet vegyült, hogy ez nem is oly idegen *tőle*, hogy ezt a dionysosi világot tulajdonképp apollói kultúrája s öntudata csak fátyolként takarja.

3. Ez az apollói kultúra, a melyet mi annyira csodálunk a görögökön, nem mindig uralkodott náluk. Az olympusi istenvilág, a melyben minden buja, vidám, diadalmas létet mutat, a melyben minden meglévő istenítve van, akár jó, akár rossz, egy más világ romjain épül föl. A görög népbölcsesség más alaptermészetéről regél. A midón Midas király egyszer kergeti és megfogja az erdei istent: Silenost, Dionysos kísérelését s kérdi: „Mi az emberre nézve a legjobb?” – Silenos hosszas vonakodás után rekedten kacag: „Nyomorult kérészfajzat, a véletlen és verejték szülötte, miért kényszerítsz megmondani, a mit nem hallanod a legüdvösebb volna? A legeslegjobb elérhetlen neked: nem születned, *neni lenned*, semmi se lenned. A második legjobb pedig: hamar meghalnod.”

Íme megnyílik az olympusi bűvös hegy és megmutatja mélységeit: A görög, ez a magasfokúan ingerlékeny, érzékeny, hevesen kívánó, szenvedésre oly páratlanul képesített nép, ismerte, érezte – százszor jobban mint más nép – a lét borzalmait és rettenetességeit, és hogy egyáltalában élhessen, szüksége volt egy művészi középvilágra, a mely ragyogó glóriától, isteni derútól övezett álmokképeivel, vízióival elleppezte a borzalmas valót szeméi előtt. A művészet itt is a létnek

a továbbélésre csábító kiegészítésévé, az akarat tisztító tükrévé lett. A homerosi görög már annyira rabja lett ennek a szép illúzióknak, hogy most már az szolgálta legmélyebb fájdalmára, hogy ebből az életből, a melyet élni istenei is méltónak tartottak, távoznia kell, s korán kell távoznia. Az erdei isten bölcsesége akkor így fordult: A legrosszabb hamar meghalni. Ha panasz szól, az a rövidéletű Achilleusról, az emberi nem falevél-hullásáról, a heroikus világ lehanyaglásáról szól.

Így tehát az a görög harmónia, az ember naivitása, egysége a természettel, a melyre a modern ember oly vágyódva tekint, éppenséggel nem valami őseredeti állapot, - mint Rousseau képzelte, - a melyet minden kultúra küszöbén, az emberi nem paradicsomaként föl *kell* találnunk. Az csak legmagasabb hatása az apollói kultúrának, a melynek előbb titánbirodalmát kellett megdöntenie, szörnyetegeket megölnie. A természetnek a legerősebb illúziókkal kellett a világnézet borzasztó mélységein és legérzékenyebb szenvedőképességén győzedelmeskednie. Az apollói illúzió teljes győzedelmet jelenti Homeros, a naiv álomművész.

4. De az apollói kultúra, a mely az individuációt istenítette, s a melynek főtörvénye az önismeret, s az ezen alapuló mértéktartás és szép összhang (míg a szertelenség és öntúlbecslés pl. a Prometheuse, és Oidiposé* titáni és barbár dérnek) nem maradt mindenütt és mindenkor győztes. A látszatra épített, mesterségesen korlátok közé szorított vilá-

* Tanúsítják ezt a titánok borzalmas világáról, a könyörtelen végzettről (Moirá), a Promotheus, Oidipos, az atridák szörnyei sorsáról szóló hit ée mondák is.

got megbontotta a dionysosi ösztön kitörése. A dionysosi ünnepeken fölszínre került a természet minden szertelensége, öröme, ujjongása, s fájdalmas megismerése. A daemoni mámoros karénekből kihallott a megismerés igazsága, Silenos jajszava. A szertelenség lepleződött le mint igazság; az ellenmondás, a fájdalomszülte gyönyör. A hol és a mikor az apollói elem lebírta a dionysosit, ott és akkor annál merevebb és fenyegetőbb fenségben uralkodott, minnek példája a dórok dacosan kemény, zárkózott művészete, nevelése, kegyetlen és kíméletlen állama.

A fejlődés menete tehát ez: az ércorszak titáni harcai és érdes népbölcsészete után az apollói szépségösztön hatása alatt kialakul a homerosi naiv világ, ezt elnyeli a dionysosi elem betoluló folyama, s ezzel szemben kifejlődik a dór művészet és világnézet merev fensége. Az utolsó fejlődési fokon azután az apollói és dionysosi elem kibékül, egyesül a lírában, a mikor az eredeti érzelmi, zenei elem: a melódia valamely szöveget szül, annak képeiben ömlik, sugárzik ki, abban párhuzamos objektivációt, megtestesítést keres. * De az apollói és dionysosi elem békeünnepeinek legjelentéke nyebb mozzanata a drámai dithyrambus s ebből kifejlődve az attikai tragédia.

7. A görög tragédia ős magja okvetlenül a kórus, s ennek megint ősformája a satyrkórus. Oly természeti lények kara, a kik mintegy minden művelődés mögött kitörölhetett

* Ennek első példája a mülírában Archilochos. A modernebb irodalomból Nietzsche Schiller tanúságát idézi e fejlődésre: „Nálam az érzelem eleinte határozott és világos tárgy nélkül való; ez csak később alakul ki Bizonyos *zenei kedélyhangulat* előzi meg, s csak erre következik azután nálam a költői idea.”

lenül élnek s a nemzedékek s a történelem minden változásának csúfjára örökké ugyanazok maradnak, ők fejezik ki dionysosi rajongásukban először a későbbi tragédiák vége által földézett metafizikai vigaszt, hogy az élet a dolgok fenekén, a jelenségek minden változása s az egyén megsemmisülése dacára elpusztíthatatlanul hatalmas és örömmel teljes. E vigasz nélkül a mély elméjű, éles szemű, legérzékenyebb hellén a történelem pusztító folyamába s a természet kegyetlenségébe pillantva s hamleti utálattal eltelve, bizonyára az akarat buddhisztikus megtagadása után vágyódott volna. Ettől megmenté a művészet, s a művészet által megmentődött az élet. A művészet a lét borzasztó és abszurd voltán érzett utálatot elaltatja, oly fenséges és nevetséges képzetekké alakítja, a melyek az életet lehetővé teszik.

8-10. A satyrok a görögöknél a természetes megismerés és kultúra által még át nem alakult ősember csodált, fenséges mintái, ők a természet legmagasabb, legerősebb ösztöneit, rajongó, résztvevő érzéseit, az ölébe rejtett igazságokat fejezik ki, s nemi mindenhatóságát jelképezik.

E satyrok Dionysos isten kísérői; hü szolgálói, küzdelmeinek bajtársai, szenvedéseinek megosztói. Kezdetben csak a satyrok kórusa szerepel a színen. Dionysos nem is jelenik meg, csak a kórus képzeli el és fejezi ki himnuszával, énekével alakját és tetteit, szenvedéseit, a melyekben saját állapota apollói befejezését látja visszatükrözve. Később Apollót is megérezkítették, reálisan színpadra hozták, valamint még később maszkjait, Promotheust, Oidipost stb. A kórus énekének ősforrása elveivel mindig víziója Dionysos individual

dójáról, egyénbe való feldarabolásáról,¹ s ebből eredő szendéséről.

A színpad világa, a drámában szereplők játéka tehát apollói víziója a magát beleélő, vele egyesülő kórusnak. Visszont a satyrkórus víziója a dionysosi izgalomban epidemikusan átragad a nézők tömegére. Az egyén beleolvad egy idegen természetbe. A néző egyesül a kórusral s ennek révén — mert később az a kórus szerepe, hogy a nézőkben dionysosi hangulatot, a vízióra alkalmas hangulatot gerjeszsen — utóbb a dráma aktoiraival.² Átváltozik, mintegy varázslatban elfelejti egyéniségét, polgári létét, társadalmi állását, mindennapi dolgait, belemerül a vízióba, „a látszat ősi kedvével.” Az individuáció békója megtörik, az egyén megismeri, az ősfájdalmat és ősellensmondást a természetben, megismeri, hogy az individuáció minden baj ősforrása, hogy minden létező egy, hogy a megváltás, a melynek reményével a művészet kecsegtet, csak az egység helyreállításával lehetséges.³

A tragikus, dionysosi szellem aztán birodalmának meghódította az olymposi-homerosi mythos egész világát is, s

¹ Zagreus – a titánok által gyermekkorában feldarabolt, 8 így különféle helyeken tisztelt Dionysos.

² Nietzsche itt finoman utal ez egyesítés egy technikai segédeszközére. A görög színház koncentrikus ívekben menő terrász-építésmódja folytán minden néző elnézhetett a színpadra az őt környező reális világ fölött, s e szemlélet is egyesíthette amaz ideális kórusvilággal. – Ezt a technikai fogást alkalmazta utóbb Wagner is Bayreuthben.

³ Nietzsche szerint ép abban különbözik a dráma az epikai műfajoktól, hogy a kórusban és nézőben ezt a dionysosi megismerést, egységérzetet, idegen természetbe átvarázsolást hozza létre, míg az eposok rhapsodjai sohasem egyesülnek tárgyaikkal, képeikkel, hanem azokat mindig mint magukon kívül állókat, mint látszatot szemlélik, akárcsak a festő.

annak mezét új mély tartalommal töltötte el, alakjait *saját* megismerése, saját igazságai symbolumaivá tette. Hy módon virágzott a tragédia, míg egy bizonyos korban elkezdődött hanyatlása, a mely valóságos öngyilkosság.

11-12. A tragikus szellem elaggulásának, elfajulásának főképviselője: Euripides, ő viszi a színpadra, a hol eddig csak istenek és félistenek jelentek meg, a *nézőt*, a köznapi embert, a középszerűséget. Az örök helyett a jelen pillanat; a fenséges komolyság, a titáni lázadás helyett az önelégültség, könnyelműség, éle, szeszély és csalafintaság válik uralkodóvá.¹ Ezzel uralomra jut az *ötödik* rend, a szolgák rendje, legalább gondolkodást s érzületet tekintve.

Euripides azért nem lehetett többé igazi tragikus, mert benne túlságos volt a kritikai érzék, ő már nem hisz a mythosban; a tragédiával összeférhetetlennek tartja a dionysosi elragadtatást, a zenei elemet. Mint józan, sajnos túljózan gondolkozó, a dionysosi mámor és apollói vízió helyett arra törekszik, hogy mindent észszerűen alakítson. Csak ha a nyelv, jellemzés, a cselekmény felépítése, kórus minden észszerű, akkor szép. Új izgatószerül használja egyrészt a hideg, paradoxszerűen kihegyezett gondolatokat, a dialektikát, másrészt a tüzes effektusokat, s a pathetikus nagy jeleneteket, ő mutatja az „esztétikai sokratizmus” teljes diadalát.

13-15. Mert Sokrates a mestere.² Az ó-kornak ez a

¹ Már *Aristophanes* komédiája is Euripidest és Sokratest okolja a tragédia elfajulásáért. A hagyomány szerint Sokrates segített Euripidesnek a drámairásban kerültre a színházat ő csak Euripides darabjait látogatta. A delphi-i jódsza szerint bölcseségre első Sokrates, második Euripides.

² „S e befolyásnak tudandó be, hogy a görög ókor századokon át élő fölfogása majdnem legyőzhetetlen szívóssággal ragaszkodik a hal-

„legkétesebb jelensége” megtagadta a görögség lényegét, a melyet Homeros, Pindaros, Aischylos, Phidias, Perikles, a Pythia és Dionysos alakjai fejeztek ki. Rengeteg ész, a ki mindenekfölött csak a belátást tekinti értékesnek, s az ösztönt (daemon) csak mint leintó hangot, mint akadályozót veszi figyelembe. Míg a teremtő embereknel az ösztön alkotó, affirmatív erő, s az öntudata kritikai, a leintó, fékező erő: addig Sokratesnél az öntudat az alkotó, az ösztön a kritikus. E sajátságánál, logikája túltengésénél fogva hiányzik belőle a misztikus képesség. Szemében sohasem lobogott a művészi lelkesedés bájos örületének tüze; soha sem pillantott bele a dionysosi mélységbe, ő a költészetet, a melyben okok okozat nélkül, s okozatok ok nélkül tűnnek föl, a gyöngébb értelműek számára berendezett veszedelmes hízelgő szemfényvesztésnek tartotta, a mely csak a kellemest mondja, nem pedig a hasznosat, a melyre az értelmes embernek szüksége van.* Sokrates a tudást teszi mindenek fölé. Ebben optimiz-musa nem ismer határt. Szerinte az erény is tudás; bűnt csak tudatlanságból lehet elkövetni; a boldogtalanság is csak az erénytudás hiányából folyik. Ennélfogva az ő hatása alatt a tragédia megoldása az Aischylos-féle transcendentalis igazságszolgáltatás helyett a „költői igazságszolgáltatás”

ványpiros „derűtség” színéhez, – mintha sohasem létezett volna VI. század a tragoedia születésével, mysteriumaival, Pythagoras- és Herakleitosával, igen, mintha a nagy idő műremekei nem is volnának; pedig ezek egyike sem magyarázható ki az ilyen elaggott és rabszolgaszerű letörömből és derűtségből» egészen más világfölfogásra utal, mint létének okára.”

* Az ő hatása alatt égeti el tanítványa, Plato tragédiáit s új *egyetemes műremeket alkot* dialógusaiban. Ez előképe egy új műfajnak: a regénynek, s merőben szolgálója a dialektikus filozófiának. Középutat követ elbeszélés, líra, dráma, próza s költemény közt.

lapos princípiumává aljasodik, s eszköze a „deus ex machina” lesz.

A régi tragédia lényege, oka: a kórus, a dionysosi állapotokat, egyetemes érzéseket általánosan kifejező *zenei* elem, a mely egyszersmind megérezkítésére nagy és magasított álmképeket, mythosokat, isteni és félisteni típusokat szült, most háttérbe szorult, esetlegessé, könnyen nélkülözhetővé vált. Helyére lép a teljes realitásra törekvő drámai *cselekmény* és a *dialektikus* dialógus. Az új dráma hősei – már a mindennapi emberhez nagyon közel hozott, teljesen egyénileg jellemző emberek, – hideg józansággal okoskodnak, syllogizmusokkal dolgoznak.

Ez a józanság kerüli és megveti az elragadtatást és egészen más szerepre süllyeszti a zenét is.

Pedig az igazi zenei szellem eltűnésével a tragédia épp oly biztos tönkremegy, meghal, mint a hogyan csakis ebből a szellemből születhetik meg.

16. A zene, mint már Schopenhauer kifejtette, a világ lényegét képező *akaratot* minden törekvésével, izgalmaival, nyilvánulásával, minden emberi érzelemmel együtt közvetlenül, legáltalánosabban, testetlenül, de legérthetőbben fejezi ki; míg a többi művészet csak a külsőségek, a jelenségek képe. A zene azonban egyszersmind kiválóan alkalmas arra, hogy minden jelenséget, a dolgok lényének bizonyos nyilvánulási formáját, a leghatározottabban kommentálja, azt legmagasabb jelentőségében kiemelje. A zene ingerel arra, hogy a dionysosi egyetemességet és örökkévalóságot hasonlatszerű képekben szemléljük, a mely képek azután az ő kísérete folytán legvilágosabbakká válnak. A zene szüli a mythost, s épp

a tragikus mythost, a mely a dionysosi megismerésről, t. i. arról szól, hogy az akarat örök élete még az akarat legmagasabb fokú megjelenésének, a hős egyénnek megsemmisítésén túl is tart; hogy az akarat örökké alkotja, örökké a létre és szenvedésre kényszeríti az egész világot, *ámbar*, még helyesebben, *mert* megjelenési formái, a jelenségek örökösen aláhanyatlanak.

17. „A dionysosi művészet ekkép a lét örök kedvéről akar meggyőzni, csakhogy azt a kedvet nem a jelenségekben, hanem a jelenségek mögött kell keresnünk. Meg kell ismerünk, hogy mindannak, a mi keletkezik, el kell készülnie a szenvedéssel teljes aláhanyatlásra; kénytelenek vagyunk beletekinteni az egyéni lét borzalmaiba – s mégsem kell megdermednünk: metafizikai vigasz ránt ki hirtelen e tűnő alakok közül. Egy pár pillanatra maga az öslény vagyunk s érezzük féktelen életszomját és életkedvét; a harc, a kín, a jelenségek megsemmisítése most szükségesnek tűnik föl előttünk az életbe toluló és tülekedő létforma számtalan sora, a világakarat pazar termékenysége láttára; e szenvedések nyilaló tövise ép abban a percben dőf át, a mikor a lét mérhetetlen öskedvével mintegy egygyéváltunk s a mikor elpusztíthatatlanságát és örökkévalóságát dionysosi elragadtatásban sejtjük. Félelem és részvét ellenére is a legboldogabb élők vagyunk, nem mint egyének, hanem mint az egy élő, a melynek nemzőkedvével összeolvadtunk.”

A zenének a dionysosi világnézetet kifejező ezen szelleme a görög lira kezdetétől egész az attikai tragédiáig fokozódva vajúdott, hogy képeket és mythosokat szüljön és azok-

ban nyilvánuljon. De legfőbb virágzását elérve, egyszerre hanyatlásnak indult.

A zene – mint már említettük, a cselekmény és szódiaktika elől háttérbe szorult. Losúlyedt (mint az újkorban az opera *sillo rapresentativo-jával*) merő szó- és hangrhetorikává, bizonyos emberek, helyzetek, szenvedélyek, cselekmények, egyszóval puszta *jelenségek* utánzásává. Megszűnt a belső lényeket, az akaratot, örök igazságokat, egész világnézetet kifejezni. Pl. megelégedett azzal, hogy egy háborút, tengeri vihart utánozzon külsőségeiben, lármás hangjaival. Ezzel elvesztette mythos-szülő erejét, megszűnt a dionysosi tragikus világnézetet kifejezni. S ezzel meghalt e világnézet legmagasztosabb kifejezése, a tragédia is.

A régi tragédia tönkrement, a tudás terjedése, de még inkább a tudomány optimizmusa folytán. A theoretikus ember, a tudós ugyanis azt hiszi, hogy a természetet fenéig kikutathatja, s tudásával a lét minden baját orvosolja. Ez a sokratesi s ezzel minden alexandrinus és theoretikus-kor üluziója,

18. Vajjon örökre eltemette-e a dionysosi szellemei Semmiképen. A modern korban akadtak nagy szellemek (Rant, Schopenhauer), a kik szembeszállva a theoretikua optimizmussal, tagadják a tudomány egyetemes érvényét és célját, s azt, hogy lehetséges volna a kauzalitás segélyéve? a dolgok legmélyebb értelmét fölfejtteni, ők az úttörői a modern tragikus kultúrának.

Ez a kultúra, megismervén a tudás határait, belátván a világ örök szenvedéseibe, visszahökölvén a tudomány következéseitől, kielégülést nem találván: az optimisztikus meg-

ismerésvágyból és önelégültségből átszap a rezignációba, hősi önmegtagadásba s szomjúhozza a művészetet, mint a látszat által megváltó, metafizikai vigaszt nyújtó orvosszert. A ki pedig megmarad a theoretikus, alexandrinus kultúránál: örökké éhes, öröm és erő nélküli kritikus marad, a ki alapjában véve csak könyvtárnok és korrektor, s könyvek porától, sajtóhibáktól nyomorultul megvakul.

Eddig, sajnos, még a minden magasabb szellem szemében poros, sivár, megdermesztő, elepesztő theoretikus kultúra, s ezzel karöltve a felületes zsúrnaliszta-kult ura az uralkodó.

19-20. Ennek a kultúrának jellemző kedvtelése a zenében a *recitáló opera*, amely pusztán külsőségeket, jelenségeket s nem lényeket reprezentál, s minden áhítatos elmélyedésre képtelen. Az opera egészen művészietlen irányzattól született. A zeneietlen, theoretikus, de szórakozásszomjas ember azon szükségletből, hogy a zenei mű is elsősorban az értelmi fölfogást foglalkoztassa a szöveggel, s a félig-meddig énekelt pathetikus beszéddel. A tulajdonképeni zenei elem csak azáltal érvényesül, hogy a költő az énekesnek alkalmat ad pusztán lírai interjectiókra, szavak és sententiák ismétlésére, a melyeket azután már nem kell érthető szöveggel énekelni, hanem merőben zeneileg.* Az opera hallgatója nem képes a tiszta zene dionysosi mélyébe hatolni, nem képes abba, mint a világ tükrébe pillantani, nem képes víziókra:

* Nietzsche itt azutánmerész hipotézissal az opera keletkezését egyszersmind összeköti az emberek fölébredt vágyának az emberiség állítólagos romlatlan, természetes kora. az idill iránt, a mikor e jó lények, pásztorok mindenike egyszersmind művész is volt, a mikor énekelve beszélt, mikor minden affektus-dalra vagy fuvolásra indította.

a gépésznek és dekoráció-művésznak, valamint a hangfestésnek kell úgy, a hogy segítenie. De az ily hallgató a zenei ap-perceptionnak legfeljebb előcsarnokába ért.

Az opera célja is, miként a tudományé: megerősíteni az embereket optimisztikus tévedésükben, a jelenségeket csalóka mázzal bevonni, s elfordítani a dolgok való, bár rettentő lényegétől.

Vajjon újra fölbred-e még a dionysosi szellem. Már némely biztató jel mutatkozik, új, szép remények ébresztője. Ilyen az új (Kant- és Schopenhauer-féle) német filozófia, a mely a megismerés határait igen élesen megvonván, eltérít a theoretikus optimizmustól, s a mely elmélyíti az etikát és esztétikát. Vele párhuzamosan ugyanolyan komoly és mély célzatokat követ és hatásokat ér el a Bachon és Beethovenen át Wagnerhez vezető német zene. A fejlődés analógiát mutat a görögség fejlődésével, de *megfordított* irányt követ, mint az. Mi visszamegyünk az alexandrinus-korból a dionysosiba, a tragikusba, őshazánkba. A tragédia újjászületik a zene igazi szellemében.

21-25. A zene-tragédia újra fölemelkedik a világgép jelentőségére. Wagner „Tristan und Isolde”-je, a melynek III. fölvonását Nietzsche mesterien jellemzi, ilyen példája az apollói és dionysosi elem újólagos összeolvadásának s a tragikus mythos újjáébredésének.

Az új zene-tragédia hatása alatt azután a néző is átalakul. A szem elfordul a merő jelenségek világától, a jelentől az örök lényeg felé; nem nézi, értékeli többé a dolgokat, *sub specie saeculi*, hanem *sub specie aeternitatis*. Ha már most ez a hatás, mint egykor a görögöknél, az egész

népéletre kiterjed, ennek roppant következményei vannak. Nemcsak az esztétikai érzék megy tisztító tűzön keresztül, hanem az esztétikai behatás folytán az egyéb kulturális, erkölcsi, társadalmi, állami legmagasabb hatóerők is megtisztulnak, fölfrissülnek, meghatványozódnak. Ily remények – a tragikus kultúra reményei – fűződnek a tragédiának a zene szelleméből való újjászületéséhez, a tragédia és zene újólagos összeolvadásához.

Nietzsche e munkájára többször alkalmazta a „ken-taur” szót. S valóban nagyon sokféle elütő s nem egyszer ellentmondó elemből alakította, a mi nemcsak neki, az alkotónak okozott fejtörést, hanem megnehezíti az igazságos kritikus munkáját is.

A tragédia keletkezését és igazi lényegét akarja levezetni. E célból kapcsolatba hozza e műfaj legrégebbi remekét, a görög tragédiát a zenével, sőt az előbbit merész esztétikai és bölcsészeti hipotézissel ez utóbbiról származtatja. E fejlődés rajzát, s az ahhoz fűződött igen fontos világnézetbe vágó következtetéseket már most csak olyasvalaki ítélné meg helyesen, a ki egyszemélyben klasszika-filológus, kultúrhistorikus, a régi és a mai zene, a régi és a mai dráma alapos ismerője, a zenei és drámai alkotás és hatás fiziologusa és psychologusa, a schopenhaueri és wagneri világnézet beavatottja, az élet-művészet-tudomány összefüggéseinek bűvára és – végezetre, de nem legkevésbé - Nietzsche lelki fejlődésének tudója, sokszor rejtett szándékainak sorok közt olvasója. A ki sokoldalú tudós, de egyben zenész, költő és misztikus, a ki intuícióval próbálja a

mtívet továbbfejteni, a hol tudományos érzékszervei, műszerei, módszerei cserben hagyták.

E kellékek és nehézségek megállapítása egyszersmind absolutio-kérés véleményünk következő nyilvánításáért.

Nézzük először a probléma filológiai és kultúrtörténeti oldalát. Nietzsche a tragédiát a zenéből, még pedig a satyrkórus dithyrambusából származtatja. Ez a tétel tudtommal megfelel úgy a régi hagyományoknak (Aristoteles, Plutarchos stb.),¹ mint az újabb kutatásoknak (O. Müller, Jebb, Burckhardt stb.). Megegyezés van abban, hogy eredeti magja nem mimikai, utánzó, hanem zenei, „Nem a színész- és dialógus itt az első, a hogyan egyébként lennie kellene, hanem eredetileg *a kórus minden*, s minthogy a régi előzményekhez valódi görög módra mély komolysággal ragaszkodtak és osak lassan alakították át azokat, az még a dialógus mellett is megmarad . . .” stb.² Megegyezés van a dithyrambusnak a satyrkórusossal és ennek a Dionysos-ünnepekkel való kapcsolatára nézve. Körülbelül megegyezés van arra nézve is, hogy a Dionysoskultus volt a kardalhoz jóval utóbb, mint *hyporchema*? füződő dráma első és egyedüli forrása is, s hogy a karvezető által ábrázolt vagy általa hirdetett Dionysos volt első, sokáig egyedüli hőse, tettei és szenvedései pedig első, sokáig egyedüli tárgya.⁴ Csak később hódithatta meg a

¹Aristoteles *Poétika-ja* 4. feji.: „(A tragédia) a dithyrambus előénekéseitől indul ki (ἀπὸ τῶν ἀρχόντων τῶν διθύραμβων.) Már pedig a dithyrambus Dionysosról szóló dal volt.

²Jakob Burckhardt: *Qriehische Kulturgeschichte* (Speemann, Berlin) II. kiadás, III. kötet, 207. és köv. o.

³E szóval azt jelezték, hogy az énekben leirt cselekményt a karból előlépő egyes személyek egyszersmind mimikailag ábrázolták.

⁴Ennek ugyan némileg ellentmond Péterfy Jenő (*A görög tragédia keletkezése*. Összegyűjtött munkái. I. k. 366. o.) Nem hiszi, hogy

költészet az isteni és hősi mythos egyéb személyeit és cselekményeit a dráma alakjaiul és anyagául. Persze az már merőben Nietzsche föltevése, – többi, bölcsészeti hipotéziseihez szabott, de be nem igazolt föltevése, – hogy ezek az egyéb alakok: Prometheus, Oidipos stb. csak Dionysos maszkjai volnának. A tragédia további fejlődése Aischylos, Sophokles-, Euripidesen át az epigónokig megint egyezik ismereteinkkel, bár e költők és műveik értékelésében Nietzsche élesen subjektív.

De mindezek csak külsőségek, a melyek igazolják, a mit Nietzsche akart, hogy csakugyan: *kezdetben vala a zene*. *Ám* nála még ez sem lényeg. A lényeg, hogy a tragédia és vele a tragikus kultúra nemcsak külsőleg kapcsolódott a zenéhez, hanem egyenesen a zene *szelleméből* született. Itt azután csupa föltevással van dolgunk, a melyek – elismerjük – merészek is, sokhelyt finomak is, de tudományosan beigazolvva semmikép sincsenek. Hihetünk bennök, különösen, ha a Schopenhauer és Wagner zenetheóriájában hiszünk, de tudni e dolgok felől alig tudhatunk valamit.

Hogy a zene szülné a tragikus mythost? Hogy az első drámai cselekvény merőben a dionysosi mámorban elaléló satyrkorus apollói víziója volna? Hogy a skéné-n történő

a drámai Dionysos isten tetteinek, halálának mimeléséből keletkezett volna; ez szerinte csak a keresztény misztériumból elvont nézet. „Dionysos-Zagreus szenvedései és halála... orphikus termék, melyet a Pisztratidák korszaka elé nem is tehetünk. A tragédiának a Dionysos-ünnepel való kapcsolata megmarad, ha nem is származtatjuk a eultusnak (tulajdonképp nem is létező) szent cselekményéből.” A Pisztratidák, a kik a nagy Dionysziákat alapították, végleg 538-510 K. e. uralkodtak, az első olyan drámákat, a melyekben az első színész (az α. η. *ποκριτής*) már „kivált a korból mimelés végett, Thespistől származtatják. (536 Kr. e.) úgy, hogy mégsem oly lehetetlen, sőt közelfekvő, hogy a tulajdonképpeni drámák Dionysos ábrázolásai voltak.

dolgok merőben a zenének, mint a világakarát, a világ lényege adaequat kifejezőjének jelenségekbe objectivatioja volnának? Hogy a zene mint dionysosi elem a *principium induviduationis* békéit széttöri és borzalmas betekintést engedvén a reálisnak látszó világ lényegébe, a szenvedésekbe, egyszerűsmind felébreszti az igazi lényegével, az egyetemes és elpusztíthatatlan világakarattal való egységünk érzetét és e megrendítő betekintés megsemmisítő hatásával szemben életmentő illúzióul szemünk elé varázsolja a látszat apollói szépségképeit?

Megannyi kérdés, a mely kérdés marad. Kérdés mi ránk, mai emberekre nézve, a kikben a zenei és drámai művek oly differenciált, szinte egyénileg más és más esztétikai és lélektani hatásokat tudnak kiváltani, de még nagyobb kérdés a régi görögökre nézve, a kiknek lelki életéről e részt alig tudunk valamit. Annyi azonban bizonyos, hogy bennünk, a kik keresztülmentünk a Schopenhauer és Wagner iskoláján, mindenesetre inkább mehet végbe a Nietzsche-vázolta folyamat, mintsem a görögökben, a kik e speciális filozófia suggestioitól még távol állottak.

De Nietzsche szerint nem állottak egészen oly távol oly betekintésektől, a melyek ama filozófiára vezettek. Hisz ők is pesszimista faj voltak, a kik azért fejlesztették ki az apollói művészeteket, mert azoknak megváltó látszata nélkül nem tudták volna élni a realitásában borzasztó életet. Annyi már most igaz, hogy a görögök csakugyan nem voltak vakok a lét sötét oldalai, ezernyi gyötrelme, szenvedése, veszélye és az egyéni lét hiúsága és múlandósága iránt. Bizonyítják ezt mythosaik, költőik és filozófusaik: de bizonyít-

ják szokásaik, némely intézményeik is (gyermekölés, öngyilkosság, a „polis” felügyelete alatt stb.) Burckhardt például egész sorozatát szedi össze az erre vonatkozó adatoknak.¹

Vele együtt, valamint a mi Schwarcz Gyulánkkal együtt Nietzschenek is érdeme, hogy segített megdönteni a Winckelmann, Goethe és Schiller² kora után lábrakapott és iskoláinkban is tanított mesét, mintha a görög világ csupa verőfényből, csupa isteni mosolygásból, derűből és boldogságból állana. Ez a rózsaszínű szemüveg nem mutatja a dolgokat valóságukban, de nem volna-e épp oly hibás optikai műszer a fekete szemüveg? A görögök ismerték az életnek úgy szépségeit, mint borzalmait és sem egyoldalú optimizmust, sem pedig egyoldalú pesszimizmust nem lehet rájuk bizonyítanunk.³ Ők élték az életet, a milyen az akkor volt,

¹ Lásd *Griechische Kulturgeschichte* II. k. 373-422. o.

² L. Schiller megható naivitású költeményét: *Die Götter Griechenlands*. Pedig Schiller nemcsak költő, hanem történétőr is volt.

³ Joel, a ki sok párhuzamos helylyel mutatja az ifjú Nietzsche rokonságát a romantikusokkal, idézett munkájában figyelmeztet, hogy Schlegelek is úgy tekintették a görög fajt, mint a melyben a túlságos érzékenység, abnormisra nőtt ideg- és cerebrális élet, az akarat heve és szenvedélyessége elnyomja a józanságot. Ugyanő szépen fejti ki, hogy Kietzsche a görögökben sokkal jobban érti, a mit legyöztek, semmint azt, a mit győzelemre vezettek; jobban a Titánt, Gygast, Gorgot, Erinnyeket, maenadokat, semmint az aegistartó olympusit. S rokonszenvez a gigászok Örökösével: a zsarnokkal. Legnagyobb kora a perzsa háborúk előtti zsarnokkor, a hússá-vérré vált államfogalom. „Gorgok, erinnysek, maenaok, satyrok, eksztatok gygasok és tyrannisok: ezek a Nietzsche görögjei; mind a szenvedély szülöttei; lobogó fáklyák és tüzes nyelvek. A görögöket értelmük, mértékük, plasztikájuk nélkül fogja föl (ez utóbbi: a világosat felszínesnek veszi.) Görögökről van-e még szó?” - „Nietzsche Hellast Athén nélkül, sőt Athén ellenére fogta föl – Hellas marad-e még? Solon, Sokrates, Phidias, de Perikies, Plato, Aristoteles ellen is fogja föl – ebben az utóbbiban természetesen az „affektusok középszerúsítését” gyűlöli, – egy szóval, ő fölfogja Hellas középkorát és renaissance-át, az egész Hellast, *mielőtt* Hellas-szá lesz; mindent fölfog Hellason, csak azt nem, a mi klasszikus. – Az ő Hellasa a kelet (lydek, perzsák, egyiptomiak) által korrumpált Hellas, „a mikor a kelet nyílt kapuinál fekvő jónkolóniak vezetik a görög kultúrát, a mikor görög

a milyen az mindig, teljességében és bátran, mint testben és lélekben kemény, egészséges és harmonikus emberekhez illik. A *princípium individuationis*-rol annak széttöréséről, a világakaratra olvadásukról s egyéb ilyenfajta buddhizmusról pedig bizony legfeljebb, ha egy-két legkiválóbb szelleműeknek lehetett halavány sejtelve, de nem annak a huszhuszonötezer görög nézőnek, a kikre e nélkül is legnagyobb hatást gyakorolta a tragédia.

Kellett nekik a tragédia, de nem a Nietzsche-vázolta folyamatnál fogva, a melyet bennök kétségbevonunk. Hát *mire* kellett és *miért* kellett? Korántsem dicsekszünk azzal, hogy erre kimerítő feleletet adunk. Legfeljebb hozzávetéseket.

Szükségük volt rá oly okokból és olyan végre, mint a modern világnak, azután meg oly okokból, a melyek ma már gyöngébben vagy sehogysem működnek.

Miért nézett és néz az ember tragédiát? Ez a kérdés belecsábi tani az esztétikai szükségletek tanai útvesztőibe, da mi a felületesség vádja árán is tartózkodó mérsékletet gyakorolunk.

Beszéljünk csak a görög tragédia szerepéről.

A görögöknél a tragédia valóságos közügy, mert *valási és nemzeti* életszükségletük. Eredete világosan mutatja, hogy úgy a kardalt és kartáncot, mint a később hozzáfűzött mimikai cselekményt és dialógust át- meg áthatotta

kereskedők és zsoldosok, bölcsek és kutatók mélyen a keletbe merülnek, a görög tyrannysok hízelgik körül és másolják a kelet uralkodóit.” - „*Genialis barbárok* a Nietzsche görögjei; görögök ethos és mérték nélkül, értelem és plasztika nélkül, a norma és forma, a fogalom és véső által batároltság tulajdonképi görög művészete nélkül. A határtalan kultúra a barbárok Ösztöne, a kelet kultúrája, a romantikusok és Nietzsche ideálja.” (L. m. *Nietzsche und die Antike* c. fejezete 279-343. o.).

a vallásos mythos. A tragédia előadása a vallás cselekményeinek, ünnepéyeinek, az istentiszteletnek konstitutív eleme, egyik szertartása. A belőle kiindult emóciók tehát eleinte mindenestre a vallásos áhítattal rokonok voltak.

De később is, amikor a tragédia összefüggése a vallási gyakorlattal elhalványult, a mikor formája és tartalma egészen feledtette már Dionysos apaságát, rendezése még mindig a „polis” elsőrangú ügye, valóságos nemzeti ügy. A tragédia nem sülyedt mindennapi mulatsággá, megmaradt monumentális, óriáspompájú, ritka ünnepélynek,* amely az akkori viszonyokhoz képest roppant, húsz-harmincezertnyi tömegeket egyesített fenséges hangulatban, elragadtatásban. E tömegeknek uralkodó érzelme most már valószínűleg nem a vallásos áhítat volt, hanem világiasabb, emberibb érzelmek léptek lelkében előtérbe. Elsősorban kollektív érzelmek, a közös lelkesedés, rokonszenv a „polis” mythikus alapítói, faistenei, hősei, uralkodói iránt; az érdeklődés a „polis” – akár történeti, akár mythikus, de mindig idealizált – múltja, viszontagságos sorsa, ellenséges istenekkel, ellenséges közületekkel vívott küzdelmei iránt. Ne feledjük a görögök agonalis alaptermészetét, hogy éltek-haltak a versenyért, a verseny alakjába szelídített harcért. Tragédiák nemcsak nagy nemzeti ünnepélyek alkalmával a költők közt a babérért vívott versenyek voltak, de tárgyuk is ilyen *ἔργον*, harc, párviadal volt istenek, félistenek és emberek között. S ha a hős, az ő hősiük, el is bukott: sorsa, hogy úgy dacolt, hogy úgy küzdhetett, hogy oly küzdelemben dicsőn bukhatott el, irigységgel vegyes büszkeséggel, elragadtatással töltötte el a nézőket és

* Évenként kétszer-háromszor a Dionysziák idején volt előadás.

hallgatókat. A *solidaritás* érzetének leghatalmasabb forrása volt a fenséges tragédia. A „polis”, s az alapját képezett faj egységérzete, de nem a „világakarattal” való egységérzet!

De a görög nemcsak a „polis” polgára volt. hanem ember is.

— Nem tagadom, bár első sorban „polgár” volt, a kin a „polis” zsarnokoskodott.

— Nos, akkor a tragédia bizonyára ébresztett benne oly hatásokat is, a melyeknek nincs közük a „polis”-hoz.

— Nem merem kétségbevonni, mert rögtön rámolvasák az Aristoteles „katharsis”-tanát. Óvakodni fogok azonban e tan vitatásába merülni: kötetek kellenének a Lessing, a Goethe, a Schlegel, a Vischer, a Bernays stb. egymás elletti harcoló érvelésének követésére. Elvont és meddő okoskodások helyett én csak emberileg veszem a dolgot: akkor is kellett a tragédia bizonyos élettani és pszichikai folyamatokra, bizonyos ösztönök kielégítésére, ingerek levezetésére, érzetek ébresztésére. Ide sorolom első sorban a vad és kegyetlen ösztönöket, mert nem átszellemült, étheri kulturembert, hanem primitívebb, animálisan egészséges, vad és kegyetlen embert veszek alapul. A tragédia az ilyen embernek mulatsága és gyönyörúsége volt.

— A tragédia multság? Hisz az mindig szomorú. Hisz oly keserves sírásra indíthatja az embert.

— Mégis azt mondom, hogy multság. Hát nem legkedvesebb multsága-e a tömegnek ma is a véres látvány, a borzasztó szenvedések spektakuluma a bikaviadaltól kezdve a villamos elgázolásig, a korcsmai késeléstől a kutyapeccér hajszájáig, vagy az akasztásig? Vagy egy háború véres ese-

menyei nem a leggrandiózusabb emóciói-e a tömegnek? Az igaz, hogy az ilyen cselekményektől a tragédiáig valamint a naiv vérengző kíváncsiságtól a tragédia keltette esztétikai élvezetig nagy út vezet, de a kiinduló-pont egy és ugyanaz: az ember vad és vérengző alaptermészete, a melynek jól esik legalább *látnia* a borzalmakat, a vért, a szenvedést, ha már maga nem is *idézi* föl bestiális *teltekkel*.¹

— De hisz a néző sir is; megesik a szíve merő önzetlen részvétből.

— Hagyjuk az önzetlenség kétes kérdését, s a részvétet, mert megint az Aristoteles *félelme* és *szánalma* labirintusába tévedünk.² Elismerem, hogy van a nézők közt is önzetlenség, jó szív, a mely megesik, de a többség sir, mert *szeret* sirni, mert jól esik neki koronként a sírás, mint bizonyos észrevétlenül fölgülemlett villanyosság: ingerek, elfojtott szenvedélyek, idegfeszültségek levezetése. Mentől erősebb, egészségesebb, vérmesebb valamely egyén, vagy faj, annál nagyobb szüksége van az ilyen ártatlan levezetésre. A görögség is, kivéve legraffináltabb és legsensitivebb, dekadens korszakait és emberpéldányait, nemcsak hogy gyakorolta és elbírta a szenvedést, hanem szívesen látta is, a művészet *ideális* köntösében is. Micsoda kemény szívre, kegyetlenségre, de erőfölöslegre is vallanak nemcsak történelmi tettei, de mi-

¹ E teoriát vallja Herkenrath, gröningeni liceumi tanár (*Problèmes esthétique et de morale*), valamint Emile Faguet la (*Drame ancien, drame moderne* 180S) c. műve bevezetőjében.

² Jól fejti ki Faguet, hogy ha igazi részvét volna a tragédianéző szívében, nem *keresné föl* a szenvedés látványát, hanem kerülné. De szeret tragédiát látni, mert ott ő biztonságban van, s ott neki nem kell segíteni, ott elég sími.

thoszai, költeményei és tragédiái is! Micsoda borzasztó dolgok halmazai szolgáltak esztétikai élvezetei forrásául.

De korántsem gondoljuk, hogy ezekkel eléggé magyarázzuk a tragédia élvezetét és szükségletét. Tilyen magyarázatul kínálkozik még sok egyéb. Ilyen elsősorban a zene- és szépszókedvelő görögöknél: a fül gyönyöre a muzsika és szavalat ritmusában és harmóniájában, a szemé a skéné színpompájában, a kórus táncaiban. Ilyen; az utánzás ősi kedvének kielégítése, a mely annyi művészetnek alapja, úgy a műalkotóban, mint a műélvezőben. Ilyen: hogy a dráma is, mint minden művészet, a reális élet gazdagítása, a lét korlátainak kitolása. Fokozza, hatványozza a lét erőit. Foglalkoztatja az igazságkereső értelmet. Szárnyakat ad a képzeletnek. Mozgásba hozza az emocionális életet. Mindenesetre kiemel a mindennapi életből, feledteti, meghatványozza, idealizálja azt. Ez gyönyörűség, melyben megvan a képlátás apollói eleme is. (Mind a kettő lélektanilag nem is ellentét, hanem egy tünemény: az illúzió, elragadtatás tüneménye, inkább csak fokbeli különbséggel.)*

Ez a gyönyörűség az ember esztétikai szükségletei közé tartozik, melyet, mint a művészet általában, annak egyik ága, a tragédia fokozottabb mértékben koncentráltabban elégít ki. De egy szóval sem mondjuk, hogy a művészet és a tragédia valami utolsó mentsvára a különben élni nem tudó embernek, s még kevésbé mondjuk, hogy ilyen ópium- vagy belladonna-szerűl, életmentő metafizikai vigaszul használta e realitás súlya alatt összeroskadó görög, a pesszimista

* L. Julius Zeitler: *Nietzsches Aesthetik*. Leipzig. Seemann 1900. 88-117. o.

görög! Ismételjük: a tragédia kellett a görögöknek, de aligha schopenhauer-wagner-nietzschei okokból.

Fejlődése későbbi fokán Nietzsche is belátta ebbeli tévedését. 1886-ban e műve második kiadásához új előszót, önkritikát¹ írt, a melyben ifjúkori művét sokban túlságos szigorral, de a szóban forgó kérdésben egészen helyesen ítéli meg. Panaszkodik, hogy keserves verejtékkal igyekezett schopenhaueri és kanti² formulákkal idegen és új értékeket kifejezni, a melyek Kant és Schopenhauer szellemével és ízlésükkel gyökeresen ellenkeztek és hogy modern dolgok belekeverésével elhomályosította s elrontotta a nagy görög problémát.

Ez a probléma tulajdonkép egész sorozata a problémáknak: „Vajjon a pesszimizmus szükségszerűen a hanyatlás, tönkremenés, az elfáradt és elgyöngült ösztönök jele-e? – mint az volt az indusoknál s minden látszat szerint az nálunk „modern” embereknél és európaiaknál? Vagy van *erőből* folyó pesszimizmus is? Intellektuális hajlam a lét kemény, borzasztó, gonosz és problematikus oldala iránt jó-íéitől túláradó egészségből, a lét teljességéből? Szenvedhetünk-e talán az erő teljességétől is? Van talán oly érdekes és vakmerő tekintet, a mely a borzasztót *követeli*, mint ellenséget, mint méltó ellenséget, a melyen erejét kipróbálhatja, a melyen a félszet tanulni akarja? Mit jelent a tragikus mi-ihosz a görögöknél épp a legjobb, legerősebb, legbátrabb korszakukban? S a dionysosinak roppant jelensége? S a mi fcelőle született, a tragédia? – És megint: az, a mi a tragé-

¹ Werke. I. k. 1-14.

² „Bízvást hozzátehetjük: „wagneri”.

diát megölte, a morál sokratizmusa, a theoretikus ember dialektikája, elégedettsége és derűje, – nem volt-e éppen ez a sokratizmus a hanyatlás, a kimerültség, a megbetegedés, az ösztönök anarchikus bomlásának jele?... S a tudomány maga, a mi tudományunk, – mit jelent egyáltalán, mint az élet tüneménye, minden tudomány? Mi végre van, sőt még gonoszabbul kérdezve, honnan ered minden tudomány? Hogyan? A tudományosság talán csak a pesszimizmustól való félelem és elbújás? Finom védőgát az igazság ellen?”

Mindezeknél a kérdéseknél Nietzsche egy tendenciát követett: a tudományt a művész optikájával, a művészetet pedig az élet optikájával akarta látni és vizsgálni.

Ezzel a tendenciával, ezzel az optikával azután természetes, hogy az élet kormánypalcáját nem a tudománynak, nem az értelemnek, nem a józanságnak adja. hanem a művészeinek, az ösztönöknek, az álomnak és mámornak. így például neki* a tragédia természetszerű kifejtése, racionalizálódása, s realizálódása, nem haladás, hanem hanyatlás, e tetőpontját abba a korba helyezi, a mikor még nem evolválódott a zenéből, a mely a legkevesebbet szól az értelemhez, legtöbbet az affektusokhoz, a tudattalan ösztönélethez.

Íme első korszakában ugyan az alapelve jelentkezik, mint utolsó korszakában: *a racionalizmus, a „kis értelem” lenézése; az ösztönélet, a „nagy értelem” túlbecsülése.* Középső korszaka e kezdettel s e véggel homlokegyenest ellenkezik, úgy hogy vigyázva kell majd vizsgálnunk: melyik Jelelt meg igazi természetének, hogy utolsó periódusának gondolat- és érzelemvilágára nem illik-e a *naturam expellas furca ...* – mondás?

* Miként Wagnernek is már 1849-ben írt művében.

Annyi bizonyos, hogy ez az első mű, bár kétségtelenül nyújt tudományosan értékes adatokat is: egész szellemében, egész módszerével nem tudományos munka, hanem inkább igen érdekes művészi vízió. A fölvetett problémák csakugyan megérdemelnék a tudós munkáját, de Nietzsche nem hideg, mikroszkóppal felfegyverzett, hanem művészi elragadtatásban káprázó szemmel nézte őket. Látománya azért tulajdonkép nem is való a tudomány bonckése alá; gyönyörködünk benne inkább, mint Nietzsche akkori lelke kivetített színes képében. Nem ismerjük meg belőle igazán sem a görögöket, sem a görög művészetet, sem egyáltalában a tudomány és művészet szerepét az életben, de megismerjük a lelke akkori ideáljaiért lándzsát törő, hittől, reményektől ragyogó szemű, bátor és erős Siegfriedet: a fiatal Nietzschét.

Hitét a múltból meríti, reményét a jövőhöz fűzi. Nem a jelen embere; ez a mű a jelenkor problematikus kultúrája ellen intézett tüzes és hosszú hadjáratának első harci riadója, a melyet nyomon követ az *Unzeitgemässe Betrachtungen* harsonája. A múltból meríti reményét: lehetséges az igazi kultúra, hisz eleven és páratlanul ragyogó példánk van erre a görög világban. A „görögségnek reánk nézve ugyanaz az értéke, mint a szenteknek a katolikusokra nézve.” Ez az első tétele „a görög zenedrámaíróról szóló töredékeinek. *

Minthogy az alexandrinus, tudákos, művészietlen, félműveit jelent – egy kivétellel – elveti, reményét a jövőhöz fűzi. A múlt és jövő közti híd neki nem az egész jelenkor, de mégis a jelenkor egy óriás és kivételes tüneménye: Wagner.

* Werke IX. k. 34. o.

„Én az élet *egyetlen* formáját a görögökében ismerem meg, Wagnert pedig a legmagasztosabb lépésnek tekintem arra, hogy az a német szellemben újraszülessen.”* Wagner föl-
 éleszti a tragikus mithoszt, s ezzel megnyeri a világot a tra-
 gikus kultúrának, az élet egyedül méltó formájának.

Tudása és sejtése, gondolatai és érzelmei szertelövellő, szerteszökellő sugarait azután kissé erőszakosan ebbe az egyetlen nézőpontba, mint gyújtópontba próbálja koncentrálni.

Később keserű reakció következik be nála Wagner ellen, s ekkor megint hevesen túllő a célon. A mily kevéssé volt objektív reményei sugallata alatt, ép oly kevéssé az a kiábrándulása után. „Hogy reményeket fűztem ahhoz, a hol nem volt mit reményelni, a hol minden túlérthetően a *végre* mutatott! Hogy én a legújabb zene alapján a „német lényeg”-ről kezdtem mesélni, mintha az épp most kezdené magát felfedezni és megtalálni! – S ezt tettem abban a korban, a mi-
 kor a német szellem, a melyben nemrég még megvolt az Európa fölött való uralom akarata, az erő Európa vezetésére, éppen végkép *lemondott*, s egy birodalom-alapítás pompázó ürügye alatt átment a középszerűsödéssre, a demokráciára és a „modern eszmék”-re. A való pedig az, hogy időközben megtanultam reménytelenül és elég kíméletlenül gondolkozni erről a „német lényeg”-ről, valamint a mostani *német muzsi-
 Icáról*, a mely tetőtől-talpig romantika, és a legkevésbé görög minden lehető műforma között, ezenfelül azonban elsőrangú idegrontó, kétszerte veszélyes oly népnél, a mely az italt szereti, s a zavarosságot, mint erényt tiszteli, t. i. kettős tulajdon-

* U. o 87. o.

ságánál fogva, mint mámorosító, β egyben elhomályosító narkotikumot.”

Ezt Wagner megint nem érdemelte meg; rátérünk majd bővebben.

Itt csak ennyit. Tudománytalan eljárás egész egyetemükben elsúlyedte rég letűnt korok szellemének* népéletének, kultúrájának újra ébresztését egyetlen egyéntől várni, bárki legyen az, bármily nagy ember legyen az. Az csak egy, a genie-kultuszt túlhajtó romantikusnak juthat eszébe. A lángész szerepének ilyen mindenhatóságát realista szemmel, a szociológia tanulságainak világánál nézve, merő fantáziának látjuk. A kultúra egész sereg, elsősorban materiális, s azután ideologikus erőnek rezultánsa, nem egy művész vagy egy műfaj szülötte.

A görög világ létfeltételei rombadőltek s visszavonhatlanul elsöpörtettek; a fejlődés egészen más irányt vett. Szép világ volt, – mi is gyönyörködtünk benne – de meghalt s újra föl nem támasztható. Ezért meddő dolog belekapaszkodni a haladás előre forgó kerekébe, s megkísérlem annak mesterségesen visszafelé forgatását. Ezt tette Nietzsche és csak természetes, hogy keservesen csalódnia kellett. Művének nem lehetett eredménye abban az irányban, hogy győzelemre segítette volna a kultúra egyedül Wagnertől várt regenerációját, de az az érdeme megmarad, hogy mély intuícióval nyitja meg szemünket nagy problémák számára, s magasztos ideáloktól eltelve tárja föl a jelenkor törekvéseinek hibáit, kinövéseit, árnyoldalait.

Milyen hatást tett ez a mű a kortársakra? Éppen nem maradt észrevétlenül, sőt nagy port vert föl. Barát és ellenség megmozdult, jeléül annak, hogy nem vették közönyösen. Nem lehet célunk e helyt a panegyrikusokba és polémiákba belemélyedni, csak egy pár jellemző tényt és nyilatkozatot idézünk. A munka nem volt ugyan párt- vagy propagandairat, – ezt Nietzsche tudományos lelkiismerete nem engedte volna meg – mégis erősen inspirálva volt attól, a kinek mint „fenkölt előharcosának” szerzője ajánlotta, Wagner-től. Nietzsche az előszóban bevallja, hogy művében mint valaki jelenlévővel közlekedett Wagnerrel, úgy érezte mindig, hogy csak az ő jelenlétének megfelelő volt szabad leírnia.

Wagner a hű tanítvány buzgalmának teljes elismeréssel adózott. – „Szébbet, mint az Ön könyve még nem olvastam. Nagyszerű! Most csak futva írok, mert az olvasmány túlságosan fölizgat, s előbb meg kell várnom a józanságot, hogy becsületesen olvashassam.* Cosimának azt mondtam, hogy ő utána rögtön Ön következik: azután soká senki, egész Lenbachig, a ki megkapóan jó képet festett rólam! . . .” Majd ismét: „S most kiad egy művet, a melynek nincs párja. Minden befolyás, a mely esetleg Önre hatott, e dolgozat egész jellege által semmire vezetetik vissza: a mi könyvét minden mással szemben kitünteti, az a befejezett biztosság, a melylyel legmélyebb elméjű sajátossága nyilvánul. Hogy is teljesedhetett volna másképp leghőbb vágyunk, hogy egyszer lásunk már valamit kívülről hozzánk lépni, a mi teljesen hatalmába ejtsen bennünket! Mi könyvét kétszer olvastuk át, reggel mindketten egyedül, este együttesen; – sajnáljuk,

* L. Növ. életrajz. II. k. 68. s köv. lapjait.

hogy nem rendelkezünk még az ígért kettős példánnyal. Az egyért versengünk. Még mindig szükségünk van rá, hogy a reggeli és dolog közt az igazi hangulatba hozzam magam, mert olvasása óta megint komponálok utolsó fölvonáson. Akár egyedül, akár együtt vagyunk, olvasmányunkat mindig fölkiáltások kísérik. Magam részéről nem tudom fölfogni, hogy volt szabad ilyesmit megérnem.” Wagner Cosima asszony is superlativusokban dicsér: „Mily szép a könyve. Mily szép és mily mély, mily mély és mily merészt ... E könyvben oly szellemeket igézett meg, a melyekről azt hittem, hogy csak mesterünknek engedelmeskednek; két világra, a melyek egyikét nem látjuk, mert nagyon távol van, a másikat nem ismerjük meg, mert nagyon közel van hozzánk, ön a legvilágosabb fényt vetette, úgy hogy fölfogjuk a szépet, a melyben sejtelmesen gyönyörködtünk, s föl a rutát, a mely majdnem agyonnyomott, s vigaszszal teljesen lobogtatja fáklyáját a jövőbe – a mi szíveinknek jelen, – úgy hogy reménységgel esdhetünk: Győzzön a jó! Nem tudom Önnek elmondani, mily fölemelőnek tartom könyvét, a melyben létünk tragikumát oly egyszerűen és igazán megállapítja; s mily jól sikerült Önnek a szemléletesség a legnehezebb kérdésekben! Mint valami költeményt olvastam ezt azt írást, pedig a legmélyebb problémákat tárja föl s épp oly kevésbé tudok tőle megválni, mint a mester, mert feleletet ad bensőm minden tudattalan kérdésére. Bizonyára elképzeli, mennyire megragadott a *Tristan és Isolda* említése; a zene okozta megsemmisülést, s a dráma által való megváltást – a hogy ezt Ön festi – e páratlan műben a leghatalmasabban éreztem ugyan, de sohasem tudtam magamnak megmondani,

úgy hogy életem leghatalmasabb benyomását Ön szintén fölvilágosította bennem.” stb.

A Wagner-táborból egyáltalában szép levelek jöttek. Liszt, Bülow, gróf Schleinitz miniszter neje, Hagen berni tanár, Edouard Schuré francia kritikus, báró Balligand, II. Lajos kamarása mind hízelgően nyilatkoztak. Ránk nézve igen érdekes Liszt Ferencz Pesten, 1872. február 29-én kelt levele, amelyben többek közt így ír: „(könyvében) hatalmas ezellem pezseg és lángol, a mely legbensőmben megragadott. De megvallom, hogy nem rendelkezem az első ismeretekkel műve teljes méltánylására, mert a görögség, a bálványozás, a melyet vele a tudósok üznek, meglehetősen idegenek maradtak tőlem; az athenaeiek legmagasabb szellemi tettének magasztalom a *Oeo ignoto* ajánlott oltár fölállítását, a melyen az egész Olympus ízzé-porrá tört, mihelyt szent Pál az *ismeretlen istent* hirdette; s nem szerte a Parnassuson és Helikonon jártatom szemeim, hanem annál jobban szegeződik lelkem a Táborra és Golgothára.” Azután magasztalja a részleteket, bámulatos világítású exegeziseit, pompás nyelvét. Idézi lelkében visszhangzó szavait stb.

Bülow lelkesedésében Nietzschek ajánlja Leopardi, „fordítását s utazásain szélében osztogatja a Nietzsche művét. Wagnerek révén München, Genf, Berlin, Firenze, Moszkva főrangú társasága érdeklődik a fiatal német tudós iránt.

Ám annál mélyebben hallgatnak a filológusok. Pedig nagy volt közöttük a megütkezés. Hisz a fiatal baseli professor ezzel világosan kimutatta, hogy nem tekinti magát közéjük valónak, hogy félvállról nézi munkájukat és mód-

szereiket. Jól jósolta: „Most kezdődik részemre a megbotránkoztatás korszaka, miután egy ideig eléggé tetszettem, mert a régi jó, ismerős papucsok voltak rajtam.” Utóbb megszólaltak az ellenséges kritikák. Egy egyházi lapban valaki tanát a „zenébe fordult darwinizmusnak, az ösnyálka developepizmusának, azaz tökéletes örültségnek” nevezte el. Majd sikra szállt a filológiának egy Nietzsche-nél is jóval fiatalabb képviselője Willamowitz-Moellendorf Ulrik, az egykori pfortai diák, ma a berlini egyetem nagy hírű graecistája, s *Zukunftsphilologie, eine Erwiderung auf Friedrich Nietzsche's Geburt der Tragödie (1872.)* c. művében igen heves modorban tárta föl a mű filológiai hiányait. Bármennyire igaza lett volna szakszempontról – Rohde kimutatta, hogy itt is sok a tévedése, – mint egyoldalú filológus nem lehetett igazságos kritikusa ennek a filológiából, filozófiából és muzsikából összealkotott „kentaúr”-műnek. Nietzsche maga teljesen alkalmatlannak érezte magát a polémiára. Panaszkodik, hogy absurd módon ingerlékeny a kis szúrások iránt., tehetetlen minden kicsinyességgel szemben. Azt tartotta, ez a képtelensége onnan ered, hogy minden alkotó tett rendkívül meggyöngíti a defenzív erőket. Mennyire megvolt azonban hatva, a mikor maga Wagner vette védelmébe a *Norddeutsche Allgemeine Zeitung* egy nyílt levelében. * Willamovitz támadását egyszerűen a filológuskaszt bosszújának tekinti, a mely megharagudott, hogy Nietzsche más szavakat és hangokat használ, mint e bráhmánok szoktak. A Willamowitz-fajta filológusok soha sem lehetnek a nemzetnek ne-

* Lenyomatva Wagner művei IX. kötetében.

velői, hanem csakis a Nietzsche-félék az ő mély természetességükkel, legnemesebb céljaikkal.

Ez olaj volt a tűzre. Most már a szakvilág nem átalotta Nietzschét tiszta Wagner-lakáinak kikiáltani. Hiába fogott tollat Nietzsche tudós kebelbarátja, Rhode: *Afterphilologie, zur Beleuchtung des Pamphlets „Zukunftsphilologie“ Sendschreiben eines Philologen an Richard Wagner* c. füzetében igazat ad Nietzsche fölfogásának,¹ s szakszempontról is keményen rendreutasítja Willamowitzot, a ki erre új pamfletben felel. Nietzsche valóságos bojkott alá került, még diákjai is elmaradtak egy időre; úgy látszik óvták őket a wagnerianus *Zukunftsphilologie-től*.

Egykori mestere: Ritschl, a ki mindenesetre kiváló filológus volt, de formalista filológus, először hallgat, majd sürgetésre ily bölcs mérséklettel nyilvánítja véleményét:²

„Ha kívánsága ellenére is, munkája oly beható megbeszélésére, a melynek Önre nézve valami értéke lehetne, még most is s valószínűleg a jövőben is képtelenek érzem magam, úgy meg kell gondolnia, hogy nagyon is öreg vagyok arra, hogy még egészen új élet- és szellemirányokat keressek. Egész természetem szerint lényegileg oly határozottan a történelmi irány és az emberi dolgok történeti szemléletének híve vagyok, hogy sohasem láttam a világ megváltását ebben vagy abban a filozófiai rendszerben, úgy hogy valamely kor vagy jelenség természetes elvirágzását sem nevezhetem öngyilkosságnak; hogy az élet individualizációjában nem lát-

¹ Rhode föl fogásinak a Nietzsche-ével való meglepő, sőt ominózus egyezését már a Br. II. k. 23G. oldalán olvasható levél is előre jelzi

² Briefe. III. k. 140-143.

hatok visszaesést, s nem hiszem, hogy a természet és történeti fejlődés által ritka módra megáldott, úgyszólván privilegizált nép szellemi életformái és tehetségei absolute irányadók lehetnének minden népre és korra, a mily kevéssé volt elég és lesz elég egy vallás különböző népegyedek számára. Lehetetlen, hogy ön tölem, alexandrinustól és tudóstól várja, hogy a *megismerést* elítéljem és *csak* a művészetben lássam a világot átalakító, megváltó és megszabadító erői A világ mindenkinek más és más: s minthogy mi éppoly kevéssé győzhetjük le individuációnkat, mint a mily kevéssé térhet vissza gyökerébe a magát levelekbe és virágokba individualizáló növény, ennél fogva a nagy életgazdaságban minden népnek képességei és különös küldetése szerint fog kelleni magát kiélnie.” Bevallja, hogy talán, ha a schopenhaueri filozófiát ismerné, háborítatlanabban örvendhetett volna a sok szép és mélyelméjű gondolatnak és gondoláivizióknak. „Hogy nézeteit új *nevelés* alapjául lehet-e értékesíteni, hogy ifjúságunk nagy tömege nem vezetetik-e a tudomány éretlen megvetésére, a nélkül, hogy ezt becserélné a művészet iránti fokozott érzéssel, – hogy ezáltal, a helyett hogy költészetet terjesztenénk, nem tárunk-e mindenoldalú dilettantizmusnak tág kaput: ezek oly aggályok, a melyeket meg kell bocsátania egy öreg pedagógusnak, a kinek azért még nem kell magát „Zuboly mester”-nek éreznie. Hogy nekem éppúgy, mint Önnek, a görögség a világkultúra örökké csörgedező forrása, a melyhez mindig eleven fogékonysággal kell visszatérnünk, e felől Önt nem kell biztosítanom. Hogy azonban azért ugyanazon formákhoz kell-e visszanyúlnunk,

ez oly kérdés, a melynek megoldását valószínűleg az egész emberiség vállalja el.” – stb.

Nietzsche kissé ingerülten felel: . . . „Később szándékomat világosabban fogja látni, ha az iskoláink jövőjéről szóló írásom megjelen. Addig is kifejezem meggyőződésemet, hogy a filológusoknak kell egy pár évtized, a míg egy ily esoterikus és a legmagasabb értelemben tudományos könyvet megérthetnek.” Ritschl válasza megint nemes és méltóságos: ... „Ha ön és barátai más utakon találják meg üdvüket, úgy törekvésük komolysága és ideálitása iránt mindég meg fogom őrizni legpártatlanabb elismerésemet; de sohasem fogok önnel megegyezni abban, hogy csak a művészet és a filozófia az emberiség tanítói; az én számomra odatartozik a történelem is és speciálisan annak filológiai ága.” Az öreg úr nemsokára kap még egy kis filológiai dolgozatot Nietzschétől, s ezért örömmel üdvözli őt: „. . . hogy megint a régi otthonos és rokonszenves vizeken” látja. De csalódott. Nietzsche a filológia számára elveszett ember volt.

Rohde persze mint filológus is meghatóan kitartott mellette, pedig az ő professzúrájának is ártott ez az állásfoglalása. A nevesebb szaktudósok közül – mint Rohde tudósítja Nitzschet – Ribbecknek tetszett az írás: „Csupán bizonyítékokat, egy tanúságot kívánt, hogy csakugyan a dionysosi elragadtatásban lévő kórus varázsálmából tükröződnek vissza a skéné idegenszerű képei.” – „... A ki nem érez és lát rögtön, annak hiába prédikálnak” – mentegeti nem bizonyító barátját Rohde, – „Fogja föl, a ki tudja, logikus appetív-művészeteket ne várjon itt senki.” *

* 1871. aug. 1-én kelt levél a kézirat olvasása után. Briefe II. k. 254. o.

Vigasztalhatta még Nietzsche-t Bernays Jakab kijelentése, hogy a könyvben kifejezett nézetek az ő nézetei is, csak erősen túlozva vannak. A baseli kollégák közül melléje állt Overbeck és különösen Burckhardt, a ki görög kultúrtörténetének illető fejezeteit erősen a Nietzsche fölfogása szerint színezte.

Nietzsche a legkisebb nyilatkozatot is szívére vette» „Roppant komolyság ragad meg minden szónál, a mit róla hallok, mert az ilyen hangokból kitalálom annak a jövőjét, a mit tervezek. Ez az élet még nagyon nehéz lesz.” – írja Rohdének. De ő nem fél. Ám legyen „harc késhegyre vagy ágyukra!” – se levél aláírása: „a lovas tüzér a legnagyobb ágyúval.” ő nyugodt műve sorsa iránt. „Számítok nyugodt, lassú pályájára évszázadokon át; legerősebb meggyőződésemként mondom ki ezt. Mert bizonyos örök dolgok itt először vannak kifejezve, ennek tovább kell hangoznia!”*

„Íme, mily korán jelentkezett Nietzsche nagyzási hóbortja” – mondják erre ellenségei. Lehet, hogy az, feleljük, de akkor e nagyzási hóbortban szenved minden nagy alkotó, ha nem is mutatja gyöngéjét ily őszintén és leplezetlenül. Ha már minden aktivitásunk, cselekedetünk föltétele az önmagunkba és a sikerbe vetett bizalom, mennyivel inkább föltétele minden nagy alkotásnak a genie megingathatatlan és magasra csigázott hite önmagában. Volna-e e nélkül kedve az alkotásnak nekifogni? Volna-e az ily lelki velejáró nélkül ereje a mű elkészítésére? Ez a, talán túlzott, önbizalom hatványozza az- idegerőt, mámorosan magasra feszíti a lelket. Nem változtat a dolgon, ha ez erős emelkedést ideig-óráig

* 1872. jan. 28-iki levele. Briefe II. k. 285. o.

elernyedés, sőt kétségbeesés hangulata szakítja félbe, a miről az alkotók oly sűrűn panaszkodnak.) Az önmagában és művében hívő lélek mámoros lendületének kirezgései azután egy ideig a mű elkészülte *után* is tovább tartanak, s okozzák^ hogy a szerző értékelése túlnő az objektív ítélet méretein. Konzerválja és sokszor dacosan fokozza ezt a részvétlenség és félreértés – minden új mű kikerülhetetlen sorsa*

Nem, az ilyen „gyermekes és hóbortos” önkritikákon csak ne vessen az, a ki az alkotó lélektanával, a genie hullámzó psychejével nem ismerős. A ki csak egy kicsit beletekintett, az ezt az önbizalmat természetes és szükséges erőnek ismeri el, s nem is mosolyog rajta. A mint nem mosolyog semmiféle nemző, versenyző vagy harcos önbizalmán.

Annál kevésbé fogja kinevetni Nietzschét. Hisz neki a szokottnál is nagyobb rész jutott a közöny és félreértés keserű falatából. Hisz ez az – elismerjük, mindinkább fokozódó és betegessé fajuló – önhit tartotta lábbon a legsúlyosabb körülmények közt, s egyszersmind egyedüli vigasza lehetett neki, a ki körül a sivatag folyton félelmetesebbem növekedett . . .

2. A KORSZERŰTLEN ELMÉLKEDÉSEK.

A „Tragédia születésé”-vel Nietzsche odadobta a keztyűt korának s a modern kultúrának. A kihívást elég grombán fogadták, de ő nem hátrált. Most már rendszeres hadjáratot indított, szóval és írásaival,

1872. elején a baseli *Akademische Gesellschaft* meghívására előadás-ciklust tartott az iskolák jövőjéről, 1873. augusztusban pedig kiadta az első „korszerűtlen”-t, Davia Straussról, a melyet ugyanazon év végén követett „A történelemnek az életre való hasznáról és káráról” szoló. 1874. szeptemberben jelent meg a „Schopenhauer mint nevelő”, 1876. júliusban a „Richard Wagner Bayreuthben” című elmélkedés.

Ma tudjuk, hogy ezekkel Nietzsche korántsem tekintette feladatát kimerítettnek. De egy csomó nyila betegség, lehangoltság, egyéb munka, sok kényszerű elterülés következtében puzdrájában maradt. Husz-huszonegy hasonló irányú elmélkedést tervezett, s egészen 1884-ig ezekkel akart foglalkozni, feogy azután negyvenes éveit a görögöknek, ötvenes éveit pedig az „emberiséghez intézett beszédekének szentelje. Támadta volna többek közt a sajtót, a filológusokat, a német szó elcsúfítóit, a katonai kultúrát; elmélkedései tárgyaiul szolgál-

tak volna a vallás, a nemzetek, osztályok, a szociális válság, a város, a szabadság útja. De mindebből csak egy pár töredék készült el,* a többi tollban maradt vagy beleolvadt későbbi műveibe, különösen az „Emberi, nagyon is emberi” címűbe.

A korszerűtlen elmélkedések motívumát egy 1874. márciusban írt levele adja: „Hogy kifakadásaim elég dilettánsak és éretlenek, jól tudom, de mindenáron ki akarok magamból előbb vetni minden polemikus-negatív anyagot; előbb kitarással le akarom énekelni ellenségeskedésem egész hanglétráját, föl és le, szépen félelmetesen, hogy a boltozat visszahangozza. Később, öt év múlva, hátravetek minden polémiát a egy jó művön gondolkodom. De most mellemet csupa undor és szorongás nagyon elnyálkásítja, s expektorálni kell magára, mindegy akár illedelmesen vagy illetlenül, csak ha véglegesen.”

Első ilyenmű művei csakugyan inkább negatívok. Az új Josuának az a félkeze, a melylyel az ellenség ellen hadakozott, erősebb volt a másiknál, a melylyel ugyanakkor az új templom tégláit kellett volna leraknia.

Ezt mutatja mindjárt az „*Ueber die Zukunft der Bildungsanstalten*” c. ciklus.

Támadja a nevelésügy terén manapság uralkodó kettős irányzatot. Az egyik a műveltséget lehetőleg széles körben akarja elterjeszteni, a másik kevesbíteni és gyöngíteni kívánja.

Az előbbinek forrása a jelenkor egyik kedvenc nemzetgazdasági dogmája, a mely szerint a főcél: lehetőleg több

* L. művei XI. kötetét.

boldogság, ennek eszköze lehető legtöbb szükséglet és termelés, s ennek eszköze lehető legtöbb tudás és műveltség. Tehát a műveltség célja lehető legtöbb haszon, nyereség, pénz. A nevelés feladata, lehetőleg „currens” embereket szolgáltatni, mindenkit természetéhez képest annyira kiművelni, hogy tudásából a lehető legtöbb hasznot és boldogságot merítse. Az intelligencia és vagyon „szövetsége” mintegy erkölcsi követelés. Minden műveltség gyűlöletes, a mely magánossá tesz, a mely pénzen és kereseten *túl* szegzi céljait, a mely sok időt használ el. Az efféle művelődési irányzatot a mai kor „magasabb önzés”, „erkölcstelen művelődési epikureizmus” bélyeges néven tárgyal le. Néhol az a nemzetgazdasági célzat nem lép előtérbe, de azért meg van ugyanez a törekvés, mint korábbi vallási elnyomás ellen való védekezés vagy az állam-eszély kifolyása, a mely engedelmes és használható hivatalnok- és katonatiszt-sereget akar tenyészteni.

A másik irányzat: a műveltség megszorítása, abban leli magyarázatát, hogy a tudományok rendkívüli kiterjedtsége folytán csak az vihethi valamire, aki egy szakra adja magát, s a többivel nem törődik. Az ilyen szaktudós aztán szakjában ugyan a *vulgus* fölött áll, de egyebekben egészen hozzátartozik; olyan mint az egész életen át csak bizonyos munkával foglalkozó munkás, a ki virtuóz lehet a srófkészítésben, de egyébként ügyetlen. Az igazi műveltségtől való eltávolítás e szomorú tényét azután a németek valóságos erkölcsi tüneményként ünneplik, mint a „kicsihez való hűséget”, mint „taligás hűséget.” *

* Célzás a Schiller Kant-xeniájára:
haben die Kärner zu tun*.

„Wenn die Könige baun,

A műveltség ilyen megszorítása ma már arra vezetett, liogy a komoly általános kérdésekben és a legmagasabb bölcseleti problémáknál a tudós nem is juthat szóhoz, mert csupán szaktudós. Helyébe lép a hézagokat beragasztó zszurnalista általános, de álműveltségével.

A száraz, mikrologikus tudálékosságot vagy pedig a zeurnalista felületességet eredményező nevelőintézetek központja és típusa a gimnázium, a mely prétendait céljai közül sem a klaszikus, sem a formális, sem a tudományos művelést nem éri el. Főoka ennek a tanáryanag s a tanítványanyag rosszasága. A gimnázium oly igényeket emel kiváló tehetségekre, hogy lehetetlen a sok intézetet ilyen tanerőkkel ellátni. Ép így vagyunk a tanulóifjúsággal: a zöm válogatlan, összeverődött, hitvány anyag; ez adja meg az intézetek jellegét, s ez átlaghoz kell alkalmazkodnia, lefokozódnia a kiválóbb tanulóknak, s a kiválóbb tanároknak is.

S még folyvást, gombamódra szaporítani akarják e tanintézeteket. „A népműveltség terjesztése, a tömegművelés” a jelszavuk, pedig az igazi műveltség arisztokratikus természetű. Ám ők arra törekszenek, hogy a tömegeket a nagy geniális egyének uralma alól fölszabadítsák, az irántok való engedelmességből és hűségéből fellázítsák. Nietzsche célja ellenben nem a tömeg nevelése, hanem az egyes kiváló, a nagy és maradandó művekre felfegyverzett ember nevelése. A népműveltséget közvetlenül csakis külsőleg és durva módon lehet úgy a hogy elérni (kötelező elemi oktatással): mélyebb régiókban, a hol a nép vallásos, erkölcsi, jogi, nyelvi stb. ösztöneit rejti, nem lehet másképp előmozdítólag működni, mintha megóvjuk a népnek üdvös öntudatlanságát, egészséges alvá-

sát, a mely ellenszer nélkül semmiféle kultúra nem élhet meg, oly sorvasztók feszültségei és izgalmi.

A ki a népet öntudatra, okosságra akarja nevelni, az intellektus birodalmában uralkodó természetes rangsorozatot forgatja föl, széttrontja a nép öntudatlanságából előtörő legmagasabb és legnemesebb képzőerőket, a melyeknek anyai hivatása a geniust szülni, gondozni, nevelni. Csak így, a nép öntudatlanságának anyai ölében születhetik a genius, csak így tükrözheti a nép sajátos erejét, nyilváníthatja legmagasabb hivatását.

A mai nevelőintézetek másik faja: a reáliskola, megint csak az életszükség, a kenyérkereset s nem a műveltség iskolája.

A műveltség iskolája alatt ő olyan intézményt ért, a *mély* megőrzi a kiváló egyeseket a zárt hadsorokban nyomuló tömeg áradata ellen, megóvjja korai kimerüléstől, elfajulástól s attól, hogy nemes és magasztos feladataikat szem elől téveszszék. „Az egyesek végezzék be művüket, ez közös intézményük értelme – és pedig oly művüket, a mely mintegy a szubjektum nyomaitól megtisztult s az idők viszontagságos játékain túlvitt, a dolgok örök és változatlan lényegét tisztán tükröző legyen. S mindazok, akik ez intézményben részt vesznek, együtt fáradozzanak, hogy a szubjektumtól való ily tisztítás által a genius születését és műve teremtését előkészítsék. Sokan a másod és harmad sorban álló tehetségek közül is hivatva vannak az ily segítségére” stb. Ehhez persze heroizmus, önfeláldozás kell, s a genius fegyelme alávetés. De erről a mai középiskolában szó sincs.

S nincs az egyetemen sem. Az ifjú itt egyszerűen sza-

bad hallgató. A tanár beszél, a hallgatók raja egyszerűen hallgat. Kit és mit, teljesen szabadságára van bízva. Ép egy oly korban, a mikor az élet problémái eléje tolnak, igazi filozófia helyett elétálatják a filozófiai rendszereket agyonhistorizálva, agyonfilologizálva. A művészeti gondolkodás terjesztése, a legfontosabb nemzeti művészeti tervek előmozdítása teljesen idegen az egyetemtól. Az antik kultúra szentélyébe sem tud az egyetem bevezetni (mert csak filológusokat nevel a gimnáziumok számára), már pedig az antik világ minden kultúra teste-lelke, kategorikus imperativusa.

Sehol nincs vezetés, sehol a praestabilált összhang vezető és vezetett közt. Pedig *minden nemes ifjú szomjúhozza a vezetést*, s legvégzetesebb reá nézve, ha önállóságra ingerlik oly korban, a mikor nagy vezérek iránti odaadás és a mester utainak lelkes követése a természetes és legsürgetőbb szükség. A magára hagyott ifjú azután mester, módszer, társak nélkül legtöbbször zátonyra kerül: kétség, remény, kétségbeesés közt vergődik, míg valamely szaktudományba, vagy a zsurnalisztikába, vagy mindennapi teendők árjába menekül önmaga elől.

Ezzel megszakad az öt előadásból álló ciklus. Befejezését nem mondhatta el Nietzsche, mert közben erősen meghűlt, de talán még inkább azért, mert nem tudta magát elhatározni, melyik tervét hajtsa végre. Az egyik optimisztikus volt: egy oly kultúra képét varázsolta volna elő, a melynek élettelen virágzása páros gyökérből hajtott volna ki. Egyik gyökere a filozófia (értsd: a schopenhaueri), a másik a művészet (lehetett volna más, mint a wagneri?). A másik terv pesszimisztikus végett adott volna: az öreg bölcslet, a kinek beszélgetései

platói mintára a ciklus keretét szolgálják, háttérbe szorítja és elhallgattatja a mai napi műveltség képviselője, s a léha ifjúság lármája.

Milyen legyen hát a jövő iskolája? Erre Nietzsche már ismertetett alapelvein kívül csak kétes homályban tartja töredékes nézeteit. Hisz nem várunk tőle, – nem is ígért, – tabellákat, új órarendeket, de a ki ily gyökeresen rombol, annak kötelessége az új épületnek legalább vázlatrajzát adni, ha építómesternek akar tartatni. Igen szépek az oly általános mondások, hogy a műveltség célja „a legnemesebb kortársak megértése és előmozdítása, minden jövő előkészítése”, vagy „népünk s az emberiség legnemesebb törekvéseiben élni és halni, – népünket s korunkat megszabadítani a torzvonaloaktól s ideálképet szem előtt tartani”, vagy még: „a legmagasabb szellemeket halhatatlanokká tenni, s az ő szellemükben élni nagy célokért”,* de még szebbek lennének, ha az ideák magasságaiból leszállnának áthatni a reális életet; ha látnók, mily intézmények és módszerek testébe akarta lélekül önteni ez eszméket Nietzsche.

A mit fragmentumaiban erre nézve mond (IX. k. 340-347.), éppen nem kielégítő, úgy látszik, azt akarta, hogy csak sokkal később, mint ma történik, döntessék el az egyénre az a kérdés, vajjon magasabb műveltséget akar-e? Tizenöt éves korig mindenki egyenlő oktatásban részesüljön, azután következzenek a szakiskolák. A gimnázium egyeztessék össze a reáliskolával, s az egyetemen is szigorúan szakoktatás adassék. E célból a bölcsészeti fakultást ki kell onnan választani. A szakoktatás az élet szükségleteinek ekkép teljesebb mér-

* „Das groese Nachleben, um es vorzuleben.**

lékben fog eleget tenni, mint ma. S csak ezután következzenek (a 20, évtől a 30-ig) a képzőintézetek, elsősorban a leendő tanárok, de azután egyéb szellemi arisztokraták számára is. Sajnos, ezekről azután még kevesebbet hallunk, csak azt, hogy mintegy együtt tanuló, egymást erősítő, nemesítő testvéresülések legyenek. Érdekes, hogy Nietzsche sokat tépelődött egy ilyen szellemi arisztokrata-testvéresülés tényleges megtelepítésén is. Ugyanakkor, a mikor ezeket az előadásait tartotta, Flimsben (Graubünden) nővérével együtt húsz-huszonezer frankért meg akart venni egy kastélyt tudós- és művésztelep számára. A testvéresülés rendes tagjai lettek volna rajta kívül Rohde, Gersdorff, Deussen és Overbeck, vendégtagjai pedig Wagnerek, Ritschlék, Meysenburg Malvida és Burckhardt Jakab. A terv maradt. Később a tagok névsora is változott volna.

Láttuk, hogy Nietzsche szerint a mai oktatási rendszer egyik oka a hamis kultúrának. Egyik oka, de éppen nem egyedüli. A *Bayreuther Horizont-Betrachtungen* c. töredékében mintegy csapatszemplét tart a német kultúra ellenségei fölött, a kikkel szembe kell szállania. Odasorolja: a sovinizmus és a harci dicsőség paroxizmusának hangos képviselőit, (Treitschke) a szentimentális és puha „vén kisasszonyok”-at (az írók közül Riehl, Gervinus, Jahn, Freitag; a művészek közül Schwind); a „blazírt, historikus aggastyánok”-at (Ranke, Mommsen, Bernays), a kik „mindenen túl vannak már”; az újságírókat, az „örökös gimnazistáikat (Gottschall, Lindau, Gutzkow, Laube), a falusi hitetlen philisztereket (ü. Strauss stb.). Az ellenség közé tartozik még: Auerbach, H. Grimm, Lübcke, Kuno Fischer, Lotze, Hanslick stb. A régeb-

biek közül valóságos szerencsétlenségnek tartja Hegelt és Heinét. Ezekkel szemben a leendő kultúra támaszai: Schopenhauer, a ki a Goethe-Schiller kultúráját elmélyíti, s Wagner, a ki teljes betekintést nyújt az élet és művészet összefüggésébe. Az ő tanai és működésük a regeneráció forrása, ők tűzik ki az igazi célokat és jelölik meg az eszközöket. Ezek, a mai történelmi szempont helyett: a mythosképző erő; a filiszteri puhaság helyett: a metafizikai részvét; a tudálékos-ság helyett: a tragikai bölcsesség; az esztetikátlan pathologikus művészet helyett: a szabad játék; a tudományos kasztrendszer helyett: a műveltség tribunalja; a sok írás helyett: több gondolkozás és beszéd; a dogmatika helyett: a filozófia. Továbbá: a vallás tisztántartása, a fényűzés ázsiai túlzásainak leküzdése, a nyelv és zene szentültartása.

Ily sokoldalú támadásra Nietzschek utóbb természetesen se ideje, se kedve. Kénytelen volt ellenségeit jobban egy kalap alá vonni, típusokká róni. Egyik ilyen típus lett aztán az, a kit igen szerencsésen *Bildungsphilister*-nek keresztelt el. E típus képviselőjévé pedig David Friedrich Strausst tette, de nem azon korbéli Strausst, a mikor még a „Jézus élete”-t írta, hanem az elvénültet, a „*A régi és új hit*” szerzőjét.

Lássuk az első korszerűtlen (*David Strauss, der Bekenner und der Schriftsteller*) velejét.

*

1. Németországban a közvélemény majdnem megtiltja, hogy valaki a győzedelmesen befejezett háború rossz és veszélyes következményeiről beszéljen. Annál szívesebben hall-

gatja az oly írókat, a kiknek szemében nincs fontosabb vélemény, mint a közvélemény, s a kik ennél fogva versengve dicsőítik a háborút és hatásait az erkölcsiségre, kultúrára, művészetre, ő ezekkel szemben kimondja, hogy a nagy győzelem nagy veszély; veszélyesebb, mint a vereség; könnyebb kivívni, mint úgy viselni, hogy ne származzék belőle nagyobb vereség. A legutóbbi háború nyomában járó minden rossz következmény közt a legrosszabb, egy általánosan elterjedt, közvéleménynyé vált tévedés: hogy abban a harcban a német kultúra is győzött. Ez a káprázat fölötté kárhozatos; nemcsak, mert káprázat – van sok nagyon üdvös és áldásos tévedés, – hanem mert a győzelmet teljes vereséggé változtathatja; a német *szellemnek* vereségévé; sőt egészen kiirthatja azt a „német birodalom” javára.

Még ha föl is teszszük, hogy az a háború két kultúra háborúja volt, a győztes dicsősége nagyon kérdéses. Tudni kellene, mit ért az a leigázott kultúra, – lehet, hogy nagyon keveset. Ekkor nem sok ok volna a triumfusra. De a jelen esetben a legegyszerűbb okokból szó sem lehet a német kultúra győzelméről; hisz a francia kultúra épp úgy fennáll, mint annak előtte, s a németek épp úgy függnék tőle, mint annak előtte. A fegyvereket sem a kultúra tényezői segítették diadalra, hanem a szigorú harci fegyelem, bátorság, kitartás, a vezérek fölénye, a vezetettek egysége, nyugodt engedelmessége, nagyobb tudása; mindezen elemeknek semmi közük a kultúrához.* Sőt azon lehet csodálkozni, hogy az a valami, a mit Németországban most kultúrának hínak, nem

* Ugyanezen tulajdonságok révén győztek a macedónok a hasonlíthatatlanul műveltebb görög hadakon.

bénította meg ezeket a katonai követelményeket. Talán azért, mert az az ú. n. kultúra ez egyszer jobbnak látta, hogy a katonai követelmények szolgálatába szegődjék. De nem szabad hagyni, hogy ez a „kultúra” elhatalmasodjék, győzelmi mámorban elburjánozzék, mert különben előli a német szellemet. Pedig ez a „műveltség” meg van önmagával elégedve sőt, mi több, fölfuvalkodva áradozik az ujjongó boldogságtól, a mint ezt a német újságírók s regény-, tragédia-, dal- és történetgyárosok viselkedése mutatja. Ez a teljesen együvé tartozó kompánia mintegy összeesküdött, hogy a modern ember szünóráit és emésztési óráit, azaz „kultúrmomentumait” hatalmába ejtse, hogy őt ezekben a percekben nyomtatott papirossal elkábítsa. E társaság a német kultúra ily „sikerei” által nemcsak szentesítve látja magát, hanem mintegy szentnek és sérthetetlennek. Ezért ünnepélyesebben beszél, szereti a szózatokat a német néphez, klasszikusok módjára össze« műveket ad ki, s a szolgálatára álló világlapokban valóban új klasszikussá, mintáiróvá is proklamálja némely tagját. Azt kellene hinni, hogy a sikerrel való illetén visszaélést a művelt németek józanabb és avatottabb része fölismeri s ki-neveti a korcsot, a mely mint valami kényes kakas feszeng a tükör előtt és csodáló pillantásokat vet saját képére. De ezek a tudósok önmagukkal vannak elfoglalva, s az ő műveltségük az „új német klasszikusok” ama diadalt ülő műveltségétől csak a tudás mennyiségében különbözik. A német „műveltség” ma egységes mindenben, a mi által a kultúra az életben megnyilatkozik, s ez győzött volna Franciaországon? Lehetetlen. S az elterjedt közvélemény csak azt mutatja, hogy Németországban kiveszett a kultúra tiszta fogalma.

Mert kultúra elsősorban *a művészi stíl egysége a nép minden életnyilvánulásában*. Sok tudás és tanulság pedig se nem szükséges eszköze, se nem jele a kultúrának, sőt szükség esetében igen jól megfér egy gyékényen a kultúra ellentétével, a barbársággal, azaz a stíltelenséggel, minden stílus khaotikus összevisszaságával.

Ebben él a mai német, és sehogysem veszi észre magát. Pedig minden pillantása ruhájára, szobájára, házára, minden sétája városa utcáin, minden betérése a mű és divatkereskedők raktáraiba, modora és mozdulatai a társas érintkezésben, színháza, hangversenyei stb. kedvtelései: szóval minden kitaníthatná a minden lehető stílus groteszk egymásimellettiségeről, egymásra halmozódásáról. Minden idők és földövek formái, színei, termékei és különösségei valóságos vásári tarkaságban hevernek a mai német körül, s ezt a tumultust a tudós mint a modernség magánvalóját (*Moderne an sich*) nyugodtan szemléli és formulázza. „Az ily kultúrával azonban, a mely utóvégre is csak flegmatikus érzéketlenség a kultúra iránt, nem lehet ellenséget lebírni, még kevésbé oly ellenséget, mint a franciát, a kinek igazi, termékeny kultúrája van, – bármily értékű is az s a kit eddig mindenben, s még hozzá többnyire ügyetlenül, utánoztunk. Ha valóban megszűntünk volna a franciákat utánozni, ezzel még nem győztük volna le őket, hanem csak felszabadultunk volna alóluk. Ha eredeti német kultúrát erőszakoltunk volna reájuk, akkor lehetne szó a német kultúra diadaláról. De mindeddig nincs eredeti német kultúra, s ma a német ép úgy függ a forma minden dolgában Paristól, mint annak előtte. Ezt

mindenkinek tudnia kellene, annyival inkább, mert már Goethe is megmondta.*

2. De mily hatalom rejti el az emberek szeme elől annak a megismerését, hogy Németországban nincs igazi alkotó és egységes összhangzó kultúra? Ez a hatalom a *Bildungsphilister* uralomra jutása. A philister szó a diáknyelvből véve olyan embert, nyárspolgárt jelent, aki életfelfogásra, életmódra ellentétben áll a múzsák fiával, a költővel, művészzel, a kultúremlerrel. De a „Bildungsphilister” olyan philister, aki azt képzei magáról, hogy muzsafi és kultúremler, az igazi kultúra képviselője. Ebből a rögeszméből nem józanodik ki, mert környezetében hasonló bélyegű embereket lát s oly intézményeket (iskolák, művészeti akadémiák, színház), a melyek a philister-rendszerű kultúrát, helyesebben a megrögzített barbárságot testesítik meg. Konvenció folytán csodás egyhangúság uralkodik a vallás, művészet, irodalom, tudomány dolgaiban; kirekeszti és megtagadja az igazi stílus minden művészi produktív formáját és követelményét. E kultúraellenes tagadásokból előáll egy egység, a kulturátlanság egysége, a melyet pedig a „Bildungsphilister” kultúra-egységnek tart és csodál. Minden nem hasonszőrű embert gyűlöl, legjobban pedig azt, aki szemébe vágja az igazságot, hogy ő „az erősök és alkotók akadály, a kételkedők és eltévelyedettek labirintusa, az elbágyadtak ingoványa, a magas célra futók békója, a friss csirák mérgező kódé, a

* Eckermannhoz: „Wir Deutsche sind von gestern; wir haben zwar seit einem Jahrhundert ganz tüchtig kultivirt, allein es können noch ein paar Jahrhunderte hingehen, ehe bei unseren Landsleuten so viel Geist und höhere Kultur eindringe und allgemein werde, dass man von ihnen wird sagen können, es sei lange her, dass sie Barbaren gewesen.”

kereső és új életért epedő német szellem elsorvasztó homok-sivatagja.” Mert ez a német szellem *keres*, s a philister épp azért haragszik rá, mert még keres, s nem hiszi el neki, hogy már meg van, a mit keres. Hiába vonultak el a németek előtt heroikus alakok, a kik minden mozdulatukkal, egész arckifejezésükkel, kérdő hangjukkal, lángoló szemükkel csak egyet árultak el, hogy *keresők* voltak, az igazi német kultúra keresői, a kik nyomorult idők és szűk viszonyok vadonjain és bozótjain keresztülgázolva, végül mint keresők tűntek el szem elől.

A philister azonban nem tartja őket keresőknek, a kiknek nyomába lépni s munkájukat rettenthetetlenül, fáradhatatlanul folytatni kellene, hanem találóknak, klasszikusoknak, a kik a német kultúrát minden időre megalapították. Szerinte ma az epigonoknak nincs egyéb teendőjük, mint a klasszikusok munkájának gyümölcseit idilli önelégültségben élvezni; örülni az élet kis örömeinek, az édes otthon kényelmének, a parasztegészségnek, a mindennapiságnak. A philisterek szolgálatukba hajtották az irodalmat, művészetet, tudományt, (kivált a történelmet, bölcsészetet, filozófiát). Történelmi álláspontra helyezkednek, s így akarják megóvni magukat a lelkesedéstől, a fanatizmustól és türelmetlenségtől. Pedig épp így, eltompultságokban gyűlölik és üldözik az uralkodó geniust, az igazi kultúrkövetelmények tirannisát. Kiadták ellenök a jelszót és segítségükre volt az a filozófia,* a mely a mindennapiságot istenítette, a mikor minden létezőt észszerűnek vallott. Megengedték, hogy kutassanak, esztétizáljanak, kivált költsenek, zenéljenek, képeket és egész filozófiákat

* A Hegelé.

gyártsanak, de kimondták, hogy az isten szerelmére maradjon minden a régiiben, a hogyan van, tehát a hogyan észszerű s tegyünk különbséget egyrészt „az élet komolysága” azaz a hivatás, üzlet, család, másrészt a „tréfa”, azaz a művészet közt. Az oly művésztől, a mely maga is eltelik az élet komolyságával, követeléseket támaszt, a melyek a philktor keresetét, üzletét, szokásait, azaz philister komolyságát érintik: a legidegenebbül elfordul, s azt *beteg-ként*, exaltáltként kárhoztatja.

A Bildungsphilister-típus képviselőjének *tekinti Nietzsche David Friedrich Strauss-t*. Műve „A régi és új bit”. (*Der alte und der neue Glaube*) valóságos vallomása a „Bildungsphilister”-ségéről.

3. Nietzsche, miután csodálatát fejezte ki azon a cinikB* vakmerőségen, hogy egy ilyen unalmas és lapos szellem hitvallást mer a világ elé tálalni, három kérdés szempontjából boncolja a művet, mint hitvallást s írói munkát: *a)* milyen az új hitvalló menyországa, *b)* mily bátorsággal tölti el őt új hite, s *c)* mit ér az író?

4-5. A menyország, Strauss szerint, ezentúl a földön keresendő. Tudós, írói, művészi, hivatalnoki, katonai, iparos,, földbirtokos, kereskedő, stb. hivatásunk mellett – úgymond – lehetőleg megőrizzük érzékünket az emberiség minden magasabb érdeke iránt. Az utolsó években eleven részt vettünk a nagy nemzeti háborúban s a német állam megalapításában, s e dolgok jobb ismeretébe kalauzolnak népszerű történelmi tanulmányaink. Természeti ismereteinket is bővítik a népszerű segédeszközök. Végre nagy költőink és zenészeink

művei kedélyt és szellemet, fantáziát úgy ösztönöznek, hogy jobban se kell! Így élünk mi boldogan!

Nietzsche szerint ezt színezés nélkül így kell valódi értékére vezetni: Népszerű történelmi tanulmányok a politikai újjáalakulásról = újságolvasás; eleven résztevés a német állam megalapításában = mindennapi látogatás a sörházban; a természeti ismeretek bővítése = séta az állatkertben, stb. S a nagy művészek és költők műveinek élvezését sem tekinti Strauss egyébnek, mint az élet szennyét lemosó fürdőnek. Hiába lelkesedik irántuk, lelkesedése nemezipapucsban csoszog, limonades szájjal szónokol, s teljes meg nem értést árul el. A Strauss philistere olyan, mint a kukac, a mely a nagy költők és zenészek műveibe befúrja magát s abból él, hogy rág; csodál, miközben fal; imád, miközben emészt.*

6. Épily kevésbé érti Strauss realista optimizmusában a nagy idealista gondolkodókat: Kantot és Schopenhauert, mert agyát már ifjú korában megmételtyezte Hegel és Schleiermacher. Nem érti meg Jézust és a vallási rajongókat.

7. A mi már most Strauss bátorságát illeti, úgy az merőben arcátlanság és gorombaság mezébe öltözött, alkalmazkodó gyávaság. Nagy hangon beszél, de elveinek következeit levonni már nincs mersze. így pl. megvallja ugyan, hogy ő már nem keresztény, de másokat azért nem akar zavarni s esztelenségnek tartja egyesületet alkotni, egy egyesületet, az

* Haydn-t levesnek („ehrliche Suppe”), Beethovent „Confeet”-nek, a 9. symphoniát „problematikus produktumának nevezi Strauss, a mely csak azoknak tetszhetik, a kiknek a bárók = zseniális, az alakítatlan = fönséges stb.

egyház megdöntésére. Durva kedvteléssel veszi magára a majom-genealogusok lompos ruháját, s Darwint az emberiség egyik legnagyobb jóttevőjének magasztalja, de etikáját nem meri világfölfogására alapítani. Itt el kell vala válnia a közvéleménytől s a *bellum omnium contra omnes-ből* és az erősebb kiváltságaiból bátran levezethette volna az élet erkölcsi szabályait. Ő ettől visszariad, mert a valódi és komolyan keresztülvitt darwini etika ellene fordította volna a philistereket, míg kegyüket megnyerte azzal, hogy egyszerűen kirohanásokat intézett a csuhások, a csoda és a föltámadás „világtörténeti humbug”-ja ellen. Moráljának főszabálya: „Percre se feledd, hogy ember s nem merő természeti lény vagy; hogy a többiek is emberek, azaz minden egyéni különbségeik ellenére is ugyanazok mint te, hasonló szükségletekkel s igényekkel” szöges ellentétben áll a darwini tannal. Hisz az ember Darwin szerint teljesen természeti lény, a ki épp az által fejlődött föl az emberségig, hogy minden percben elfelejtette, hogy a többi hasonfajú lények épp oly jogosultak; az által, hogy erősebbnek érezte magát, s a gyengébb fajú példányok fokonzint tönkremenését idézte elő. Épp ily következetlenség, a mikor Strauss nem éri be a világ föltétlen törvényszerűségével, hanem azt abszolút észszerűnek és abszolút erkölcsösnek mondja, máshol megint magasztalja azt, hogy az ember folyvást keresi az igazságot.

8-12. Strauss mint tudós és író is teljesen a kor gyermeke. A lét legmélyebb kérdéseiről ijesztően, tapasztalatlanul, zsurnalisztikái módon ítél; az igazi belátást irodalmi reminiscenciákkal, a gondolat bölcsességét és érettségét affektált mérséklettel és öreges okoskodással pótolja. Theológiát és

természettudományt bárok módon kever. Könyvét nem tudja jól fölépíteni. Prózája is rossz, nehézkes, száraz és ízléstelen, művészietlen, tehetetlen mindennapi próza, tele nyelvhibákkal és kuszált monstrozitásokkal. Ezekből egész csomó próbát gyűjt Nietzsche marokba.

Nietzsche támadásaira és sértéseire az akkori tudományos világ felszisszent. A lipcsei *Grenzboten*, a melynek zöld füzeteit Nietzsche állandóan csipkedte, hevesen nekirohant, mint a német birodalom ellensége s az *Internationale* hívére jóakarattal fölhívta a tanhatóságok, kollégák stb. ügyeimét, s azt a várakozását fejezte ki, hogy az összes egyetemek példájára még Basel, ez a „zugesytem” is leszámol vele. Strauss maga Zellernek egyszer ezeket mondta Nietzsche: „Nekem ez a fickó csak mint pszichológiai probléma különös. Hogy gerjedhet valaki ily dühre egy ember ellen, a ki sohasem vetődött útjába. De hagyjuk a torzalakokat, s fordítsuk szemünket a szép és jó mintaképei felé.” Nietzsche utóbb aggályai támadtak hevesége miatt, s Strauss nemso-kára bekövetkezett halála hírére (1874.) egy barátja előtt kifejezte azt a reményét, hogy az elhunyt nem tudott meg könyvéről semmit, s nem keseredett el miatta. Ma már tudjuk Strauss nyilatkozatából, hogy Nietzsche késői gyöngédsége hiábavaló volt.

De akadtak megint védői is. Természetes, hogy Wagnerék, Bülow stb., de újak is: Hoffmann würzburgi professor, a filozófus Bruno Bauer, a Firenzében élő Hillebrand, a finom essay-író.* Ezt a kis munkát a legjobb német polemikus

* L. *Zeiten, Völker und Menschen* c. kötetét.

iratnak, forduló pontnak jelezte, a melylyel a német komolyság és szenvedélyesség a szellemi dolgokba való igazi visszatérést ünnepli. Opitz, Petőfi fordítója sonettet ír hozzá stb.

Nietzsche 1888-ból való emlékezéseiben önmagára nagyon üdvösnek ítélte ezt az iratát. Ennek tulajdonítja, hogy azontúl egész életében nem mertek belekötni. „Hallgatnak rólam, komor elővigyázattal bánnak velem Németországban: évek óta föltétlen szólásszabadsággal éltem . . . Paradicsomom „pallósom árnyékában” van. Alapjában véve egy Stendhal-féle maximát alkalmaztam azt tanácsolja, hogy a társaságba egy *párbajjal* lépünk be. S hogy kiválasztottam ellenfelem! az első német szabadgondolkozót! Valóban ezzel egy egészen újfajta szabadgondolkozás először fejeződött ki stb.”

Ha már most tárgyilagosan, s Nietzsche többi műveivel kapcsolatban nézzük ezt az iratot, úgy nyilvánvaló, hogy benne nem a Strauss ellen való személyeskedés a fődolog. A lényeges heves elégtelenség a modern kultúrával, a melylyel a csecsemő német birodalom jövőjének indul; mély aggodalom e jövő iránt; düh és elkeseredés azon, hogy a német igazi szellemi vezéreit, óriásait nem ismeri meg s nem ismeri el, a hogyan a múltban sem tette. Ezek az érzelmek mind nemes fényt vetnek Nietzscheié, s a következtetések után igazat is kell neki adnunk.

Nemes tüzeben azután túlhevesnek tetsző személyes támadásra is ragadtatta magát, a mikor egy érdemes öreg ember gyöngeségét oly könyörtelenül állította pellengérré. Strauss nevét mindenesetre megőrzi a fölvilágosodás XIX.

* Nővérétől írt életrajza II. k., 134. s köv. o.

századbeli bátor bajnokai lajstromában úgy a „Jézus élete”, mint néhány műve a felvilágosodás nagy alakjairól. (Hutten, Voltaire stb.) Nietzsche erről megfélekedett, a mikor egyedül az új művet csépele le, a mely aggastyáni marasmus torzításában tünteti föl Strauss emberi s tudós-egyéniségének gyöngeségeit. Ha a régebbi Strausst feledjük, Nietzsche támadását már nem is látjuk oly igazságtalannak. „A régi s az új hit” valóban furcsa szövedéke a hegeli és schleiermacheri metafizikának, a talmudista okoskodásnak, a túlzott és sivár racionalizmusnak, a modern természettudományi megismerésnek. Ellenszenvenné válik előttünk, mint ama német írók túlzó és hangos, a mellett bornírt év türelmetlen fajtája, mely Darwin tanait a 60-as és 70-es években siet világgá kürtölni. E „népszerűsítő” kis adagokban mérven ki a darwinizmust, azt ellaposították, elferdítették s hol szellemtelen racionalizmussal, hol otromba materializmussal vegyítették össze, s gyöngé alapjaikra oly messzemenő következtetések merész és dülékeny kártyavárait építették, a melyeknek terveit a downi remete, a tudomány oly óvatos építőmestere, sohasem írta volna alá. E kártyavárok azóta csakugyan összedőltek, míg a darwinizmus alapjain tovább építenek ma is, csakhogy szolidabb és szerényebb módon. Nem tehetünk róla, de e művével az öreg Strausst is oda kell számítanunk a Büdinerek, Vogtok, Moleschottok közé, bármily furcsán veszi is ki magát e legalább igazán harcos radikálisok közt ide-oda kancsalításával, szepegésével, a melylyel a darwinista világ-német gyakorlati következményeit fejtegetvén, majd „mértékre imbolyog a beszédje rúdja”, majd visszahőköl a modern „vö-

rös” eszméktől, s alkalmazkodik a konzervatív, sőt reakciós szalonok és tudósszobák falaihoz és korlátaihoz.*

A mi pedig a német költőkről és zenészekről szóló „ráadás”-ait, valamint stilvirágait illeti, ebben Nietzsche esztétikai finom érzékének és fölháborodásának megint igazat adunk. Ezentúl csakugyan a földön kell keresnünk paradicsomunkat, de ennek kifestésére külön Dantét kívánunk, mint a minő a fantázia- és lendületnélküli Strauss volt. Azóta akadtak is különbe. Egyiknek neve: Nietzsche Frigyes.

Ismételjük azonban, Nietzschenek nem is a Strauss személye volt a fontos és kárhozatos, hanem az általa képviselt irány. Az önelégült, lapos és hig tudományos optimizmus, a melyet a kultúra egyik rákfenéjének tartott.

Irtó kését azután rátette egy másik elharapózott modern bajra: a túlzott historizmusra.

A második korszerűtlenről (*Vom Nutzen und Nachtheil der Historie für das Leben.*) a következőkben számolunk be.

* * *

A dolgozat – bevezetője szerint – azt akarja megmutatni, hogy korunkban a történelemnek gyűlöletessé kell válnia, mert tudásfölösleg és fényűzés, mert megszakította összeköttetését az étellel és tettel, sőt az önző élet, a gyáva,

* L. különösen műve IV. fejezetét (*Wie ordnen wir unser Leben?*), a melyben közhelyekből élő szimplista és maradi voltát több nagy gyakorlati probléma (pl. a házasság, háború, köztársaság, a társadalmi osztályok, a munkásosztály mozgalma, az általános szavazati jog, a halálbüntetés eltörlése stb.) ötletéből sokszor igen mulatságosan teszi nyilvánvalóvá.

rossz tett szépítőjévé lett. Tudja, hogy ez az elmélkedése is korszerűtlen, minthogy a történelmi műveltséget, a melyre pedig éppen a mi korunk oly büszke, a kor kárának, hibájának, lázas betegségének, túltengésnek tünteti föl. De ép azért, mert korszerűtlen, azaz a kor ellen fordul, reméli, hogy majd a korra hat s a jövőnek javára válik.

1. Az elmélkedés a következőkből indul ki: Az ember az állattól s a gyermektől abban különbözik, hogy míg ezek gondtalanul és történeti folyamat tudta nélkül (*unhistorisch*) egészen a jelennek élnek, az embert jelen létezése közben lenyűgözi, majd agyonnyomja a múlt emlékezetének terhe. Az teszi képmutatóvá és habozóvá is, gondolatban és tettben; hasonlatossá az álmatlanságban szenvedőhöz, vagy a folytonosan csak kérődző állathoz. Az a határ, a melynél okvetlenül feledni kell a múltat, hogy ne ássa meg a jelen és jövő sírját, valamely ember, nép, kultúra *plastikus erejétől* függ. Ez az erő önmagából teremt, múltat és idegent átalakít, bekebelez, sebeket gyógyít, elveszettet pótol, tört formákat újjáönt, olyant pedig, a mit a múltból nem tud megemésztetni, vérébe fölszívni, egyszerűen elfelejt. *Minden igazi felt föltétele bizonyos fokú szakítás a múlttal, annak elhanyagolása, vakság és sükettség vele szemben, bizonyos történettelen igazságtalanság és lelkiismeretlenség s csak a jelenre és jövőre való szenvedélyes törekvés.*

A történelem, mint pusztá tudomány az étellel való leszámolásra vezet, mert minden történelmi jelenségben föl ismerjük a hóbortot, igazságtalanságot, a vak szenvedélyt. így a végletekig vitt történelmi megismerés nem lehet souverain uralkodó, ha az egyén vagy nép élni akar.

Mikép és mily mértékben, mily határig válik tehát mégis oly tényezővé, a mely az életre üdvös, a mely az élet szolgálatában áll?

2. Ily tényezővé lehet a történelem: *a)* Ha mint *monumentális* történelem a cselekvőnek és hatalmasnak a maga, népe s az emberiség érdekében vívott harca közben előképeket, mestereket, vigasztalókat ad, a kiket kortársai közt s a jelenben nem talál; ha ébren tartja benne az egyéniség és emberiség örök nagyságának, haladásának, összetartozásának, a lobogó fáklya kézről-kézreadásának, az önfeláldozó alkotó tett örök nyomának s mindezek *lehetőségeink* eszméjét és érzelmét.

De a történelem csak akkor válik ilyen monumentálissá, ha nem ragaszkodik szolgálilag a rideg valósághoz, hanem idealizál; ha az események közt válogat; hasonlóltan dolgokat egymás közelébe hoz, általánosít; ha a motívumok és alkalmak, körülmények különbségeit elhalványítja; ha az *okokat* háttérbe szorítja az *eredmények* javára. Mert ha ezt nem teszi, okvetetlenül azt a törvényt ismerjük meg a múltból, *hogy a jövő és véletlen kockajátéka sohasem veti ki még egyszer teljesen ugyanazt, a mit a múlt kivételt*, hogy tehát a múltból egyáltalában nem menthetők előképek, a melyek a jelenben cselekvőt nagy dolgok utánzására ösztönözhetnék, neki a nagyot a múlt által újból lehetőnek tüntetnék föl. De még az igazi monumentális história is veszélyessé válik, ha nem valóban nagy, tetterős, alkotó ember kezébe kerül. Ugyanis fegyverré válhatik a gyengék, tunyák és tehet flének kezében a jelen és jövő nagyság agyonütésére. Ezek a nagyvomású, idealizált múlttal s azzal: „íme a nagy már meg-

történt” koruk hatalmas alakjait és alkotásaikat kicsinyükie, s irigyen, gyűlölettel telten rakoncázzák meg nagyrafutásukat.

3. A történelem: b) mint *antikvárius-történelem* azé, a ki hálásan tisztelve őrzi eredete, múltja emlékeit, hagyományait, s azokat a föltételeket, a melyek közt ő tett, fent akarja utódai számára is tartani. Így szolgál az életnek. Az apróságok, a korlátozott, a korhadtt, elavult dolgok az által lesznek tisztetek és érinthetetlenek, hogy az antikvárius-ember megőrző és tisztelő lelke beléjük költözik s bennök mint nyájas otthonban fészkel. „Városa történelme a maga énjének történetévé válik; megérti a falat, a tornyos kaput, a tanács rendeléseit, a népünnepet, mint ifjúságának színesképű naplóját s mindezekben megleli önmagát, erejét, szorgalmát, örömet, ítéleteit, balgaságát és illetlenségét, itt lehetett élni, – mondja önmagának – mert lehet élni, és a jövőben is lehet majd élni, mert mi szívósak vagyunk, nem lehet bennünket egy éj fordulóján derékon törni. Ezzel a „mi”-vel tekint el a múltó, furcsa egyes-élet fölött s önmagát a ház, család és város szellemének érzi. Néha hosszú, sötét és zúr-zavart okozó századok tömkelegén át köszönti népe lelkét, mint a magáét; átérzés és megsejtés, szimatol í s elmosódott nyomokon, a még annyira át meg át írt mull ösztönszerű helyesen-olvasása, a palimpsestek, sőt polypsestek gyors megértése: ezek adományai és erényei.” Ennek példája Goethe a strassburgi dóm elölt, a renaissance olaszai, a kik Burckhardt szerint az ősrégi lant hangjait csodálatos módon tovább hangoztatták. Legnagyobb értéke azonban az aféle szellemnek akkor van, ha szerény, nehéz, szükös viszo-

nyok közt élő embereket is az öröm és meglegedés megható érzelmével, hazájuk és otthonuk iránti szívós ragaszkodással tölt el. Ekkor ezek olyanoknak érzik magukat, mint a fa, a mely örvend gyökereinek, a mely boldog tudni, hogy léte nem egészen önkényes és esetleges, hanem a múlt utódja, virágja-, gyümölcsként nő és él tovább. Ez az érzelem valósággal odarögzíti őket, s meggátolja, hogy kalandos kivándorlás, és a szünetnélküli kozmopolita válogatás és keresés kockázatának tegyék ki magukat.

Ámde ennek a fölfogásnak is meg vannak a maga veszélyei a tudományra. Szemhatára nagyon szűk; a legtöbbet nem veszi észre s a mit lát, azt is túlságosan közlelről és elszigetelten látja. Nem tud mérni, s ezért könnyen megesik, hogy mindent egyfórmán fontosnak, tiszteletreméltónak vesz. Azután mindazt, a mi nem részesít tiszteletben a régiségeket, azaz az újat és keletkezőt, ellenséges indulattal elutasítja. Nem szolgálja már az életet, nem konzerválja, hanem múmiát csinál belőle. Az élet már nem élteti, nem tölti el lélekkel a történelmet; tudósai önzően, száraz lélekkel, vakon, szüntelen gyűjtik, hordják egy rakásra az egyszer megvoltat, s kéjjel szívják még a bibliografikus quisquillák porát is.

De még ha nem fajul is el ennyire, még akkor is veszélyes az antikvárius-történelem. Az a veszélye mindig megvan, hogy mivel csak megőrizni tudja az életet, nem pedig teremteni is: mindig lebecsüli a keletkezőt (das Werdende); nincs ez iránt megsejtő, kitaláló ösztöne, mint pl. a monumentális történelemnek. Ennélfogva gátolja az új dolgokra való izmos elhatározásokat, megbénítja a cselekvőt, a ki cse-

lekvése közben mindenkor szükségképen megsért bizonyos pietásokat. Az a tény, hogy valami régi lett, hogy valamin az ősök, nemzedékek kegyeletének egész summája halmozódott össze, azt a követelést szüli, hogy annak halhatatlannak kell lennie. Az ilyet megsérteni a még kevés kegyelet-summával felékesített jelen és jövő nevében vakmerőségnek, szinte büntettnak látszik.

4. ímhol kiviláglik, mily szükséges – még pedig ép az élet kedvéért – a monumentális és antikvárius fölfogás mellett a harmadik: *c) a kritikai történetfelfogás*. Kell, hogy az embernek ereje legyen a múltat időről-időre széttörni, föloldani, hogy élhessen. Ezt eléri, ha ítélőszéke elé hurcolja, szigorú vallatás alá vonja és végre elítéli. S minden múlt, mint emberi erőszakból és gyengeségből eredő dolog megérdemli, hogy elítéljék,* nem az igazság, nem is a kegyelem nevében, hanem az élet, e sötét, úzó-hajtó, örökösen önmagát szomjúhozó hatalom nevében, mert élni és igazságtalannak lenni egy dolog.

Ha pl. tudatára jönnek, hogy egy kiváltság, kaszt, dynastia léte igazságtalan és megszüntetendő, ez intézmények múltját veszik kritika alá, gyökereire teszik a fejszét és kegyetlenül gázolnak minden kegyeleten. Ez mindig veszedelmes eljárás és *oly emberek és korok, a kik és a melyek olyképpen szolgálják az életet, hogy valamely múltat elítélnek és megsemmisítenek, mindig veszedelmes és veszélyben forgó emberek s korok*. Mert mi is előbbi nemzedékek eredői vagyunk, egyszersmind tévedéseik, szenvedélyeik, sőt bűneik

* „Denn Alles, was entsteht, ist werth dass es zu Grunde geht D'rum besser war's, dass nichts entstünde.” (*Faust*).

eredői is, s lehetetlen ebből a láncból egészen kikapcsolódni. Legjobb esetben is eldöntetlen csatát vív bennünk az átöröklött természet és a kritikai belátás, az új szokás, az új ösztön, az új természet első, átöröklött természetünkkel, s csak egy különös vigaszunk lehet: annak a megismerése, hogy az az első természetünk is valamikor régen második volt, s az új, győztes második természetünk is valamikor majd első lesz, a mely ellen megint egy új harcol.

5. Íme ezek a történelem szemléletének különböző módjai: Mind a háromnak azonban egyeznie kell abban, hogy a múlt ismerete csak az élet, a jelen és jövő élet erősítésére, formálására szolgáljon. Ámde ezt a természetes viszonyt a történelem és élet közt megzavarta napjainkban az a követelés, hogy a történelem tudományyá váljék. A modern embert előzönlí a múltak khaotikus áradata. Nyeli minden idők és emberek tettheinek, szokásainak, bölcsészeiének, valálásának, művészetnek történelmét, de nem emésztí meg, Történelmi „műveltsége” belsejében marad, nem lesz *tettek* indítékává, nem sugárzik ki a külvilágba. Az ily emlékezetet és gyomrot túlterhelő álműveltség a realitás, a jelen és jövő elhanyagolására, az ösztönök, az erős személyiség elgyöngítésére, a belső tartalom és külső forma barbár ellentétére vezet. Ez pedig, t. i. az egységes művészi stílus hiánya valamely nép minden életnyilvánulásában: valójában a teljes műveletlenség.*

6. Ha valamely kor túlságosan sokat foglalkozik a tör-

* Itt elmés és nagyon heves ellenzése következik a német ember formahanyagságának, a minek nem annyira a konvenciók megvetése és a „bensőség” ápolása, mint gyöngeség, lustaság, rendetlenség és invencióhiány az oka.

ténelemmel, ez az életre ötféle tekintetben válik veszélyessé: *a)* ez a túlság hozza létre a bensőség és külsőség imént említett ellentétét, a mivel gyöngíti a személyiséget; *b)* ez hiteti el a korral, hogy az igazságosság, a legritkább erény, nagyobb mértékben van meg benne, mint más korokban; *c)* ez zavarja meg a nép ösztöneit, és hátráltatja a nép és az egyén inegérését; *d)* ez plántálja a korba azt a mindenkor káros hitet, hogy az emberiség már vén, és a jelenkor embere késsői, epigon unoka; *e)* ez tölti el a társadalmat az önmaga iránt való irónia veszedelmes, és a cinizmus még veszedelmesebb hangulatával, a mely hangulatba mindjobban belemerül a józan, önző gyakorlatban, ez bénítja meg az élet erőit, s végre is elpusztítja.

A modern ember, miként a császárság rómaija, az egyéniség meggyöngülésében szenved. Történetíró-művészei folyton világkiállítás ünnepségét tárják elé és ő élvezve járkaló nézővé válik, a kin még nagy háborúk vagy forradalmak is alig tudnak egy csöppet változtatni. A háború még be sincs fejezve, s máris százezer telenyomatott papiros szolgál a történelem-szomjasok fáradt ínyének ingerlőül. Azaz a legnagyobb, a legcsodálatosabb, a legfőségebb legfeljebb úgy hat, mint valami hirtelen ütés, s nem mint robogva dörgő égzengés. A ki abban a pillanatban érteni, számítani, hidegen fölfogni akar, a mikor hosszas megrendüléssel kellene az érthetlent, mint főségest megragadva tartania, az lehet, értelmes, de csak olyan, mint az, a ki nem lát egynémely dolgot, a melyet a gyermek is lát, nem hall egynémely dolgot, a melyet a gyermek is hall; pedig ez az egynémely a legfontosabb. Vagyis elpusztította és elvesztette *ösztönét*, a

mely biztosan vezetné, ha esze ingadozik. Eképpen az egyén kishitüvé, tétovázóvá válik, visszasülyed önmagába, „bensőségebe”, azaz a tanult dolgok összehalmozott tömkelegébe, – a mely nem működik kifelé, – tehát az életté nem vált tanultságba.

Senki sem meri már személyiségét kockára tenni, hanem a művelt ember, a tudós, a költő, a politikus, a megtestesedett kompendium maskaráját ölti föl. Így manapság a polgári egyetemesség mezébe félősen beburkolt alakokat látunk. Olyan ez a nemzedék, *mint az eunuchok serege, a történelmi világhárem bejáratánál*, a mely örökdi, hogy a történelemből csak éppen apró történetké, nem pedig történő nagy dolgok juthassanak napvilágra, hogy az egyéniségek a történelem által valamiképp föl ne szabaduljanak, azaz ne váljanak igazakká önmagukkal és másokkal szemben, szóval és tettel.

A mai viszonyok közt még a legigazabb tudomány, a bölcsészet is a legmesterkétebb s a legméltatlanabb helyzetbe kerül: az erőltetett vagy a magánosan sétáló tudós monológjává, vagy egyesek véletlen vadász-zsákmányává, vagy tudóscellák rejtett titkává, vagy az akadémiák aggastyánai és gyermekei között folyó ártatlan fecsegése válik. Senki sem él a bölcsészet szerint, mint egykor a tanai mellett minden körülmény közt férfias hűséggel kitartó stoikus. Minden modern bölcselkedés politikai és rendőri szempontból kormány, egyház, egyetem, emberi erkölcs és gyávaság által a tudományosság *látszatára* van korlátozva; legfeljebb ha azt szabad sóhajtani „bárcsak úgy volna” vagy megtanulni, hogy „volt egyszer.”

Gondolkodunk, írunk, nyomtatunk, beszélünk, s tanítunk is filozófiát, ez körülbelül szabad; csak ne cselekedjünk, éljünk szerinte *mertcselekedni és élni csak egyfélekép szabad, t. i. a hogy előíratott.*

A történelmet csak erős személyiségek, a kik saját egyéniségüket bátran mérhetik a múltakhoz, bírják el veszélytelenül, míg a gyenge személyiségeket a történelem teljesen kivetkőzteti énjükből, színészekké teszi. Szerepet játszanak, a legtöbbször sok szerepet s épp ezért mindegyiket rosszul. Mindenbe belemarkolnak szentségtelen kezükkel. Kis kotnyeles fickók úgy elbánnak a rómaiakkal, mintha hasonszörű pajtásaik volnának, s a görögök maradványai közt úgy turkálnak, mint boncolásra szánt nyomorult tetemekben. Mindig az objektív ember szerepét játszszaák; subjektivitásukat teljesen elvesztették. Bármilyen nagy dolog történik, pl. költészetben, zenében, a modern „Bildungsphilister” nem engedi, hogy a mű reá mélyen hasson, a művet elhanyagolja s mindjárt a szerző történetét, eddigi s további fejlődésmentét kutatja; őt más szerzőkhöz méri; tárgy választását, kidolgozását szétszakgatja, újra összevarrja, s végre egészében meginti és rendreutasítja. Bármilyen csodálatos mű szülessen is, nyomban megszólal a visszhang, de mindjárt mint kritika, nem pedig mint hatás, s a kritika sem tesz hatást, hanem maga is kritika tárgyává válik. S megegyezés van a felől, hogy sok kritika nagy hatást, kevés kritika nagy kudarcot jelent, pedig alapjában így is, úgy is minden a régiben marad. Egy ideig újat fecsegnek, majd megint újat, közben azonban tenni mindig azt teszik, a mit azelőtt tettek. Kritikusaink történelmi műveltsége összes tehetetlen szószátyárságával

megakadályozza valamely nagy mű igazi, azaz cselekvést és életet irányító hatását, tehát gyöngíti a személyiséget.

6-7. Nietzsche ezután a modern kornak azt az illúzióját iparkodik szétszakgatni, hogy éppen történelmi műveltsége révén igazságosabb, mint más korok voltak. Igazságosnak lenni nincs is bátorsága, nincs is a kellő akaratereje; szempontjai sem elég emelkedettek. Ennélfogva nincs is joga ítélkezni; minthogy ítéletet csak az mondhat, ki fölötte áll valakinek, vagy valaminek. Vélt igazságossága legfeljebb tárgyilagosság, de nem a művész-lélek alkotó és aktív tárgyilagossága, a mely a múltnak adatait összeszövi, kiépíti, hanem csak a passzív szemlélő és élvező tárgyilagossága. Sőt érdeknélkülisége sokszor egyenesen részvétlenséget, unalmat jelent, már pedig a múltakat nem értheti meg, irántok nem lehet igazságos az, a kinek semmi köze hozzájuk. Csak a nagyerejű jelen embere értheti meg a múltat, csak ilyen írhat igazi történelmet. Csak a ki nagy dolgokat élt meg, a ki nagy dolgokat tapasztal a jelenben és nagy reményeket vet a jövőbe, nagy célok érdekében fárad, értheti és értelmezheti a múltakat, mint a jövő jósszavát, teljes igazságossággal. Csak a ki a jelenben a jövőhöz vezető hidat építi, jogosult a múltakat megítélni. Már pedig korunk ily emberekben igen szegény, s így tévhit az, hogy az igazságosság erénye nagyobb mértékben van meg benne, mint más korokban. A történelmi műveltség és a történetírás továbbá azzal a túlhajtott törekvésével, hogy mindent elemezzen, szétboncoljon, mindent élesen megvilágosítson, már túlkorán kitépi a modern lélekből a minden nagy dolog teremtéséhez és mérlegeléséhez szükséges erős illúziók, hitek és ösztönök, rejtve, homályban,

élő, szövődő, izmosodó növényének gyökér szál ait. A modern ember praktikus pesszimistává lett, a ki a múltak vélt ismerete által hitét veszítette a jövő iránt és teljes nembánomsággal éli napjait.

8. Ez a nembánomság a magasabb műveltségűekben ironikus világnézettel párosul. Felismerik a történelmi műveltség túlságának helytelenségét, de – így folytatják szkepsissel – jó ez nekünk késő unokáknak, az egykor hatalmas és vidám nemzedékek utolsó satnya hajtásainak, a kik, – mint Hesiodos jósolta – mindjárt koravéven, ősz hajjal születünk a világra. Megvénültnek tekintjük az emberiséget és magunkat, 8 aggastyán-szemmel foglalkozunk a dolgokkal. Folyton visszanézünk; összeszámítjuk s lezárjuk a mérleget, vigaszt keresünk a múltban, emlékekben. Ámde az emberiség szívós és tartós; nem szabad korát évezredekre sőt százazrekre sem szabni, s már most korosnak tartani. Hogy ezt teszszük, az csak a középkori keresztény-theologia öröke bennünk. *A memento mori*, a *memento vivere-vel* szemben; az a nézet, hogy a világ vége, a szorongva várt utolsó ítélet már-már bekövetkezik. *A kereszténység az emberi életből épp az utolsót a legfontosabbnak, minden élőt arra kárhóztat, hogy a tragédia ötödik felvonásában éljen. Ez bizonyára felkölti a legmélyebb és legnemesebb erőket, de egyúttal ellensége minden újonnan-ültetésnek, bátor kísérletnek, szabad vágynak, az ismeretlenbe való szárnyalásnak, mert oda nem terjed szeretete, nem reménysége. S ha mégis fejlődik valami, azt mint a létre csábítót, mint a lét értékének hazug magyarázóját, félrelöki és föláldozza. Minden földi, minden megtör-*

tént, történő és történendő dolog értéktelen, megéri, hogy el-
 ítéljük.

A hogyan szoros kapcsok fűznek a kereszténységhez, ép így visszanyúlnak szellemünk gyökerei az alexandrin-római, s még tovább a görög kultúrába. S ha csakugyan el is íogadjuk azt, hogy a modern ember csak utódja, növendéke az ókornak, fogjuk ezt fel a legnemesebb értelemben: legyen a nagy, természetes emberi s mindenfölött *nem hisztorikus* szellemű *ó-görög* világ tanítványa, mert mint ilyen nagy cselekedetekre lenne képes, a ki a maga jövőjét építi.

De a fájdalmas és ironikus epigonhitnél van valami még veszélyesebb. Az a szemérmertlenség: hirdetni, hogy a mai nemzedék jelenti a tetőpontot, hogy a mai minden kö-
 iábbi történés, a „világfolyamat”, a „világítélet” igazi célja és betetőzése. E nézetnek Hegel az apja, ő istenítette a „tör-
 ténét hatalmát”; ő tőle ered az „esemény” az „eredmény”, mint az észszerű szükségszerűség, az eszme, a logika győzel-
 mének bámulata, a „tényekkel” való számolás minden emberi tettnél, s a bármely hatalom (kormány, közvélemény, szám-
 majoritás) előtt való, khinai módú mechanikus igent-mon-
 dás, fő- és térdhajtás.

9. Hartmann Ede a Hegel eszmemenetét fejleszti tovább *ad absurdum*. Mellőzve itt azt a polémiát, a melyet Nietzsche a „világfolyamat” ellen folytat, csak azt emeljük ki, a miben a Hartmann konklúziójától élesen különbözik. Hartmann ezerint az ember rendeltetése, hogy személyisége a közös világ-folyamatba, céljába teljesen beleolvadjon, az élet árjá-
 val úszszék, s mint az élet szőlőjének munkása, igent mond-
 jon az életre, viselje el fájdalmait is s ne mondjon le gyáván

az életről, s ne húzódjék tőle vissza. Tehát mindig a világ-folyamatot, az emberiséget, a tömegeket nézi. Nietzsche ellenben mitsem törődik a világfolyamattal, az emberiséggel a tömeggel. Csak az *egyént* kell nézni; *a nagy egyéneket, a kik mintegy hidak magaslanak ki a létesülés (Werden) zagyva folyama fölött*, ők nem részei a folyamatnak, hanem a korok különbsége nélkül együtt, egyidejűleg élnek a lángész-köz-társaságban, a melyről Schopenhauer beszél: „Egy óriás az idők sivár hézagain keresztül szólítja a másikat, s a szellemek fenséges társalgása folyik, meg nem zavarva a nyüzsgő, lármázó törpefajzattól, a mely lábuk alatt elmászik.” Az *emberiség célja nem lehet más, mint legmagasabb példányait létrehozni*. S így az a kérdések kérdése: *te egyes, minek vagy itt, s ha nem tudod léted értelmét megmondani, igazold azt, mintegy a posteriori az által, hogy célt, egy „azért”-ot, magas és nemes „azért”-ot tűzsz magad elé. És ha tönkre is tesz, – nem tudok jobb életcélt, mint a nagyon és lehetetlenen, (animae magnae prodigus) tönkre menni. Ha ellenbaw a souverain létesülésről, minden fogalom, faj és nem folyékonyságáról, az ember és állat közt való minden kardinális különbség hiányáról szóló tanok – oly tanok, a melyeket én igazaknak, de halálosaknak tartok – a most szokásos tanítási dühvel még egy nemzedéken keresztül a nép közé dobatnak, senkise csodálkozzék, ha a népet az önző kicsinyiségek és nyomorúságok, az önzés megcsontosodása teszi tönkre, azaz a nép először szétesik s megszűnik nép lenni, s helyéhe a jövőben talán egyes egoizmusok, a nem testvérek rablóvágyú kizsákmányolására alakult testvéresülések s az utilitarius közönségesség hasonló alkotásai lépnek majd föl.*

Csak folytassák, – ez alkotásokat előkészítendő, – a történelmet a *tömegek* szempontjából megírni, s azokat a törvényeket kutatni, a melyek e tömegek szükségleteiből levezethető, azaz a társadalom legalsó vályog- és agyagrétegei mozgásának törvényeit. „*A tömegek szerintem csak három szempontból érdemelnek egy szempillantást: először mint nagy emberek elmosódó másolatai, rossz papíron és elkopott lemezekkel készítve, azután mint a nagyok ellen gyakorolt ellentállás, s végre mint a nagyok eszközei: Egyébként vigye őket az ördög és a statisztika!*”

Hogyan, a statisztika bebizonyítaná, hogy törvények uralkodnak a történelemben? Törvények? Igen, bebizonyítja, mily közönséges és utálatosan egyforma a tömeg: vajjon törvényeknek nevezzük-e az ostobaság, majmolás, szerelem és éhség nehézségei erőinek hatását. Jó, elismerjük, de ezzel azután az a tétel is áll, hogy a mennyiben vannak a történelemben törvények, sem a törvények, sem a történelem nem érnek semmit. De most a történelemnek ép az a faja van közheesülésben, a mely a nagy tömegösztonóket veszi a történelemben főfontosságúaknak, s az összes nagy embereket csak legvilágosabb kifejezésüknek, mintegy látható hólyagocskáknak a víz özönén. A tömeg állítólag magából szüli a nagyot, a khaos tehát a rendet, s végezetül persze hymnusra gyűjtanak, dicsőítvén a szülő tömeget. Nem annyi ez, mint összetéveszteni a mennyiséget és minőséget? Ha az otromba tömeg valamely eszmét, például vallási gondolatot nagyon megfelelőnek (adaequat) talált, azt szívósan védi, századokon át cipeli magával, akkor azután, de csak akkor ama gondolat teremtője is nagy ember. Ugyan miért? A legnemesebb és

legmagasabb nem is hat a tömegekre...” Példa rá Krisztus. A kereszténység csak később terjedt el és vált maradandóvá, „történelmi hatalommá”, a mikor szenvedélyek, tévedések, hatalom és becsszomj, az „impérium romanum” továbbható erői földi ízt és salakot keverték bele. „A nagynak nem szabad a sikertől függnie, s Demosthenes nagy volt, ámbár nem voltak sikerei.”

De a mai kor a sikert isteníti, s ezzel az egoizmust. Rájöttek, hogy minden időben minden történelmi mozgalom emelője az egyesek, csoportok, tömegek egoizmusa volt és lesz. A jövőt tehát okos egoizmusra kell alapítani, s az állam hivatásául tekintik, hogy katonai és rendőrhatalmával az okos egoizmust megvédje az okatlan egoizmus borzasztó kitöréseitől. Ép e célból a történelmet is, még pedig állati és emberi történelem formájában, a veszélyes, mert okatlan, néptömegekbe és munkásrétegekbe is gondosan belekeverik, hogy a durva és vak ösztönöket és vágyakat megtörjék s finomított önzés útjára tereljék.

A történelmi szellem kicsapongásait szándékosan előmozdítják, bátorítják és fölhasználják az ifjúság megrontására, megvénítésére. A történelem túlságával előlik az ifjúság legerősebb ösztöneit: tüzet, dacát, önfeledését, szeretetét, jogérzetét, érzülete becsületességét és bátorságát; kiirtják belőle legszebb előjogát, az hogy túláradó hittel ültessen s még nagyobbra növeszzen lelkében nagy eszméket. Ily körülmények közt az ifjú nagyhirtelen koravénné, olyanná érlelődik, hogy „lehet vele beszélni, számolni és kiegyezik a tényekkel, nem gerjed föl, hunyorgat, s tudja, hogy keresse a maga, vagy pártja hasznát idegen haszonban vagy kárban...”

10. Ekképen protestál Nietzsche ifjonti ösztönével a modern ifjú történelmi nevelése ellen s követeli, hogy az ember mindenekelőtt tanuljon meg *élni*, s csak a megtanult *élet szolgálatában* használja a történelmet.

A mai ifjúságnak, hogy a jövő nemzedékek meggyógyuljanak, ki kell vetnie magából azt a balhitet, hogy ez a történelmi műveltség az egyedül üdvözítő, hogy egyáltalán üdvözítő. Felejtene kell; el kell fordítania a szemét a történelemtől, a létesülés folytonos folyamától s keresnie kell az ellentétes hatalmakat, azt a mi a létnek *örök és egyforma jelentésű jelleget ad: a művészetet és vallást*. Ez a történelem túlságának gyógyszere: a *történelemnélküliség és történelemfelettség*. A mai kultúra szempontjából persze: *műveletlenség*.

Miként a görögök úgy szabadultak a sok külföldi (sémi, babyloni, lyd, egyiptomi) befolyás khaosától, hogy szervezték e khaost, azaz újra eszméltek igazi szükségleteikre, s elvetették látszólagos szükségleteiket: ép úgy eszmélnie kell a mai kornak magára. Mindenkinek tusakodnia kell az ellen, hogy mindig csak valaki után beszéljen, tanuljon, utánozzon s a kultúrát csak ámitó, édesítő méznek használja. Meg kell szűnnie a „külső” és „belső” közti különbségnek, a konvenciónak. Az igazi kultúra érdekében szükséges, hogy a jövőben egyb ehangzás jöjjön létre élet, gondolkozás és akarás közt, azaz uralkodjék az igazság minden téren, a művelődés terén is.

*

Ez a második „korszerűtlen” nagy és mély gondolatokkal terhes. Mindaz, a mit az élet és történelem természetes viszonyáról, a történelem különféle fajtáinak hasznáról és

veszélyeiről megállapít, klasszikus igazságok benyomását teszi.

A történelem valóban csak egy esetben érdemli meg az „élet tanítója” nevét, ha csatornáit a jelen és jövő élet folyamát táplálják. Ha a múltak ismeretét, belátását a jelen és jövő élet fennállására és erősítésére fordítjuk. Mert egyébként, mint merő ismerethalmaz, haszontalan ballast, a mire joggal lehet alkalmazni Goethe mondását – Nietzsche is idézi jelmondatul: „..... minden gyűlöletes nekem, a mi csupán oktat, a nélkül, hogy tevékenységemet öregbíténé, vagy közvetlenül életet öntene bele.”

Nietzschenek azonban vannak szempontjai, a melyek nem a mi szempontjaink, s a melyekből, úgy véljük, csak ferde képet nyerhetünk.

Ezek: kizárólagos heroskultusza, s a történelmi folyamatok és fejlődéstörvények megtagadása.

Ismerjük már heves invektíváit a tömegek, a statisztika, mint a tömegélet törvényeinek tudománya, s a világfolyamatokkal foglalkozó történettudomány ellen. Ezek a támadások sehogysem tudományosak.

Ha nem a heroskultuszban elfogult művész szemével, hanem sociologue szemmel nézte volna a dolgokat, az élei, a múlt, jelen és jövő gépezetében meglátott volna ezer meg ezer apró részecskét, srófót, rugót, kis kereket, ő csak a nagy lendítő kerekeket látta, s talán azt hitte, hogy immanens erőnél fogva végzik hatalmas lendítő munkájukat. S a történelmet nem tekintette volna a „hősök” zsákmányának, hanem azt találta volna, hogy igenis a nagy tömegek és a kivételes egyének, kimagasló vezérek sokszerű, majd egymást segítő,

majd egymás ellen harcoló materialis és pszichikai ereje működik a történelemben, mint eszmék és tettek folyamatában, a mely épp az erők eredőjeként jelentkeznek. így azonban legszélső genieimádatában nemcsak megvetette a tömegeket, hanem ki is nullázta reális jelentőségükből, s az utált statisztika birodalmába utasította.

Pedig épp ez a statisztika nyithatta föl tudós szemét, ha nem akarta volna azt a tények előtt, a melyek, – lehet, hogy káprázatosabb – álmait háborgatták, erővel behunyva tartani. A statisztika egyik forrása ama tapasztalatunknak és meggyőződésünknek, hogy igenis az életben, legnagyobb és legkisebb jelenségeiben, uralkodnak törvények. Hisz olvashatta az akkor igen divatos Buckleben annak példait, hogy a látszólag legszeszélyesebb és legönkéntesebb jelenségek is törvényszerűek. E törvények uralkodnak ma, s mint-hogy minden „ma” „tegnap”-pá és „tegnapelőtt”-té és múlttá válik, uralkodtak tegnap, tegnapelőtt s a múltban mindig, azaz hogy vannak a történelemben is törvények. A törvényszerűség elismerése azonban nem jelenti szükségkép azt, hogy Hegel princípiumát elfogadva, most már minden megtörtént és létező dolgot *ézszerűnek*, avagy morálisnak gloriifikáljunk. (Ezt csak az teszi, a ki nemcsak hitelvként, hanem tudományos elvként is elfogad egy, a dolgok fölött álló, azokat kormányzó legfőbb eszmét, a melynek racionális emanációja minden létesülés.) Ézszerűséget és moralitást a történelemben belevinni nekünk épp oly tudománytalan antromorfizmus, vagy hit- és érzelemszülte optimizmus, mint a milyen tudománytalan ennek a fölfogásnak visszája, a melyet Nietzsche, a Schopenhauer-tanítvány táplál, hogy t. i. a történelem-

ben csak hóbort és esztelenség, vak eset és gonoszság nyilvánul. Ez megint hit- és érzelemszülte szubjektív és gyakorlati pesszimizmus. Csak egy tudományos és tárgyilagos nézőpontot ismerünk el: ez a minden dolog közti okság törvénye uralmának következetes elismerése.

S e végtelen kauzális láncolat, az összes kis és nagy erők, tényezők egyetemes kapcsolata perspektívájából más-ként, s úgy hisszük, a valóságot jobban megközelítve, fogjuk értékelni a nagy egyéneket is, a tömegeket is, mint Nietzsche értékeli. Közöttük is megállapítjuk az oksági összefüggést, mindkettőjükön uralkodni látjuk az okságot. A nagy egyéneket nem fogjuk oly absolut, környezet, idők és létesülés fölött álló souveraineknek tekinteni, mert keressük, látjuk gyökereiket a tömegben, műveik, tetteik függését a milieutól. S értékeitünkben is domináns tényezővé válik hatásuk a tömegre, nagyobb embertömegek javára, haladására, előbbrevitelére. Ezzel egyben a tömeg szerepét és jelentőségét sem fogjuk annyira semmisnek vagy gyűlöletesnek tekinteni, mint Nietzsche.

Ép azért a történetírás ez időszerinti ideáljául sem fogjuk a nagy egyének monumentális és idealizált biográfiáit, emberfölötti domborműveit odaállítani, a hogy nem állíthatjuk oda a részletekbe fúló antikvárius és anekdotizáló, vagy a Nietzsche által élesen kiszínezett, különbségeket el nem ismerő kritizáló (helyesebben: lekritizáló) történeteket sem. Ellenben ideál az olyan történelem, mely az emberi lét, az egyének, társadalmak és tömegek életének alapjaiul és rugóiuul szolgáló, úgy anyagi, mint szellemi viszonyok, szükségletek, berendezések, érdekek, erők, eszmék ok- és okozatszerű műkö-

dését és harcát, átalakulását, fokozatos fejlődését az adatok tömegéből lehetőleg egyszerű és átfogó törvényekre, közösa nevezőkre hozva tünteti föl; a mely az egyéneket, társadalmakat, tömegeket, mint e viszonyoknak épűgy szűlőtteit mint továbbszűlőit, e szükségletek, érdekek, erők alanyait tényleges jelentőségűkhöz híven tartott méretekben, tehát igazán életnagyságban rajzolja meg és domborítja ki. Az ilyen történelemtől azután nem kell félteni senkit, hogy agyonnyomja a múltak terhe, mert ez a történettudomány étellel teljes, életet adó, tápláló tudomány.

Még egy tévedésre akarunk röviden rámutatni. Nietzsche a túlságos historizmus elől való menekülésűl a történelemnélküliséget és történelemfelettséget ajánlja. Szerinte ezen asylum a vallás, vagy a ki erre már nem képes, a művészet. Ám sem a vallás, sem a művészet nem történelemnélküli és történelemfeletti dolgok, hanem igenis alá vannak vetve az evolúció történelmi törvényének. Merő tévedés azt mondani, hogy az életnek egyforma és örök jelleget adnak.

Ezzel a dolgozattal, a melyet barátai ugyan dicsértek, de jelentőségében, úgy látszik, még sem méltányoltak eléggé.* Nietzsche egyelőre lezárta a tisztán polemikus korszerűtlen elmélkedések sorát. A negatívumoktól positívumok felé fordult: oltárt emelt amaz eszményképeinek, a kikhez, szerinte, a kultúra regenerációjának fűződnie kell.

Ezek, mint már előzőkből jól tudjuk: Schopenhauer és Wagner. Velők foglalkozik a harmadik és negyedik „korszerűtlen.”

* Wagnerek, Burckhardt, Hildebrand stb. nyilatkozatait lásd a Foerster-Nietzsche Erzsébet életrajzi művének II. k. 144-148. lapjait.

A „Schopenhauer, mint nevelő” a filozófusnak, mint az élet vezérének ideálját állítja föl. Mély eszmemenetét halványan tükrözi a következő kivonat:

1. Az emberek félelemből s lustaságból elrejtik igazi ábrázatukat konvencionális szokások és nézetek mögé, s így mint egy nyájban lebilincselve, egyformán önállótlanul gondolkoznak s cselekszenek. Ki akarják kerülni azokat a kényelmetlen kellemetlenségeket, a melyekkel a föltétlen becsületesség, az egyéniség meztelensége mindig karöltve jár, s inkább válnak unalmas gyári áruvá, mint műremekké.

Kivált a mai kor az, a mely üdvét a közvéleményben, azaz a *magán*lustaságokban keresi; ez által válik a csaló látzat, sivárság, élettelenség korává. Reményt csak az érezhet, a ki *nem* érzi magát a jelenkor polgárának. A ki e helyett ifjú lélekkel érzi, hogy föl kell szabadítania magát e korszellem alól, a ki megtalálja magát, maga építi meg a maga hidját az élet folyamán keresztül. De hogyan ismeri meg az ifjú lélek önmagát? Nem annyira önnyzó analízis útján, mint-ha visszapillant életére, s fölveti a kérdést: mit szerettél eddig igazán, mi vonzotta lelkedet, mi uralkodott rajta, mi boldogította: „Állítsd föl magad előtt a tisztelt tárgyakat, s talán megmutatják lényegükkel és sorrendjükkel a törvényt, saját magad alaptörvényét. Hasonlítsd össze e tárgyakat, a hogy egyik a másikat kiegészíti, kibővíti, fölülmúlja, világosítja; a hogy lajtorját képeznek, a melyen eddig önmagadhoz fölemelkedtél; mert lényed nincs mélyen elrejtve benned, hanem mérhetlenül magasán fölötted, vagy legalább a fölött, a mit közönségesen én-ednek tekintesz. Igazi nevelőd, formálód árulják el neked, mi lényed igazi ős értelme

és alapanyaga, valami teljesen nem nevelhető, nem formálható, de mindenesetre nehezen hozzáférhető, kötött, bénított: *nevelőid csak fölszabadítóid lehetnek.*” Minden valódi nevelés csak „fölszabadítás, dudva, törmelék, féreg eltakarítása, a mely a növény zsenge csiráit meg akarja támadni; fény és hő kisugárzása, éji eső szeretettel teljes lezuhogása”, a természet betöltése. Nietzsche ezúttal egy ilyen tanítójáról, fegyelmezőjéről akar emlékezni: Schopenhauerről.

2. Ezután elmondja, mily körülmények közt lett ez mestere. A mikor fiatalon fölismerte, hogy *az önnevelés roppant igyekezete és kötelessége* nehezedik vállára, mindig vágyakozott egy olyan filozófus után, a ki megkönnyíti a dolgát, a kinek vezetésére föltétlenül rábízhatja magát, a ki fölfedi neveltje tehetségeinek központi azaz főerejét, irányát, a melyet fejleszteni kell, de nem egyoldalúan, hanem úgy, hogy ez a főerő ne bénítsa, rontsa meg a többit, hanem minden erő magasabb mechanizmusban harmonikusan játszszék össze.

E filozófust sokáig nem találta meg. Nem találta sem az alacsonyabb, sem a magasabb tanintézetekben. Hisz az erkölcsi, a magasabb nevelés szükségét ma nem is érzik.

A kereszténység, a mely legyőzte és kiküszöbölte az antik erkölcsi ideálokat, ma maga is hanyatlóban van. „A keresztényi és antik közt való ide-oda imbolygásban, az erkölcs megfélemedett vagy hazug kereszténysége és épp oly bátortalan és elfogódott antikizálása közt él a modern ember, s szenved alatta; a természetestől való átöröklött félelem, s 3 természetesnek meg-megújuló ingere, a vágy valamire ímaszkodni, a megismerés tehetetlensége, a mely jó és jobb

közt ide-oda tévelyeg; mindez békétlenséget, zűrzavart teremt a modern lélekben, a mi arra ítéli, hogy meddő és örömtelen legyen.”

Nincsenek követendő mesterek; erős, önálló, *egyszerű, becsületes* nagy egyéniségek, vezérek.

De ekkor szorongása közepette véletlenül rátalált Schopenhauerre, s rögtön biztosan tudta, hogy miután első lapját olvasta, minden lapját fogja olvasni, s minden szavára hallgatni fog, a mit egyáltalában mondott. Nagy őszintesége, természetes becsületessége, férfias következetessége, erős, győzedelmes s ezért örökderűjű lelke rabul ejtette, izmosította az ő lelkét, szárnyakat növesztett neki.*

3. Még inkább hatott rá Schopenhauer azzal a ritka erényével, hogy bölcsészetét teljesen megtestesítette életében, s életével is példát adott. *Nem törődött a tudós kasztokkal, az állammal, egyházzal mint Kant: függetlenítette magát mindenkitől*, nem félt attól, hogy ellentétbe kerül a fennálló formákkal, hatalommal és renddel, mert csak a benne levő magasabb gond és igazság volt neki fontos.

Pedig neki, is keservesen nehéz volt a helyzete környezetében, akárcsak Beethovennek, Goethének, Wagnernek, Az ő arcán is meglátszott az, a mit egy élesszemű diplomata Goethén észrevett: *Voilà un homme, qui a en de grandes chagrins*. Fájdalmasan meghatva látjuk, hogy kell küzdenie tanainak ismertetése- és elismertetéséért, vagyonkájáért, a mely független bölcselkedését biztosította; hogy csalódott folyvást az emberekben, s hogy tért újra vissza remetelakába

* E tulajdonságait, ezt a hatását tekintve Nietzsche csak még egy bölcselőt tud Schopenhauer mellé állítani: Montaigne-t.

egyedüli hívéhez, ebéhez. Pedig *ez a magánosság iszonyúan veszélyes.*

„A hol csak hatalmas társaság, kormány, vallás, közvélemény, egyszóval zsarnokság volt, mindig gyűlölte a magános bölcselőt; mert a filozófia az embernek menedéket nyit meg, a hová nem hatolhat zsarnokság, a bensőség barlangját, a kebel labyrinthusát; s ez bosszantja a zsarnokot. Ott rejtőznek el a magánosok: de ott ólálkodik egyszersmind a legnagyobb veszély a magánosra. Ezek az emberek, a kik szabadságukkal bensőjükbe menekültek, külsőleg is kénytelenek élni, mutatkozni, születés, lakás, nevelés, haza, véletlen, mások tolakodása folytán számos emberi kötelékbe tartoznak; számtalan véleményt tételeznek föl náluk, egyszerűen azért, mert azok uralkodó vélemények; minden arckifejezés, a mely nem tagad, hozzájárulásnak számít; minden kézmozdulat, a mely nem zúz, helyeslésnek vétetik, A magánosok és szellemben szabadok tudják, hogy valamiben folyvást másnak látszanak, mint a mit ők gondolnak: míg ők csak az igazságot és becsületességet akadják, körülöttük félreértések hálója van kifeszítve; s heves kívánságuk sem gátolhatja meg, hogy tetteiken hamis nézetek, alkalmazkodás, félig-kiegyezés, kíméletes elhallgatás, téves magyarázat köde ne maradjon. Ez a melancholia felhőjét gyűjti homlokukra: mert hogy a látszat szükségszerű, ezt az ilyen természetek jobban gyűlölik, mint a halált; s az állandóan elkeseredés miatt vulkanikusokká és fenyegetőkké teszi őket. Időről-időre bosszút állanak erőszakos elrejtőzésükért, kénytetett tartózkodásukért. Előbúvnak barlangjukból rettentő arccal: szavaik, tetteik akkor explóziók, s lehet,

hogy önmagukon tönkremennek,” oly veszedelmesen élt Schopenhauer is. Ép az ily magánosoknak van szükségük szeretetre, társakra, a kik előtt, mint önmaguk előtt, nyíltak, s egyszerűek lehetnek, a kiknek jelenlétében az elhallgatás éi álarcozás görcse megszűnik. Vegyétek el ezeket a társakat s növekvő veszélyt teremtetek; Kleist Henrik ezen a szeretetlenségen ment tönkre, s rendkívüli emberek ellen az a legborzasztóbb szer, őket olyképen mélyen önmagukba hajtani, hogy kijövetelük mindenkor vulkáni kitöréssé lesz . . . Ez a magánosság az első veszély, a melynek árnyékában Schopenhauer felnőtt. A másikat úgy hívják: *kétségbeesés az igazság felől*. Ez mindenkit fenyeget, a ki a Kant-féte bölcsészetből indul ki, s a kire megrázóan hat az az alaptan: nem tudjuk, hogy az, a mit mi igazságnak nevezünk, csakugyan igazság-e vagy csak annak látszik. Ennek könnyen szétmorzsoló, elégedetlen, bátortalan szkepticizmus vagy kicsinyes relativizmus lehet a veszélyes következménye. Schopenhauer is fölismerte az emberi lét és megismerés korlátozottságát, nyomorúságát, de vigaszul, megváltásul utalt magasabb igazságokra: az élet egyetemességére, az egyénnek önfeláldozására, a legnemesebb szándékok (igazságosság, könyörület) alá vetésére. „Megtanít, hogy különbséget tegyünk az emberi boldogság valódi és látszólagos előmozdítása közt: hogy sem a meggazdagodás, sem a tiszteletbenállás, sem a tudomány nem emelheti ki az egyént léte értéktelenségén érzett mély elkeseredéséből, s hogy e javakra való törekvés csak egy magas és felmagasztaló egyetemes cél által nyer értelmet: *hatalmat*, szerezni, hogy általa a physist támogassuk s balgaságainak, ügyetlenségeinek egy kicsit

korrektoiraivá legyünk. Elsősorban ugyan csak önmagunk, de önmagunk által végül mindenki számára. Oly törekvés persze, a mely mélyen és bensőleg a rezignációhoz vezet: mert mit és mennyit lehet még egyesén és az egyetemesen egyáltalán javítani!”

A harmadik, legsajátosabb veszély, mely Schopenhauerert fenyegette, ép ebből folyt: *szertelen vágya a szentség után*. Minden ember érzi tehetsége, akarata korlátait, s ez melancholiával és vágygyal tölti el; bűnössége a szent, értelme a tökéletes lángelme után sóvárog. E sóvárgás vagy olthatatlanul égeti vagy kihal belőle, s értelmi és erkölcsi megcsontosodásnak ad helyet. Schopenhauerben, bár teljes tudatában volt geniusa erejének, heves vágy élt a szentség, a megismerés és létkibékítése, az akarat legyőzése után.

E hármassal bámulatos erővel és egészséggel küzdött le, bár korántsem sebek, szenvedés, kedélye elkeseledése nélkül.

Ez a három veszély mindnyájunkat fenyeget, s ezért mindnyájunknak szükségünk van oly vitéz harcos-előképre, mint Schopenhauer volt.

4. De egyszersmind tanítónk, mesterünk *a jelenkor dien* való harcban. Megismertet e kor minden gyöngéjével, hazugságával, ostobaságával, kultúrátlanságával. Ilyen pl. az, hogy a német birodalom legújabb megalapítása, a mely a legjobb létet teremtette, halálos csapást mért minden peszsimizmusra. Pedig minden filozófia, a mely azt hiszi, hogy egy politikai esemény a lét problémáját eltolhatja, vagy mi több, megoldja, csak tréfás és talmi-filozófia. A mióta a nlág áll, már gyakran alapítottak államok; ez régi história.

De ki hiszi komolyan, hogy ily politikai újítás elég, hogy az embereket egyszersmindenkorra boldogokká és vidámakká tegye. Ilyen hazugság továbbá az, hogy az állam iránti kötelességek a legmagasabbak. Pedig vannak ennél is magasabbak: a kultúra iránti kötelességek. Hogy állunk ezekkel ma? Az általános sietség, kapkodás kitépi a szemlélődést és egyszerűséget, minden igazi kultúra gyökerét.

„A vallás vizei elhőmpölyögnek s csak mocsarakat hagynak hátra: a nemzetek újra a legellenségesebb módon szétválnak és szét akarják egymást tépni. A minden mérték nélkül és vad *laissez faire*-ben űzött tudományok szétforgácsolnak és szétbomlasztanak mindent, a mit szilárdnak hittünk; a művelt osztályokat és államokat nagyszabású, de megvetendő pénzgazdaság ragadja magával. A világ sohasem volt inkább világ, sohasem volt szegényebb szeretetben, jóságban . . . Minden, beleértve a mostani művészetet és tudományt, csak a jövő barbárságnak szolgál . . . Bizonyos, hogy vannak erők is, roppant erők, de vadak, őseredetűek s teljesen kegyetlenek. Szorongó várakozással nézzük őket, mint a boszorkánykonyha üstjét: minden pillanatban megindulhat és villámolhat, borzasztó jelenségeket hirdethet. Egy évszázad óta csupa fundamentális megrázkódásokra vagyunk elkészülve; s ha újabban megkísérlik a lerontás és robbanás e legmélyebb modern hajlamával szembeállítani az úgynevezett nemzeti állam alkotó erejét, úgy hosszú időkre ez is csak általános bizonytalanság és fenyegető veszedelem növelése. Hogy az egyesek úgy viselkednek, mintha mindezekről az aggodalmakról mitsem tudnának, nem ejt tévedésbe: nyugtalanságuk a jele, hogy mily jól

tudnak róla; oly mohón és kizárólagosan gondolnak magokra, mint még soha, maguk napjának építenek és ültetnek, s a szerencsére-vadászás sohasem lesz nagyobb, mintha a ma és holnap közt kell megejteni, mert holnapután egyáltalában vége minden vadászati időnek. Az atomok, az atomista khaos korszakában élünk . . . Ma a földön majd mindent csak a legdurvább és leggonoszabb erők, *a vagyonszerzők egoizmusa és a militarista erőszakkal uralkodók határoznak meg*. Az állam, ez utóbbiak kezében, ép úgy, mint a szerzők egoizmusa megkísérli, hogy önmagából újjá szervezzen mindent, hogy ő legyen minden ellenséges erők kapcsa és békója: azaz megkívánja, hogy az emberek ugyanolyan bálványimádásban részesítsék, mint egykor az egyházat. Mily sikerrel? Még megérjük. De biztos, hogy még most is a középkor jégzajlásában élünk; a jég elolvadt és hatalmas pusztító árként hömpölyög. Jégtábla tornyosul jégtáblára, az ár minden partot elöntött és veszélyeztet. A forradalom semmikép sem kerülhető el, még pedig az atomista, de vajjon mik az emberi társadalom legkisebb oszthatlan alapelemei?”

Az emberi egyének. De ezek jellemére, erkölcsére, emberiségére még veszélyesebb a kor. Ki állítja fel ily körülmények közt *az ember képét*, míg mindenki csak az önzés férgét és ebfélelmét érzi magában?

Az újkor három embertípust szolgáltatott ösztönző előképül, mindenki számára: Rousseau, Goethe és Schopenhauer emberét.

Az elsőnek van a legnagyobb tüze, ez a legnépszerűbb a tömeg előtt; a második csak nagystílű szemlélődő természeteknek, tehát keveseknek való, a tömegnek érthetetlen; a

harmadikat csak letterős emberek követhetik kár nélkül: a szemlélődöket elernyeszti, a tömeget elijeszti.

A Rousseau emberéből indult ki és indul ki minden forradalom, „mert minden szocialista megrázkódásnál és földrengésnél még mindig a Rousseau embere az, a ki mozog, mint az öreg Typhon az Aetna alatt. Dölyfös kasztoktól, könyörtelen gazdagságtól nyomatva s félig szétzúzva, papoktól s rossz neveléssel megrontva, nevetséges szokásokkal önmaga előtt megszegyenítve, az ember szükségében segítségül hívja a „szent természetet” s hirtelen úgy érzi, hogy az nagyon távol van tőle. Imája nem hat hozzá: oly mélyen sülyedt a természetellenesség khaosába. Gúnyosan dobja el magától a tarka díszet, a melyet kevéssel előbb legemberibb tulajdonának tartott, művészetét, előnyeit, ököllel veri a falakat, a melyek árnyékában olyannyira elfajult, s fény, nap, erdő, szikla után kiált.* S ha ezt mondja: „csak a természet jó, csak a természetes ember emberséges” megveti magát s önmagán túl kívánczik: oly hangulat, a melyben a lélek borzasztó határozatokra kész, de egyszersmind mélyéből felszólítja a legnemesebbet és légritkábbat is.”

A Goethe embere nem ily félelmetes, sőt bizonyos értelemben korrektívuma és csillapítója a Rousseau emberén uralkodó veszélyes izgalmaknak. A míg Faust egy oldalról nézve mintegy legmagasabb képmása Rousseau emberének, – az életet szomjúhozásával, elégedetlenségével, – de más oldalról ez a megismerése nem vezet forradalomra: gyűlöl minden erőszakot, minden ugrást, azaz minden tettet, s „így a világszabadító Faustból csak amolyan világutazó

* Kinek ne jutna eszébe a modern Rousseau: Tolsztoj!

lesz.” Elvonultatja maga előtt az élet és természet, a mul-
tak, művészetek, tudományok, mythológiák minden orszá-
gát, felébred és csillapul benne minden vágy, s végre a mi-
kor elernyed, kevés híja, gúnyos kísérője, az ördög marta-
léka lesz. „Ha a német már nem Faust többé, úgy mindenek-
fölött féltő, hogy filiszterré lesz, s az ördög prédája, a mitől
csak égi hatalmak menthetik meg.” A göthei ember nagy-
stílű, sóvárgó szemlélődő, nem tevékeny ember, sőt tevékeny-
ségében ügyefogyott. Konzervatív és megférő erő, mindig
közel jár a filiszterhez, mint a hogy a Rousseau embere közel
jár a katilinariushoz. Egy kicsit több izomerő, természetes
vadság és düh kellene belé, hogy erényei megnagyobbodjanak.

Egy kis harag kell az állapotok megjavítására. Ezt
mutatja Schopenhauer embere. Ez az *igazság* * *szenvetését*
önkéntesen magára vállalja, ezzel a maga akaratát előli, s
egész lényét átforgatja és megfordítja. Az igaznak ez a ki-
mondása a többiek szemében gonoszságból ered, mert ők az
emberiség föladatának tekintik, hogy felemás tulajdonsá-
gaikat és komédiáikat konzerválják, s gonoszaknak tartják
kis játékaik megrontóit. Pedig lehet tagadni és rombolni a
szentség és megváltás iránti vágyból is, a melyről fentebb
volt szó.

„Minden lét, a melyet tagadni lehet, meg is érdemli,
hogy tagadják, s igaznak lenni annyi: oly létben hinni, a
melyre egyáltalában nem lehet nemet mondani, a mely maga
is igaz és *hazugság nélkül való*. Az igaz ember ezért azt
tartja, hogy tevékenységének értelmét metafizikailag, maga-
sabb életből kell magyarázni, s bármennyire az is a látszatja,

* A „Wahrhaftigkeit” értelmében.

hogy tetteivel az élet törvényeit rontja le, bensőleg érzi, hogy tevékenységével az életet erősíti, arra igent mond . . . Bizonyos, hogy bátorságával megsemmisíti földi boldogságát, szükségkép ellensége még azoknak az embereknek is, a kiket szeret, az intézményeknek, a melyek öléből származott; nem kímélhet sem embert, sem dolgot, bár megsértésük neki is szenvedést okoz; félreismerik s soká oly hatalmak szövetségének nézik, a melyeket ő utál; belátásának emberi mértéke következtében okvetlen igazságtalan is, bármennyire törekszik az igazságra: de bátoríthatja, vigasztalhatja magát azokkal a szavakkal, melyeket nagy nevelője, Schopenhauer egyszer használ: „A boldog élet lehetetlen; a legnagyobb, mit ember elérhet a hősi (*heroikus*) élet. Ilyent él az, a ki egy vagy más módon és ügyben azért, a mi az összességnek valamiképp javára válik, túlságos nehézségekkel harcol, végezetre győz, de a mellett silányan vagy sehogysen jutalmaztatik. Akkor végül, mint a fejedelem Gozzi *Re corvo*-jában, megkövül nemes tartással s fenséges kifejezéssel Emléke fönmarad, s mint hősé ünnepeltetik; akarata - fáradság, munka, balsiker s a világ hálátlansága által egész éltén át elődösve – kialszik a Nirvana-ban.” Persze ennél az életnél könnyebb, puhább az, ha embertársainkkal szépen, csínyján bánunk, ha az életet könnyen veszszük, ha közönséges szórakoztató és szórakozó aktorai vagyunk báb-színházának; arra a kérdésre: „minek élsz?” elégülten azt feleljük, „hogy jó polgár vagy tudós, vagy államférfi legyek.”

5. De hát lehetséges-e a Schopenhauer ideálját az életbe átvinni, szabályos tevékenységben megtestesíteni? Azaz *nevelhet-e* Schopenhauer *kötelességekre*, a melyek nem a ma-

gánoséi, hanem a melyek a nagy emberközösséghez kötik? Igen. Nevel arra, hogy magunkban és magunkon kívül előresegítsük a természetet megismerő *filozófus*, a természetet megvilágosító *művész*, s a mindennel egygyé lett, az önzetlen, az – önérdékben elfogult, folyton változó és nyugtalan létesüléstől megváltó – *szent* létrejöttét s ez által részt vegyünk a természet tökéletessé tétele, új kultúra megteremtése, a kultúra akadályainak elhárítása munkájában.

6. A kultúra harcosaivá először is azzal avatódunk, hogy önön korlátozottságunk, kicsinységünk tudatában szívnünket valamely nagy emberhez, a kultúra céljához, emeljük föl, s készek vagyunk e magasabb emberpéldány érdekében önzetlenül élni, neki szeretettel segíteni, szolgálni.

De ez önzetlen életet, az igazi kultúrát s célját: a genius megteremtését és fejlesztését ma sok minden akadályozza: csupa önzés. Ilyen a vagyonszerzők önzése, a kik már a nevelést is csak ebből a szempontból rendezik be,¹ az állam s mindazok önzése, a kik a „szép forma” *mögé* akarják bujtatni a modern ember rút és unalmas tartalmát, általános idegességét, végül a terméketlen tudósok önzése, s gyűlölete a termékeny ember, a genie iránt.²

7. Mit kellene tenni, hogy a filozófus korunkban mégis lehetségessé, hogy behatása kortársaira mégis valószínűbbé, mélyebbé és termékenyebbé válják; hogy a természet mun-

¹ Ennek érvelését Nietzsche majd szószzerint átvette as *Über die Zukunft unserer Bildungsanstalten* c. ciklusból, a melyet már ismertettünk.

² A tudós mély elemzését l. a *Werke* I. k. 454-460. lapjain. – A nevelés mai rendszerének és ideális kulturkövetelményeinek szembeállítását megint az *Über die Zukunft unserer Bildungsanstalten* e. ciklusból van átvéve.

kája, a mely túlságos sok erőt pazarol a filozófus megteremtésére, ne járjon annyi áldozattal? A filozófus, miként a művész „a természet akarata szerint a többi emberek javára alkotja művét, e részt nincs semmi kétség: mindazonáltal tudja, hogy e többi emberek közül soha senki sem fogja művét annyira megérteni és szeretni, mint ő maga megérti és szereti. A szeretet és megértés ama magas és páratlan foka szükséges a természet ügyetlen rendelése szerint, hogy egy alacsonyabb fok létrejöjjön; a magasabb és nemesebb csekélyebb és nemtelenebb létrejöttére fordíttatik. A természet nem gazdálkodik okosan, költségei sokkal nagyobbak, mint az elért hozadék; minden gazdagsága mellett valamikor okvetlenül tönkreteszi magát. Okosabban rendezkedett volna be e szabály szerint: kevés költség, százszoros hozadék; ha pl. csak kevesebb és gyengébb művész volna, e helyett azonban számos befogadó, még pedig erősebb és hatalmasabb fajtából való, mint a művészek: úgy hogy a mű hatása okához viszonyítva százszorososan erősbült visszhang volna. Vagy nem kellene-e legalább is azt várni, hogy ok és hatás egyenlően erősek legyenek; de mily távol marad a természet ettől az októl! Sokszor olyan színe van a dolognak, mintha a művész, vagy még inkább a filozófus *véletlenül* élne egy korban, mint remete vagy odatévedt és visszamaradt vándor, Csak érezzük egyszer jó mélyen, mennyire nagy, tetőtől-talpig nagy Schopenhauer és mily kicsi, mily absurd a hatása!” Eleinte az állott útjában, hogy nem olvasták; azután, hogy első vallói nem voltak hozzávalók; utóbb, hogy gyöngékorunkhoz akarták alkalmazni, mint valami metafizikus

borsot, úgy hogy a nagy vásári lárma közt is, a mely nevét harsogja, ma is hatástalan remete.

8. Hogy tehát a filozófus megteremtése, létezése és hatása megkönnyítessék, szükség van egy csapat oly emberre, a ki Schopenhauer példájára hajthatatlan és érdes férfiasággal szembeszáll a korral. A ki, mint ő, sem hivatal, sem tudomány békójába nincs verve, sem anyagi gondok jármába nincs befogva; a ki nincs nemzeti korlátokba elfogódva, a ki az államot nem imádja; a ki korán a maga szemével, eredetien lát, s bátran szemébe néz a semmis életnek, s rettenthetetlenül, kenyérgondoktól függetlenül s kíméletlenül kifejezi azt, a mit igaznak lát. Azaz szabad és igaz ember.

De hisz a mai állam pártolja a filozófusokat, biztosítja szabadságukat! Nincs köszönet benne. A bölcsészet állami támogatása tisztán annyit jelent, hogy az állam egy pár embernek lehetővé teszi, hogy bölcsészetéből mint kenyérkeresetből éljen. Ez a filozófusok, azaz egyetemi tanárok túlnyomó részét az állammal s intézményeivel (kormány, vallás, társadalmi rend, katonaság) szemben meghunyászkodó vá, kíméletessé teszi, az igazság rovására. Különben is az állam megválogatja, kiket pártol; bizonyára nem olyanokat, a kiktől félnie kell, a kik igazmondásukkal ellenségei lehetnek, hanem azokat, a kik neki hasznosak, neki szolgálnak. Már pedig az igazság neki nem szolgálhat, mert senki-nek sem szolgál. S van-e mindig elég filozófus, a ki a megszabott számú katedrára való? Kötelezhetik-e ezek magukat, hogy naponkint megszabott órában tanítanak előre megszabott bölcsészetet? Hátha nincs mindig mondani valójuk,

hátha nincs, a ki gondolataikat hallgatni érdemesnek találja? Vagy elég, ha a filozófus tanár nem eredeti gondolkozó, csak mások utángondolója? Azaz a bölcsészet tudomány, történelmi tudomány legyen. Mintha a bölcsészet egyenlő volna a bölcsészettörténettel! Mintha a sok száz ellentétes nézet zűrzavara nem megölné az önálló nézeteket! Bizony az egyetem nem filozófiára, hanem csak filozófiai vizsgákra, s az ebből kifolyó filozófia undorra vezet. A mai filozófusok, a kik a katedrákon ülnek, félénkségükkel, tanácstalanságukkal államilag elismert álgondolkozásukkal, nemcsak maguk neveltségesek, hanem kártékonyak is, mert minden filozófiát neveltségessé tesznek.

De hátha éppen ezt akarja az állam elérni?

Ezért követeli a kultúra, hogy a filozófiát minden egyetemi, akadémiai, állami elismerés alól ki kell vonni.

„Hadd nőjjenek vadul a filozófusok, tagadjatok meg tőlük minden kilátást a hivatalokra s polgári foglalkozásnemekbe való besorolásra, ne csiklandozzátok őket zsolddal, sőt üldözzétek őket, ne nézzetek rajok kegyesen – s csodadolgokat fogtok tapasztalni! Szétrebbenek majd, s imittamott födelet keresnek, a szegény látszólagosak; itt megnyílik egy plébánia, ott egy tanszék; ez egy lap szerkesztőségébe bújik, az tankönyveket ír felsőbb leányiskolák számára; a legokosabb megfogja az eke szarvát s a leghiúbb az udvarhoz megy. Hirtelen minden üres; a fészek lakói kirepültek: mert könnyű a rossz filozófusoktól szabadulni; csak ne réfizésítsétek egyszer kedvezményben!”

Az igazi filozófus ellenben mentes az ilyes gondoktól,

függetlenül él és gondolkodik. Filozófiája pedig veszélyes és hatalmas valami, mint a tűzvész, mint az elemek működése. Ezt tanítja; erre nevel Schopenhauer.

Élethű képe ez Schopenhauernek? Bizonyára nem fotográfia, hanem idealizált alakítás. Nietzsche sok vonást elhagyott, a mi az igazi Schopenhauerben benne volt, viszont sokat egyenesen belekölt, a maga lelkéből, a maga vágyaiból, szorongásából, reményeiből. Úgy láttatja, mintha mindig mesteréről beszélne, de egyszerre csak azt vesszük észre, hogy önmagáról beszél. Mély és benső hangja ilyenkor még jobban megrezdül, érces szava megreszket az intimitástól. *Sibi ipsi scripsit*; kezünk önkénytelenül ezt írja műve sok lapjának margójára. Nemcsak a mikor arról beszél, hogy már ifjúságában ránehezedett annak a roppant fáradozásnak és kötelezettségnek terhe, hogy önmagát nevelje, s hogy mint kereste igazi nevelőit, vezéreit, hanem akkor is, a mikor sorsa megdöbbenő sejtésében megrendítő erővel és fenséggel rajzolja a magánosságot,¹ a mikor a schopenhaueri ember lényegét festi („önkéntesen magára vállalja az igazság szenvedését” stb.)² és sok más helyen érezteti, hogy e sorokat saját vérével írja. Komolysága ilyenkor az olyan ember ünnepélyességévé válik, a kiben mély élmények, nagy elhatározásokat, egész életére döntőket, izmosítottak meg.

Valóban egészen egyénileg magyarázza magának Schopenhauert. Tantételeivel édes keveset törődik. Egyik kiadója, Kögel, helyesen jegyzi meg: „Sohasem írtak még dicsőítő ira-

¹ W. I. 406-408. L

² U. o. 427. és köv. 1.

tot egy filozófusra, a melyben ennek filozófiájáról oly kevés ezó esett volna.” 1880-ban visszapillantván e művére, maga állapítja meg, hogy a mikor Schopenhauert nevelőjeként dicsőítette, elfelejtette, hogy annak dogmái közül már régóta egy sem állotta ki gyanakvása próbáját.¹ És mégis mint ideál áll előtte ez az ember, magas ethosával, becsületességével, állhatatos és egészséges erejével, érdes férfiaságával, jupiteri derűjével és fenségével.

„Nevelőid nem lehetnek neked – csak felszabadítóid.” Figyeljük meg a különbséget első műve „A tragédia születése” és e közt. Amott mennyi még a rablánc! A terminológia is mutatja. Teljesen Schopenhauer alaptételeinek szócsöve. Az akarathoz mint az igazi magánvalónak, a világnak mint képzetnek és akarathoz fölfogása, fölfogása a természetről, mint folyton forrongó, sötét, örökké sóvár s szenvedő, de egyszerűsmind örökké tette, szülésre törekvő, titokzatos hatalomról,

* Ennek korai emléke a már 1867-ben írt kritikai fragmentum (Foerster-Nietzsche Erzsébet életrajzi művének I. k. 343-352. L). Ebben megtámadja Schopenhauert, hogy 1. nem ment túl Kant „Ding an sich”-én, a mely csak rejtett kategória; 2. kísérlete az akaratot tenni Kant x-e helyére, csak költői intuíción alapszik; logikai bizonyítása elégtelen; 3. az akarat praedicatumaival (egység, örökség, szabadság, októl mentesség) helytelenek, mert abból az ellentétből vétetnek, a mely állítólag, de bebizonyíthatatlanul a „Ding an sich” és a jelenségek világa közt van; e praedicatumok mind a jelenségek világából kölcsönöztenek antithesis által; 4. a világ magyarázata a „Wille”? – Kétli. A világ nem szorítható oly kényelmesen rendszerbe, mint Sch. első feltaláló lelke sedésében hitte; 5. hibás Sch. tétele az intellektus fejlődéséről. Sze inte ez a menet: primär a „Wille”, mint „Ding an sich”, ez organizmust teremt megjelenése formájával, nyilatkozása eszközével (μηχανη), s ez fejleszti ki a megismerő, tudatos intellektust. Ez Nietzsche szerint lehetetlen. Az intellektus fejlődése – Sch. elismeri – teljesen alá van vetve a hely, idő causalitás stb., tehát az individuáció és materializáció kategóriáinak, s nem származhatik olyasvalamiből, mint az „akarat” a mi ezen kategóriáktól teljesen független. (Erre figyelmeztet Ribot Th. is: *La philosophie de Schopenhauer*. (Alcan, Bibi. de philosophie contemporaine 154. o.).

fölfogása a minden szenvedést okozó individuációról, s a szenvedéstől való megváltás eszközeiről: az akarat, élet egyetemessége érzetéről és a részvétről – ép oly általános schopenhaueri tételek, mint a hogy erre a kútforrásra vezethetők vissza specializált esztétikai és etikai nézetei a zenéről és tragédiáról. Itt ellenben már jóval kevesebb a visszhang; eredetisége öregbedett. Az alapteóriákról mély csend uralkodik, - jellemző, hogy a schopenhaueri sarkalatos etikai elvről, a *részvétről is* – a tudósok természetrajzának, az egyetemi filozófusok maró satírájának vérrokonsága a schopenhaueri ismert philippikákkal * nem tartozik a lényegre; a stílus utánzása merő külsőség; a mi a dolgozat veleje, jellemző alapvonása, az már nietzschei alapvonás, *faculté maîtresse*, hogy Taine mesterszavával éljünk.

A konzekvenciákat értem ezzel, a melyeket Nietzsche Schopenhauerből kiolvas, de a melyekkel tőle merőben eltér, „A boldog élet lehetetlen; a legnagyobb, mit ember elérhet a hősi (heroikus) élet.” Ezek a szavak, a melyek a fiatal tanítványt, a melanchóliára hajlót² megragadták, ugyan Schopenhauertől erednek, de tőle valók azok a sokkal gyakrabban és nagyobb nyomatékkel hangoztatott tételek is, a melyekre a fenti idézet folyamán is kilyukad az akarat mortifikálásáról, önkéntes előléséről, a teljes rezignációról, a kedély tengerének nyugalmáról, a passzív szentségről, a teljes semmiről, mint végcélről.³

¹ *Parrega und Paralipomena*, A Franenstadt-Brockhaus kiadása (18Ä1) 151-215. lapján: Ueber die Universitäts-Philosophie.

² „Bármily vidámság mellett is *mindig* tudatában vagyok léteim mély melancholia jfmak.” (Briefe II. 458.)

³ *Die Welt als Wille und Vorstellung*. A IV. könyv, 71. fejezet híres végszakasza.

Ám a fiatal, küzdő és aktív Nietzsche szemlátomást nem jutott még ennyire. Benne buzog az élet, a tettvágy: az élet kérdésre harcias kedvvel, heves akarattal igent mond. Mi sem idegenebb tőle, mint az öreges rezignáció és békekeresés. Látja, tudja az élet nyomorúságát, a kor hitványságát, de fölveszi velők a harcot, mert már most hitelve a régi görög mondas, hogy a legszebb dolog a háború, a melyet Zarathustrája oly lelkesen fog dicsőíteni. Távol van tőle, hogy ez élettől, a melyet Schopenhauer szerint csak megtagadni érdemes, visszavonuljon abban ne cselekedjék, közre ne működjék, jövőjével ne törődjék. Sőt teljes erejével belenyúl, hogy körülményeit javítsa; fő-főgondja, hogy ép oly magas, mint reális értelmet adjon neki.

Ez az értelem – Schopenhauer diabolikusan mosolygott volna semmiségén – harc a nagy egyéneknek, a lét hatalmas törvényhozóinak: a génieknek létrehozataláért, s létrehozataluk megkönnyítéséért igazi kulturális életföltételek teremtése által.

Schopenhauerben ugyan megvolt a congenialis tisztelet az emberiség e legkiválóbb példányaival szemben,* de nem hevült teremtésük, szaporításuk iránt, nem hitt oly magasatos, megváltó szerepükben, mint tanítványa. Ez alaptételeivel ellenkezett volna, ő ezekhez híven semminek és senkinek nem tulajdoníthatott oly jelentőséget, a mi és a ki ezt az életet megkorrigálhatná, azt az élésre érdemessé, folytatását kívánatossá tehetné. Szemében az akaratnak, életnek megtagadása az ideál. Útmutatója az élet pályáján nem fölfelé, hanem lefelé int. A tanítvány ellenben egész életében nem veszi el

* *Die Welt als Wille* stb. II. k. 31. fej. *Vom Genie*.

hitét ideálokban, a melyek magasan és fényesen szeme elöf lebegtek. Ám legyen, hogy ezek az ideálok illúzióknak bizonyultak, változtak, egymást félreszorították: valami hite mindvégig megmaradt Nietzschének.* Ha érzi is homályosan, hogy talán álmodik, tragikai bölcsesége s heves akarata így szól az élethez: „Akarlak, mert képed szép; méltó vagy, hogy álmodjalak.” A nihilista mester és a hívő, rajongó tanítvány itt elválnak. Ha majd a tanítvány még tovább fejlődik, végleges elszakadása után, s a mikor a nagybeteg mohóságával fog az élethez kapaszkodni, az életösztönre káros dekadensként fogja kárhoztatni egykori filozófus mentorát.

*

Tétova tollal habozom, a mikor Nietzsche negyedik „korszerűtlen”-éhez, a *Richard Wagner in Bayreuth-hez* érek, mert tudom, hogy a lélek mély rejtélyeit, látszólagos ellentmondásait, a melyek e műhöz fűződnek, csak nagyon tökéletesen tudom fölfejteni.

Mindenekelőtt jó lesz a mű keletkezése körülményeit megállapítani. Nietzsche, mint összes levelezéseiből látjuk, nagyon komolyan vette Wagner magas eszméit a színház tel-

* Ezt az alaptermészetét szépen fejezi ki *Die fröhliche Wissenschaft*-ban: „Szeretem a rövid szokásokat, s megbecsülhetetlen eszköznek tartom, hogy sok dolgot és körülményt megismerjek, s pedig édeségeik és keserőségeik fenekéig . . . Mindig azt hiszem, hogy ez mór most tartósan kielégít – a rövid szokásnak is megvan az a hite, a mi a szenvedélynek, az örökkévalóságba vetett hite – s hogy már most irigylésreméltó vagyok, hogy megtaláltam és megismertem: – és íme tüplül engem délben és este, s mély elégteliséget terjeszt maga körül s bennem, úgy hogy más után nem vágyódom, hogy nem kell összehasonlításokat tennem, megvetnem, gyűlölnöm. S egy szép nap betelt az ideje, jó dolog elválik tőlem, nem utálatot gerjesztve – hanem békésen és velem jóllakva, mint én ő vele, s mintha egymásnak hálával tartoznánk s mélabúsan nyújtánánk egymásnak búcsújabbot. S már az új a küszöbön várakozik s vele az én hitem – ez az elpusztíthatatlan botor és bölcs –, hogy ez az új lesz az igazi, az utolsó igazi.”

jes regenerálásáról, s ennek mintaszerű eszközéről, a bayreuthi ünnepi játékokról. Aggódva követte a szép terv nehéz vajúdsát, s szóval-tettel minden áldozatra készen segítette életre kelteni. Ez azonban egyre késett a közönség közönye, sőt ellenségeskedése miatt. Wagner hívei 1873-ban erősebb propagandára határozták el magukat. Októberben összeültek, s Nietzsche-t bízták meg egy, a nemzethez intézett fölhívás megszövegezésével. Nietzsche ebbe beleöntötte szíve egész elkeseredését az igazi művészet iránt elfásult nemzete ellen, úgy, hogy a pesszimiztikus prospektus inkább vádirat volt, semmint adakozásra ösztönző, megnyerő felhívás. Ezt maga is belátta, s ő is helyesebbnek találta Stern, drezdai irodalomtörténet-tanár optimisztikusabb szövegét. E prospektust 4000 német könyvekereskedőnél helyezik el, de a mozgalom eredménye nevetségesen és szégyenletesen csekély; csak Giessenben jegyeztek pár tallért. A kudarc teljesnek látszik; 1874-ben be kellett szüntetni a bayreuthi építkezéseket.

Nietzsche le van sújtva, de mint igaz gondolkozó, nem marad a puszta megdöbbenésnél. Az 1874. év elejétől kezdve a legnagyobb hidegséggel kezdi kutatni, miért nem sikerül a vállalkozás. „E mellett sokat tanultam és, azt hiszem, most jobban értem Wagnert, mint előbb.” *

Nietzsche töprengő lelkének ez a kínos elmélyedése, válságos aknamunkája azután különös eredményeket hoz napvilágra. Egyrészt megerősíti Nietzsche-t abban a meggyőződésében, hogy a balsiker oka elsősorban az, hogy Wagner vállalkozása nem illik bele a kor viszonyaiba. Ez a kor a „birodalom” berendezése közben, a pénzszerzés hajszája közben, «a folytonos gazdasági válságok közepette lélekzetet sem tud

* Rohdehez 1874. febr. 15-én írt levele. (Briefe II. 441.).

venni; kegyeletnélküli, kapzsi, alaktalan, bizonytalan alapjaiban, majdnem desperat, csöppet sem naiv, sőt teljesen öntudatos, nemtelen, erőszakos és gyáva. Ha ezeket számbaveszszük, s szembe helyezzük a politikai és társadalmi körülményekkel Wagner művészetét és eszméit, úgy fölfoghatjuk, mily roppant vállalkozás Wagnertől szilárdan megállani egy teljesen művészietlen kor áradata közepette, s fölfoghatjuk, mily nehezen válhatik úrrá rajta.

Ez az elmélyedés azonban még más eredményre is vezette Nietzschét. Jogához jutott mindaz a kétely és kritika, a melyet azelőtt, a teljes Wagner-fascinatio békóiban, mint szentségtörő gondolatot magába fojtott. A mióta Wagner Bayreuthbe távozott és Nietzsche az ő személyes bűvös köréből szabadult, egykori rajongó szeretete a mester iránt nem hűlt, csak szemét nem kápráztatta, nem tévesztette már a varázsszemélyiség. Nietzsche, távolabb a bűvös körtől, egészen a maga lábán kezdett járni. Szüntelen munkája önmagán egyre jobban fölszabadította. Most már elérte azt a távolságot, a mely szerinte, a nagy emberek baráti megértéséhez, nemcsak imádásához hanem igazságos méltánylásához szükséges. Vizsgálódásai után csakugyan egészen más Wagnert látott mint azelőtt. Nem mintha Wagner nagyságát most már tagadta volna; csak meglátta egyéniségének és művészetének erényeivel egyenlő arányban lévő, azaz szintén szertelen árnyoldalait is. Az ellentétes eszmék és érzelmek küzdőterévé lesz érzékeny lelke, a mely annyival kínosabban szenved e vívódás miatt, mert átalakulását maga előtt most már nem tudja titkolni, cfe áruiasnak tartaná, ha kifelé is kinyilvánítaná, s kételyeit

Wagner kárörvendő ellenségeinek szolgáltatója ki fegyverül.* Kételyeit, a melyek sokszor egészen magukon viselik már a későbbi teljes elszakadás jeleit, följegyzi, de e följegyzéseit gondosan elzárja a nagyvilág elől. Annak csak oly közléseket tesz, a melyek érzülete hűségét bizonyítják, sőt a melyek Wagnert is teljes mértékben kielégíthetik. Ma már a fiókban tartott följegyzéseket is ismerjük, nemcsak a negyedik korszerűtlent, a mely valóságos dicsőítő iratnak tetszhetett a kortársak előtt ez ellentmondó széljegyzetek ismerete nélkül. Mi azonban az egész anyag birtokában inkább búcsúlevélnek fogjuk tekinteni, a melylyel istenhozódott mondott egykori bálványának és kényurának.

Lássuk ezek után e nevezetes himnikus irat tartalmát már a mennyire hidegebb gondolatmenetbe és prózai összefüggésbe szorítható.

*

1. Hogy valamely esemény nagy és nagyhatású legyen, két dolognak kell találkoznia: azok nagy lelkének, a kü véghez viszik, s azok nagy lelkének, a kik megélik. A legnagyobb ember is csak úgy nagy, ha szeme kifürkészi azt a pillanatot, a melyben tetteére szükség, a mikor iránta fogékonyság van.

Wagnerben, a mikor nagy tetteére vállalkozott, megvolt e kettős hit. Hitt önmagában, s hitt azok nagy lelkében, a kiket művével meg akart ajándékozni.

2. E bevezetés után Nietzsche végigfutja Wagner fej-

* „Oly sokat éltem meg ez embert (Wagnert) és művészetét illetőleg, egész hosszú passió volt . . . Az itt megkövetelt lemondás, az itt végre szükségessé vált magam ujramegtalálása sorsom legkomolyabb és legmelancholikusabb részéhez tartozik”. (1882. őszén Lou Saloméhoz írt levele. Facsimileben Lou Andreas-Salome asszony „Fr. II im seinen Werken” c. művében, 86. o.)

lődését és két alapösztönt vél természetében fölfedezni. Az egyik heves akarat a lélek mélyén, a mely minden úton, barlangon és szoroson át a napvilágra tör és hatalmat, mámoros élvezetet követel. De e sötét, féktelen és zsarnoki hajlamot lelke másik ösztöne hűségesen ellensúlyozza és a fejlődés folyamán teljesen meg is fékezi: ez a szerető, ártatlan, fényes, alkotó ösztön. Ha alakjai hosszú során végigtekintünk: Rienzi, a bolygó hollandi és Senta, Tannhäuser és Erzsébet, Lohengrin és Elza, Trisztán és Marke, Hans Sachs, Wotan és Brunnhilde az erkölcsi nemesedés és emelkedés mind tisztultabb fokát mutatják. E tisztulásban minden részt vesz, s azt minden kifejezi; nemcsak a mythos, hanem a zene is a hangulat szent magaslatáig emelkedik (pl. a „Niebelung gyűrűjében az a jelenet, a mikor Brünnhildet Siegfried fölkelte.)

3. 4. Polyphon-természetéhez azonban hű maradt, s a. mit igen sokoldalú érdeklődése, művészeti, irodalmi, bölcsészeti, történelmi, filológiai, mithológiai, vallási tanulmánya, hányatott életsorsa, szenvedései tapasztalatul fölhalmoztak benne, azt lelke mind egyetemes gondolattá és tetté dolgozta föl. A történelem folyamán a hellén kulturvilág erői és kincsei szétszóródtak: Wagner megkísérli e széthullott erőket újra hatalmába ejteni, s egyesíteni, erősíteni. Orvosi kifejtéssel élve: valóságos adstringens ereje van. Az összehordott anyag azonban nem holt anyag, mert új egészszé alkotja össze és lelket önt bele. Eképpen a világ egyszerűsítői közé tartozik.

Ez ellen felhozzák, hogy Wagner legjobb esetben csak a színház reformátora. De a dolgok manapság annyira össze-

függnek, hogy pl. a színművészet regenerálása egyszersmind a közerkölcsök, állam, nevelés és közforgalom regenerálását is maga után vonná. Egy pillantás a színművészetnek a mai életben elfoglalt helyzetére meggyőz ennek igazságáról. A színészek részéről: a minden áron való mulattatás vágya, tudálékosság, fontoskodás és színészkedés a művészet komolyságával szemben; a vállalkozók, igazgatók részéről: brutális nyereségvágy; a színházlátogatók részéről: léhaság és gondolatnélküliség, nemtörődés a néppel, a melyre csak annyiban vannak tekintettel, mennyi hasznuk van belőle, vagy mennyiben kell tőle félni. Ezek a mai viszonyok.

Hogy mennyire természet- és művészetellenesek, hogy mem kell szükségkép ilyeneknek lenniök, láthatjuk, ha szembeállítjuk velök a görögség művészeti viszonyait. A többség ugyan a mai viszonyokat egészen normálisoknak tekinti; nem így a kevesek. Ennek bizonyítéka a bayreuthi vállalkozás is. Itt előkészült, ihletett nézőket találunk, a kik meg vannak hatva, boldogsággal vannak eltelve, s ez lényüket további s magasabb akarásra erősíti. A művészek önfeláldozó odaadással végzik hivatásukat. S elénk tárul a színjátékok színjátéka: egy oly mű diadalmas alkotója, a mely maga is a diadalmas művészeti tettek egész gazdagságának foglalója. Ez korunkban mintegy varázslatnak látszik. *S nem kell-e azoknak, a kiknek itt szabad segédkezni és látni, már maguknak is átváltozni, megújhodni, s nem szükség-szerű következménye-e ennek, hogy majdan az élet más fe-vein is átalakítók és újítók, lázadók és harcosok legyenek.*

„Nekünk Bayreuth a harc napjának reggeli áldását, raegszentelését jelenti. Nem bánthatnának meg semmivel

sem jobban, mintha azt tennék fel felőlünk, hogy csak a művészzel törődünk; mintha gyógyító és mámorító szernek tekintenők, a melylyel minden más nyomorúságos állapottól szabadulhatnánk. Mi a bayreuthi tragikus műremekben tükrözve látjuk az egyesek harcát mindazzal, a mi látszólag meggyőzhetetlen szükségszerűséggel szembeszáll velük: a hatalommal, törvénnyel, szokással, konvencióval, a dolgok egész rendjével.” A tragédiának a való életet egyszerűsítő látzata, szimbólumai töltenek el avval az öntudattal, hogy harcaink, törekvéseink, bukásunk fenséges és jelentős valami, az tölt el hittel, a nagy szenvedélyek, áldozatok ritmusának örömeivel. Az a halálmegvetés, a tragikus érzület, az egyéni és személyen felülemelkedő emberi szolidaritás forrása.

5-7. Wagnernek, valamint az újkori nagy zeneművészek egész sorának nagy érdeme, hogy két dolgot hoztak újra szoros viszonylatba: a zenét és életet, s a zenét és drámát. A zene a mai életben az igaz érzéshez, igazsághoz és őszinteséghez való visszatérést jelenti. A nyelv helyére lép, mert ez elveszítette naiv, érzéskifejező erejét, absztrakt és konvencionális, teljesen külszines érintkező eszközzé süllyedt. De a zene egyesül a drámával is. Wagner dithyrambikus dramatikusan. Minden láthatót hallhatóvá mélyít és bensősít, s minden hallhatót látható jelenséggé testesít meg.

8. Wagner fejlődése több fázist fut meg. Fölismerve, hogy a színház annak a helye, a honnan minden művészet a legnagyobb hatást gyakorolja, először, lényé hatalomvágyának engedve, a nagy operával próbálkozik meg. Itt azonban szerencsésebb vetélytársa, Meyerbeer áll útjába; de éppen

a betekintés ennek hatásvadászatába, s az ő közönségének, társadalmának hitványságába, utáltatja meg vele ezt az irányt Belátja, hogy ez a cikornyás művészet luxus, s pusztulnia kell, mihelyt fentartója: a luxus-társadalom pusztul.

„Épp úgy, a hogy ez a társadalom hatalmának legkeményebb szívú és legokosabb kihasználása által a hatalom nélküli népet mindinkább szolgálatába hajtotta, lealacsonyította és népiességéből kivetkőztette, hogy belőle a modern „munkás” lett: épúgy elvonta a néptől legnagyobb és legtisztább kincsét, a mit legbensőbb kényszerűségből teremtett magának, s a miben mint valódi és egyetlen művész közölte a lelkét: mythosát, dalát, táncát, nyelvértékét, hogy belőlük leszűrjön egy kéjes szert léte petyhüdsége és unalma ellen, azaz a modern művészetet.” Mikép keletkezett ez a társadalom, mikép szegődött szolgálatába vallás, tudomány, művészet, ezt a revolúcionáriussá vált Wagner a történelemben végig követi, s mély megvetéssel fordul el eddigi irányától és publikumától.

Igazi közönségét a *népben* vélte fölismerni, a mint a nép az egyedüli igaz művész is. A német nép eredeti művészetének kezdeteibe tekintve, látta, hogy annak, s különösen mythosának és zenéjének, ugyanaz a szükséglet és vágy ad létet, a mi őt is kínozza. S a mi amannál csillapítja s kielégíti a vágyat és szorongást, ugyanaz a művészeti tevékenység vigasztalja őt is. De a népmythos és népzene a fejlődés folyamán áldozatul esett a modern társadalomnak. A mythos egyszerűen gyermekmesévé süllyedt s kivetkőzött komoly és szent, férfias jellegéből, a népzene is hamupipőke-szerepre

utaltatott, a luxus-zene túlharsogta s elnémította. Mind a kettőt új életre kellett kelteni.

Erre vállalkozott Wagner: drámájával, a mely a mythos és zene határmezsgyéjén áll, s mind a két birodalmat esszeköti. Művével azután kereste a népet. „Hol vagytok ti, a kik úgy szenvedtek és szomjúhoztok, mint én? Hol a sokaság, a melyet népül óhajtva-óhajtok? Azon foglak megismerni, hogy ugyanaz a boldogság, ugyanaz a vigasztalás legyen közös miköztünk.”

Kérdése csak zűrzavaros esztétizálást, felháborodott hírlapi cikkek özönét eredményezte. Távrol sem értették meg. Ekkor elméletileg fejtegette eszméit. Újabb értelmetlenség s újabb felháborodás. Nem akad közönsége, nem akad népe. Wagner kétségbeesésében politikai forradalmárrá, menekültté lesz s nyomorban tengődik.

De sorsának épp ez a válsága, ez a magáramaradása teszi teljesen művészsze és mesterré. A dolgok fenekére tekint, s meglátja a szenvedést minden dolog lényegében, ennélfogva ezentúl, mintegy személytelenebbé válva, némábban viseli a reá eső fájdalom-részt. Hatalomvágya egészen beleolvad művészi alkotásába; művészete által már csak önmagával beszél, nem közönséggel, nem néppel. Önmagával való filozofikus párbeszédére hatalmas és új, saját nyelvet teremt, s nem tesz többé engedményeket a közönségre való tekintetből, mint régibb modorú műveiben megpróbálta. Az emelkedés láncolata vezet „Tristan és Isolde”-n, a „Meistersänger”-en át óriás tetralógiájáig. S míg magánosságában partitúrát partitúrára halmozott, csodálatos földalatti mozgalom folyt le: barátai, csodálói támadtak, egy jövendőbeli maga-

sabbrendű társadalom és nép előhírnökei. Ekkor látta, hogy érdemes kezük őrizetére bízni műveit. Közbejött a nagy háború, a mely a német nép csodálatos erényeit napfényre hozta, mint az egyszerű bátorságot és józanságot. Lehet tehát még a néptől remélni. Ez újabb kötelességeket ébresztett benne. Nem elég, ha partitúráit némán az utókorra hagyja: legkevésbé megértett új stílusát előadásban nyilvánosan be kellett mutatnia, példákban tanítania, stílus-hagyományt alapítania. Erre legsürgősebb szükség volt, mert korábbi műveit tönkrehamisították, a mai színház alkalmas szórakozó cikkeivé, operákká nyírbálták és toldották. Ezért nem örült ő igazán külső sikereinek, a melyek időközben szinte üldöztek, hanem szégyenkezett rajtuk. Most legalább élete legnagyobb művét akarta megmenteni és saját ritmusában odaállítani minden jövő kornak példaképen: így keletkezett *Bayreuth eszméi*, a mely tetté vált.

Ez az esemény „mint egy idegenszerű nap verőfénye nyugszik az utóbbi s legközelebbi éveken: egy távoli, még csak lehetséges, de bebizonyíthatatlan jövő üdvére kigondolva, a jelennek s a jelen embereinek alig jelentve többet, mint talányt vagy szörnyűséget, a keveseknek, a kiknek szabad volt segédkezniök, jelentve a legmagasabb rendű előre-élvezést, előre-élést, a mely által arasznyi idejükön túlelve, boldognak és termékenynek tudják magukat; Wagnernek végül jelentve fáradság, gond, töprengés, bánat felhőjét, az ellenséges elemek megújult dühöngését, de a melyet mégis beragyog és mondhatlan boldogsággá varázsol az önzetlen hűség csillaga.”

9. Wagnernek, mint embernek lényegét, fejlődését, éle-

tét daemonikus közlékenységgel, a legnagyobb világossággal árulják el művei. „Fellépése a művészetek történetében mintegy a természet egyetemes és osztatlan művészeti tehetségének vulkanikus kitörése, miután az emberiség hozzászokott a művészetek ágakra szakadásához, mint valami szabályhoz. Ezért ingadozni lehet, mi nevet adjunk neki: a költő, képzőművész vagy zenész nevét-e, minden nevet fogalma rendkívüli kitágításával értve, avagy előbb egész új nevet kell számára teremteni.”

Mint költő mythosokban, a mythos eseményeiben, érzelmeiben, képeiben megérezkítve gondolkodik, akár a nép. Nyelve is egészen a naiv kép- és érzelemdús, plasztikus és festői, tömör és szabatos, lakonikus és erővel teljes nyelv, a mely azonban minden műve sajátosságaihoz igazodva folyton változik. E nyelv drámájában a zene s a gesztusok segítőjévé szegődik. Míg ugyanis a zene a személyek belsejében élő és hullámozó érzelmeket közvetlenül átviszi a hallgatóság lelkébe, s a gesztusok külsőleg megjelenítik e belső jelenségeket: a szó egyidejűleg még egyszer megérezkíti, s erősíti őket úgy hogy a megértés és megismerés hasonlíthatatlanul fokozottabb és bensőbb lesz.*

„Wagnerről, a zenészről, általában azt kellene mondani, hogy a természetben mindennek, a mi eddig nem akart beszélni, nyelvet adott: nem hiszi, hogy valami is néma lehetne. Belemerül a hajnalhasadásba, erdőbe, ködbe, hegyszakadékba, magaslatba, éjszakai didergésbe, holdfénybe is, s meglesi rajtuk a titokzatos vágyat: ők is hangozni („tönen”)

* Nagyon szépen magyarázza azután Nietzsche, mily finomítólag hat a zenedráma a gesztusokra is (W. I. 565-566. o.).

akarnak. Ha a filozófus azt mondja: „Egy az Akarat, a mely az élő és élettelen természetben a létet szomjúhozza, a zenész hozzáteszi: s ez az akarat, minden fokán, *hangzó* lelet akar. Zenéjében a legnagyobb világosságra törekszik. „A legnagyobb erővel és határozottsággal ragadja meg az érzelm minden fokát és színárnyalatát; az érzelm leggyöngébb, legtávolibb, leghalkabb mozdulatát is kézbeveszi, a nélkül, hogy félne, hogy elveszti – s kézben tartja, mint valami keményet és szilárdat, bárha mindenki érinthetetlen pillangót látna benne. Zenéje sohasem határozatlan, hangulatszerű; min-dennek, mi általa beszél, embernek és természetnek, szigo-rúan egyénített szenvedélye van; vihar és tűz nála személyes akarat kényszerítő hatalmát veszik föl. E hangzó egyének és szenvedélyeik harca, az ellentétek egész örvénye fölött fenső józansággal lebeg egy tulhatalmas, szimfonikus értelem, a mely a háborúból folyvást a békét és összhangot szüli: Wagne-ner muzsikája, mint egész, a világ képmása, a mint ezt a nagy ephesosi bölcselők értették, harmónia, a melyet a vi-szály magából hoz létre, mint igazságosság és ellenségesség egységét.” Wagner könnyűséggel játszva az óriás nehézség-ekkel, bebizonyította, hogy különböző irányban futó szen-vedélyek többségéből lehet kialakítani az egyetemes szenvedély nagy vonalát.

De könnyűsége nem frivol játék, hanem hosszas, ko-moly küzdelmek, önfékezés után elért szabadság és mester-ség, művészete pedig szükségszerűség.

10. Wagner művészete egy szakában sem akart dogma-tikus komponista-iskolát alapítani. S most is, hogy elismert fejedelme a zenevilágnak, fáradságot és kínt nem ismerve,

csak arra törekszik, hogy az előadás, a stílus tradícióit megteremtse és ezzel műveit sértetlenül átszarmaztassa egy hálsabb jövő kornak. „Művét nem lehet írásbeli feljegyzéssel révbe hozni, mint a filozófus teheti: a művészet *tudókat* követel átszarmaztatóknak, nem betűket és hangjegyeket.” Mindazonáltal a tollal is iparkodik a kor közönyét megtörni, s a művészet lényegét megvilágosítani.*

Ezekben azonban Wagner, teljes ellentétben műalkotásaival, nem népies.

Művészetét minden más újabbkori művésztől az különbözteti meg, hogy nem egy kaszt műveltségének nyelvét beszéli többé, s egyáltalában nem ismeri már a műveitek és műveletlenek közötti különbséget. Egészen megfordítja a nyelétről és kultúráról való fogalmainkat, egy oly jövő képeről vonja szét a függönyt, a melyben nem lesz magasabb szellemi kincs és boldogítás, hanemha mindenk szívével közös.

Azonban nem irtják-e ki reményeinket a mindenütt fenyegető, s látszólag kikerülhetetlen forradalmak? Wagner bizik a védő erőkbén, a német népben, a reformáció népében, annak erejében és irgalmában, bátorságában, a melyek mint védőgátak, „a revolúció tengerét az emberiség nyugodtan hömpölygő folyamának ágyába szorítják.” De tekintete túl-emelkedik a nemzetiség szűkebb horizontján. „Gondolatai, mint minden jó és nagy németé, németföldröttiek, a művészeté „népekhez”, hanem emberekhez szól.

Persze a jövő embereihez” . . . Nem tartozik ehhez a nemzedékhez, s ez a nemzedék nem tartozik hozzá. Ahhoz a

* „Beethoven”, Ueber das Dirigiren, „Ueber Schauspieler und Singer”, „Staat und Religion”, „Oper und Drama“.

nemzedékhez lesz majd köze, a mely vele közös szükségét és szorongást érez, s vele közös művészettől várja megkönnyeb-
bülését és megváltását.

11. De Nietzsche nem utópista, nem reméli, hogy az emberiség valamikor végleges ideális rendben aranykorban emberfölötti jóságban és igazságossággal fog élni, *sőt lehet, hogy az a nemzedék egészben véve gonoszabbnak is fog lát-
szani, mint a mai, – mert jóban-rosszban nyíltabb lesz;* le-
het, hogy lelke, ha egyszer teljes és szabad hanggal fog meg-
szólalni, lelkünket épp úgy megrázná és megijesztené,
mintha valami elrejtett gonosz természeti szellem szólalt
volna meg. Hogy is hangzanak ezek a mondások fülünkbe:
*a szenvedély jobb, mint a stoicizmus és képmutatás; a becsü-
letesség a rosszban is jobb, mint a hagyomány erkölcsössé-
gébe elvesztődni; a szabad ember épp úgy lehet jó, a mint
rossz lehet, de a szolgáló-ember a természet szégyene és sem
égi, sem földi vigasza nem lehet, végül: mindenki, a ki fél
akar szabadulni, ezt csak önmaga végezheti, mert senkinek
se hull ölébe a szabadság mint csodás ajándék.* Bármily éle-
sen és félelmetesen hangzanak is ezek: a jövő világ hangjai,
a melynek igazán szüksége lesz a művészetre, s a mely tőle
igazi kielégülést remélhet; a természet nyelve, a mely ax
embert illetőleg is helyreállított.”

A természet vágya a szeretet által való átalakulás, s ea
szolgáltatja Wagner műveinek is a motívumokat.

A „Bolygó Hollandi”, „Tannhäuser”, „Lohengrin”,
„Meistersänger”, „Tristan és Izolde” s a „Nibelung gyűrűje”
e szempontból végig követett művészi parafrázisa zárja be a
lelkes dicsőítő iratot.

Nietzsche egyre habozott, kiadja-e s mily formában ezt az iratát. Végre ütött a határozás órája. 1876. július végére tűzték ki a bayreuthi megnyitó, felavató előadásokat. Bayreuth sorsa időközben – csodamódra – biztosított,* s Nietzsche az örömnépepről nem akart, nem tudott távolmaradni, bármennyire távolodott már lélekben Wagnertől és eszméitől. Érezte, hogy a múltakért való háláját még egyszer le kell róni egy ünnepi áldozattal: július közepén sietve megjelentette művét.

Ha ezt figyelmesen olvassuk, okvetetlenül föltűnik Benne a hang bizonyos idegensége, sok helyt erőltettsége, túlzása, mintha Nietzsche a frázis mámoros túlfeszítésével önmagát is tévedésbe akarta volna ejteni a rajta uralkodóvá vált keserű józanság felől. Bár igyekezete csak félig sikerült, bár a bizonytalan hang sejtethetett valamit, tisztán csak ma, az elhagyott és gondosan elrejtett széljegyzetek közzététele után hallhatjuk akkori disszonanciáit. Legyen elég néhány szemelvény.

A mikor Wagnert, mint a teljesen művészietlen korról szemben a művészet igazáért harcolót festi, hátrahagyott jegyzeteiben* így jellemzi Wagner emberfölötti törekvését: „Méreg méreg ellen: minden túlfeszítés polemikusan nagy, művészetellenes erők ellen irányul. Bevonatnak vallásos, bölcséleti elemek, az idylli után való vágy, minden, minden. Wagner nagyra becsüli a drámai alapozás egyszerűségét, mert legerősebben *hat*. Minden *hatásos* elemet összegyűjt, oly korban, a melynek tompultsága miatt nagyon durva és erős

*A bajor király 10.000 tallért előlegezett e célra Wagnernek.

* W. X. k. 398. o.

eszközökre van szüksége. A pompás, mámorító, zavarba hozó, a grandiózus, a borzasztó, lármás, rút, elragadtató, az ideges – minden jogába lép. Roppant dimenziók, roppant eszközök. A szabálytalan, a túlterhelt ékités és cifraság a buja gazdagság benyomását teszi. Tudja, mi hat még a mi embereinkre, s e közben „a mi embereinket” még idealizálta s nagyon is magasra helyezte.” – „A mint Goethe eltévedt festő, Schiller eltévedt szónok, úgy Wagner eltévedt színész. Mint színész az embert csak mint leghatasosabbat és legvalóbbat akarta utánozni, azaz legmagasabb affektusában. Mert extrém természete minden más állapotban csak gyengeséget és hazugságot látott. Az affektus-festés veszélye óriási a művészre nézve. Az ittasító, az érzéki, ekstatikus, a hirtelen, a minden áron való megindulás – *borzasztó tendenciák*” – „Wagner, mint német túlszerénytelén; gondoljunk Lutherre, hadvezéreinkre. Ne legyünk méltánytalanok, s ne követeljük a művésztől egy Luther stb. tisztaságát és önzetlenségét. De Bachból és Beethovenből mégis tisztább természet fénylik. Az ekstatikus Wagnernél gyakran erőszakos és nem elég naiv, azonfelül erős kontrasztokkal túlerősen színpadias.” – „A „hamis mindenhatóság” Wagnerben valami „zsarnokit” fejleszt. A zsarnok nem hagy más egyéniséget érvényesülni, mint a magáét vagy híveit. Ez a veszély nagy Wagnerre nézve, a mikor Brahms-ot, stb. nem ismeri el, vagy a zsidókat.”

Következnek erős megjegyzések Wagner viszonyáról a politikához,* a zenedráma fogalmában rejlő ellenmondások-

* Reakcionárius vonásaként bélyegzi meg középkori kereszténységét, viszonyát a fejedelemhez, buddhizmusát, a csodás elemet.

ról, írói tulajdonságairól, zenéje sajátosságairól. Tetőpontjukat éri el e vallomással: „Az utolsó években kétszer-háromszor azt az esztelen kételyt éreztem, hogy Wagnernek van-e egyáltalában zenei tehetsége.”

Nem folytatjuk ezt a szemlét. Elszomorít. Nem azért, mintha Chamberlain-nel mindebben csak pathológiát, avagy Nietzsche ellenségeivel ezen is túlmenve, merő jellemtelenséget látnánk,* hanem, mert mindig elszomorító és méltatlan látvány az ilyen szakítás. Az illúziók szertefoszlanak; a benső melegség hül, egyre hül; a barátok elidegenülnek; egy szép napon azután végkép elválnak, s – bármily nagy szellemek – a semmi emberek módjára haszontalan, kicsinyes ürügyet keresnek erre, a minék mélyenfekvő, rejtve munkáló, rejtve bomlasztó igazi okai vannak.

Így volt ez a Nietzsche esetében is. Eleinte és sokáig, a míg ideális és nagyratörő, de még zsenge erejű ifjak módjára szüksége volt lélekemelő, iránytszabó bálványokra: e bálványok egyikét megtalálta Wagnerben, s hívő rajongással föltétlenül hódolt is neki. Wagner viszont, meghatva ez ideális hódolattól, valóban atyai szeretettel s – atyai önzéssel iparkodott Nietzschét magához láncolni. „Az én Nietzschém” – így beszélt mindig ifjú hívéről. Ez így tart a trihscheni napok végéig. Ezentúl ritkábban látják egymást, 8 mindketten külső és belső átalakulásokon mennek keresztül. Wagner kiragadtatva az idillből, beleveti magát a művészi és üzleti élet árjába, s óriás nehézségekkel, gondokkal

* Sokkal finomabb megértéssel boncolja Nietzsche reszedelmes idealizáló hajlamát és ebből eredő szükségyszerű desillusióit Lichtenberger (*La philosophie de N. S.* oldal.).

küzködve igyekszik műveit Bayreuth révébe kormányozni Végül diadalmaskodik, de közben a sokszor szennyes harc megviseli. Szeretetreméltó lényében kevésbé kellemes vonások domborodnak ki: türelmetlenség, kíméletlenség, metsző sarkazmus, nervózus, külső édesség alatt lappangó valódi szász gyanakodás, idegesség, sokszor méltatlan pojácskodásig menő hamis jókedv és nagy, lármás hang, demagógia.

A mindig csendes, finom és arisztokratikus természetű Nietzsche ezt a sokkal ritkábbá vált viszontlátások alkalmával megdöbbenve veszi észre. Szemét egyre élesíti nemcsak fokozódó szellemi felszabadulása, hanem növekvő betegsége is. A beteg folyton analizálja önmagát és a kívülről állókat, s idegei depressziója inkább hajlamosítja a bizalmatlan kételkedésre, mint a lelkesült rajongásra.

Leveleiben már 1873-ban föl-fölveti fejét egy-egy kértely. „Nem volt-e Wagner soraiban valami hidegség?” Ilyen és hasonló töprengés kínozza. Hallja, hogy Wagnerek egy és más dolgán megütköztek, így pl. hogy nem tehet minden meghívásnak eleget. „Mondd meg nézetedet – írja Gersdorffnak¹ – az ismételt megbotránkoztatásról. El sem tudom gondolni, hogy lehetne valaki hübb és odaadóbb Wagner iránt minden földolokban, mint én: ha el tudnám gondolni, még hübb és odaadóbb lennék.² De kis alárendelt és mellékes dolgokban és bizonyos, a *gyakoribb* személyes

¹ 1873. febr. 24-én kelt levele. (*Briefe*. I. 236.).

² Így pl. egy társasutazást kellett volna tennie Mendelsohn freimrgi professzorral, a komponista fiával Görögországba, de amikor felgondolja, hogy Wagner nem állhatja az öreg Mendelsohnt, azonnal lemond tervéről. – Wagner vasalusként ki-kirohan a zsidók és franciák ellen, holott második korszakában igazán fenkölt lélekkel nyilatkozik róluk.

együttéléstől való, nekem szükséges és majdnem „egészség-ügyi”-nek nevezhető tartózkodást illetőleg szabadságomat meg kell őriznem, de igazán csak azért, hogy azt a magasabb értelemben vett hűséget megtarthassam. Erről persze szó sem eshetik, de érzi az ember – s ilyenkor kétségbeejtő, ha még izetlenség, gyanakvás és hallgatás jár a nyomában. Én ezúttal percre sem gondoltam, hogy ily heves megbotránkozásra adtam okot; s mindig tartok tőle, hogy az ily élelmények még félősebbé tesznek, mint a milyen már vagyok.”

Mily hálás Gersdorffnak, hogy baráti szavával megsza-
badítja szemét az előtte „röpködő szúnyogoktól,” a melyek néha kínozzák.¹ De ez a megnyugvás utóbb mind rövidebb ideig tart, a félősség és idegesség pedig növekedik. Koron-
kint már egészen ingerült, a mikor Wagnerek gyakrabban hívják, s egyéb barátai odacsalogatják: „Hogy jutott eszedbe az a mulatságos ötlet, hogy bayreuthi látogatásom fenyege-
téssel erőszakolod ki? Egészen olyan színe van a dolognak, mintha önként nem mennék oda, – már pedig tavaly két-
szer, két éve megint kétszer találkoztam a bayreuthiekkal –
Baselből, s nyomorúságos vakációm mellett! Tudjuk mind-
ketten, hogy Wagner természete nagyon hajlik a bizalmatlan-
ságra, – de nem gondoltam, hogy jó ezt a bizalmatlan-
ságot még szítani is. S végül – gondold meg, hogy magam-
mal szemben vannak kötelességeim, a melyek igen nehezen
teljesíthetők nagyon gyöngye lábon álló egészséggel. Valóban,
senkinek sem kellene engem semmire kényszerítenie. Mind-
ezt jószívvel és emberségesen kell fogadni.”²

¹ 1873. ápr. 5-i levele Gersdorffhoz. (Br. I. 238.).

² 1874. júl. 4-iki levele Gersdorffhoz. (Br. I. 279-280.).

Itt föl kell említenem két kis eseményt, mert többen egészen ezekre vezetik vissza Nietzsche elpártolását. Az egyik a Brahms „Triumphlied”-jének históriája. Nietzsche 1874-ben ismerte és szerette meg ezt a dalt s ez év nyarán Bayreuthbe vitte zongorakivonatát. Wagnert azonban olyan pillanatban találhatta, a mikor nem volt nagy. Dühre gerjedve hűtötte le Nietzsche lelkesedését, a ki nagyon elszégyelte magát. Némelyek már most ehhez azt a legendát fűzik, hogy Nietzsche e megszágyenüléséért állt volna bosszút Wagneren elpártolásával. Mások, mint pl. Pohl¹ tovább menve, azt regélik, hogy Nietzsche e tájt saját kompozícióit akarta Wagnerrel megbámúltatni, minthogy azonban Wagner ezekről éppen nem táplált nagy véleményt, ezért szakadt el tőle Nietzsche. Mi az egyik történetkét sem tartjuk az elhidegülés igaz okának. Ha rosszul is eshetett Nietzschenek, hogy Wagner más művészek iránt nem épen nagylelkű és méltányos, ezért még nem hagyta volna el. A mi saját szerzői hiúságának megsértését illeti, úgy ma már tudjuk, hogy a saját zenei alkotásai ugyan nagyon boldogították, de esze ágába sem jutott túlságosan zokon ve»ni, ha mások nem ismerték el nagyértékűeknek. Ékesen szóló példája ennek a Bülow-val történt levélváltás. 1872-ben egész naiv hittel megküldi Bülownak egy „Manfréd” című szimfonikus meditációját, de megjárja, mert ez példátlan őszinteséggel istenigazában lehordja.² Bámulja a tudomány lángeszűen teremtő képviselőjét,” de – in materia musices megszűnik az udvariasság” kijelenti, hogy a meditáció „a legszélsőbb fantasz-

¹ A *Musikalisches Wochmhlatt* 1885. októberi 44. számában.

² *Briefe*. III. 351. o.

tikus extravagancia, a legkietlenebb és legzeneellenesebb holmi. Többször kérdeztem magamtól, nem tréfa-e az egész; talán az is a jövő zenéjét akarta parodizálni. Nem tekintve a pszichológiai érdeket, – mert az ön zenei lázszüleményéből szokatlan, minden eltévelyedése mellett is distingváltszelleme érezhető ki – meditációja zenei szempontból csak oly értékű, mint egy büntett a morális világban . . . Ha csakugyan szenvedély hajtja, hogy a zene nyelvén szólaljon meg, elengedhetetlen, hogy e nyelv első elemeit elsajátítsa: egy wagneri hangokra való emlékezésekben tobzódó fantázia nem lehet alapja a teremtésnek . . .” stb. S mit felel Nietzsche e kéremény beszédre? „Bülow levele megbecsülhetetlen nekem becsületessége révén. Olvasd el, neved ki, s hidd el, hogy magam is annyira megijedtem magamon, hogy azóta nem merek zongorához nyúlni” – írja Rohdenek. A Bülowhoz intézett válaszában pedig* rokonszenves szerénységgel és mosolyra készítő bűnbánattal igazolja magát: „Gondolja csak, hogy tehát eddig kora ifjúságomtól fogva a legboldob illúzióban éltem, s hogy muzsikám nagyon sok örömet okozott nekem. Íme láthatja, hogy áll a dolog elmém világosságával, a melyről önnek – úgy látszik – oly jó véleménye van. Probléma marad előttem, honnan ered ez az öröm? Van benne valami oly irracionális ... Ön nagyon segített rajtam, ezt a vallomást persze még mindig némi fájdalommal teszem.”

Nos tehát, a ki így ír, jóllehet Bülow ítéletét Liszt Ferenc is nagyon desperatusnak jelentette ki, s jóllehet Nietzscheknek ez a s többi zenei kompozíciója ma hangver-

* *Briefe*. III. 353. o.

senyműsorokon szerepel, s szakértők állítása szerint (Fuchs, Gast stb.) éppen nem értéktelen – az nem szakíthat meg e művek nem tetszése miatt oly barátságot, a minőben Nietzsche Wagnerrel állott.

Az elhidegülés főokát sokkal mélyebbről származtatjuk. Nem áll egyébben, minthogy Nietzsche az évek során kifejlesztett gondolati munka, fejlődés révén egyre nagyobb eszmei ellentétbe került Wagnerrel, a ki a maga részéről szintén továbbfejlődött, Nietzsche szerint visszafejlődött. Nietzsche folyton jobban távolodott nemcsak a kereszténységtől, hanem egyáltalán minden miszticizmustól a szkeptikus racionalizmus felé. Wagner az ellenkező utat tette meg: a Feuerbach egykori hívéből egyre misztikusabb s jámborabb lett. S néhány év múlva kereszteződik a postán kölcsönös küldeményük, művek, melyek homlokegyenest ellenkező világnézetük kifejezései: Wagner *Parsifal*-ja és Nietzsche *Menschliches, All zumenschliches* című, Voltaire szellemének ajánlott aforizmagyűjtemény. „Úgy éreztem, mintha két penge mérkőzött volna össze” – írja Nietzsche.

VI.
A BAYREUTHI CSALÓDÁS.

A fõnti sorokkal anticipáltunk, kövessük újra az időrendet. A midõn Nietzsche első korszakát lezárjuk, még csak egy eseményt iktatunk ide, a mely a szakadásra indítékot adott.

Ez Bayreuth megnyitása, 1876. nyarán. Nietzsche évek óta áhítattal várta ezt az eseményt, s utóbb, a mikor kételyei Wagnerrel és eszméivel szemben növekedtek, mintegy annak próbakövét tekintette, hogy csakugyan híve-e még a mesternek, s hogy csakugyan beválik-e várákozása, a melyet e korszakos kulturvállalathoz fűz. A sok várás persze a végletekig fokozza várákozását. Rohdenek írja 1875. febr. 5-én: Ebben az évben úgy tünik föl elõttem, mintha minden elégedetlenség ingerét el kellene magamtól tiltanom: mert végre is a nagy istennõ részérõl nagy kegyet és kedvezést jelent, ha valaki éppen a bayreuthi évek kortársaként élhet. Az ezért való hála érzelmeinek sohasem kellene elhagynia! De te tudod egy ilyen „nem kellene” szomorú emberi értelmét. Néhanéha majdnem kételkedem, hogy ezeket az örömmünnepeket, a melyek után hõn és túlsoká vágyódtam, valóban kitartom-e nekem már most is, a merõ képzeletnél szédül a szívem; túlsókat és túlsoká nélkülöztem és szenvedtem.*

* *Br.* T. 487.

A beteges sóvárgás betelése pillanatában azután merő csalódás kínjaira váltódott. Nietzsche elutazott Bayreuthbe, a Niebelung tetralógia próbáira, betegen és fáradtan. Ez időtájt igazán nem volt neki való egy Wagner-ciklus, még ha nem is lett volna már félig-meddig hitehagyott. Semmisen tetszett neki Bayreuthben, sem az első próbák, sem a közönség, sem Wagnerek, a kiknek szíves meghívásait visszautasította. Egyszerre úgy érzi, hogy nem bírja tovább kitartani. Még az első főpróba előtt úgyszólván szökik a bajor erdőbe, Klingenbrunnba, a honnan ezt írja nővérének: „Egész biztossággal tudom, hogy ott nem tarthatom ki, sőt ezt tulajdonképpen előre kellett volna tudnunk! Gondolj csak arra, mily óvatosan kellett élnem az utolsó években. Ottani rövid időzéstől oly fáradtnak és kimerültnek érzem magam, igazában nem is tudok magamhoz térni . . . Minden lelkierőmet össze kell szednem, hogy e nyár határtalan csalódását elviselhessem. Barátaimat sem fogom látni; most minden méreg és bánatalom számomra.”

Testi-lelki gyötrelmeit munkába igyekezett fojtani. A klingenbrunni erdőből származnak első följegyzései az „Emberi, nagyon is emberi” c. művéhez. Esze irányt váltott, de szíve visszavágyott egy utolsó kísérletre. Visszatért Bayreuthbe és mégis meghallgatta a ciklust.

Nem használt semmit. Csalódást okozott neki a színház, csalódást publikuma.

Ő mindkettő iránt sokáig a legnagyobb igényeket támasztotta; egészen eltérő, sokkal magasabb szerepet és jelentőséget tulajdonított nekik, mint egy közönséges és eddigi színháznak és publikumának.

Meghallgatta az első ciklust, – a melynek néhány estéjén I. Vilmos császár is részt vett, – de közönye nem tudott lelkesedés tüzeire gyúlni. Ép ezek az esték művészetileg nem sikerültek teljesen, Wagner is többször kénytelen volt elismerni. Az Orchester finom játéka ugyan tetszett Nietzschenek, de az énekesek s a mechanikusok hibái nagyban rontották illúzióját. Még jobban bántotta a környezet. Ünnepi dolgozatában csupa „korszerűtlen” hallgatóról álmódott, e helyett maga körül a hiúság vásárát látta. Műértők, a kiknek egyedüli kvalifikációja abban állott, hogy 12 estéért 900 márkát tudtak fizetni; marienbadi nyaralók, a kik ezt a „premiére”-t sem akarták elszalasztani, hogy hájas jelenlétükkel s gyémántjaikkal tündököljenek; a Wagner-egyesületek torzonborz, csalhatatlan hangon szavaló lármás tagjai; a jó bayreuthi polgárok, a kik inkább érdeklődtek az udvar és a főrangú vendégek minden mozdulata, mint a wagneri istenek drámái iránt: mindezek inkább parodizálták, semmint realizálták a Nietzsche néző-ideálját. Voltak ugyan igazán kiváló emberek is jelen: Liszt, Richter, Menzel, Lenbach, Makart, Angely, Schüre stb. – de elenyésző csekély számban a tömeg között. S ez a tömeg előadásokon, előadásokon kívül zsidongott a hiúság vásárában, lármázott, intrikált, tolongott az audienciákat és kegyes szókat osztogató Wagner körül. Lehetetlenné tett minden áhítatos elmélyedést, reflexiót, s lehetetlenné tett minden intimitást – a tribscheni boldog időkre emlékeztetőt – Nietzsche és Wagner között. Pedig ez talán könnyített volna Nietzsche nehéz szívéen. Így magába fojtotta minden keserűségét, s a mikor

már nem bírta tovább, az első ciklus után örökre kiábrándultan odahagyta Bayreuthet.*

* Érdekesnek tartjuk a bayreuthi napoknak és az akkori Nietzschenek egy szemtanú, Edouard Schüre tollából eredő következő, bár psychologini és apró ténybeli tévedésektől nem mentes leírását ideiktatni. (É. Schüre *Précurseurs et révoltés* 11)04. Paris Librairie Perrin. 140-144. o.).

„Je rencontraï Nietzsche à Bayreuth, en 1876, aux premières représentations de *l'Anneau du tiibelung*. Si ces mémorables fêtes scéniques marquent désormais un point capital dans l'histoire de l'art dramatique, elles furent peut-être aussi l'origine secrète de la nouvelle évolution de Nietzsche. Du moins m'a-il semblé qu'il reçut la les premières atteints du mal qui l'a poussé dans cette voie.

En causant avec lui, je fus frappé de la supériorité de son esprit et de l'étrangeté de sa physionomie. Front large, cheveux courts repoussés en brosse, pomettes saillantes du Slave. La forte moustache pendante, la coupe hardie du visage lui auraient donné l'air d'un officier de cavalerie, sans un je ne sais quoi de timide et hautain à la fois dans l'abord. La voix musicale, le parler lent dénotaient son organisation d'artiste, la démarche prudente et méditative était d'un philosophe. Rien de plus trompeur que le calme apparent de son expression. L'oeil fixe trahissait le travail douloureux de la pensée. C'était à la fois l'oeil d'un observateur aigu et d'un visionnaire fanatique. Ce double caractère lui donnait quelque chose d'inquiet et d'inquiétant, d'autant plus qu'il semblait toujours rivé sur un point unique. Dans les moments d'éliu-sion, ce regard s'humectait d'une douceur de rêve, mais bientôt il redevenait hostile. Toute la manière d'être de Nietzsche avait cet air distant, ce dédain discret et voile qui caractérise souvent le aristocrates de la pensée.

Pendant les répétitions générales et les trois premières représentations de la tétralogie: Nietzsche parut triste et affaîssé. Il souillait déjà du commencement de ce mal cérébral qui devait l'accabler plus tard, mais il souillrait plus encore d'une mélancolie profonde et inexprimée. En présence de Richard Wagner, il était timide, gêné, presque toujours silencieux. Celui-ci, lancé dans cette colossale entreprise, où il avait à manier trente-cinq personnages principaux, – dieux et déesses, géants, nains, hommes et femmes, héros et \\ alkyries, sans parler dea choeurs, de la machinerie et de l'orchestre, – joussait en *jeune* Wotan, malgré ses 63 ans, du triomphe légitime d'avoir créé un monde et de le mettre en oeuvre. Aux courtes heures de repos que lui laissait son travail d'Hercule, il donnait cours à cette gaieté fantaisiste, à cet humeur exubérant qui était comme l'écume de son génie. Devant faire passer son Ame et sa pensée dans ces êtres de chair et de sang, forcé de maintenir en équilibre les ameur-propres, les rivalités et les petites passions de ce îégiment d'acteurs et d'actrices, il se faisait régisseur 6t acteur lui-même. Charmeur subtil et dompteur d'âmes, il arrivait toujours à ses fins avec un mélange de violence et de caresses, de

Ez a válás záróköve élete és fejlődése egyik korszakának.

Vessünk erre a korra, s a belőle nyíló új időre még egy összefoglaló pillantást, – madártávlatból, a honnan csak a fővonások és jelentős részletek domborodnak ki tekintetünk előtt.

colères fauves et de très sincères attendrissements, sans jamais perdre de vue son but. Vivant dans cet orage assemblé par lui et le dirigeant, il ne pouvait donner qu'une attention distraite à ses disciples et à ses admirateurs. Devant prodiges d'art qu'il accomplissait chaque jour sous nos yeux, nous avions tous, non plus Dieu merci! les sentiments, mais quelque chose des étonnements de Mïme en face de Siegfried qui reforge l'épée brisée de son père après l'avoir réduite en limaille et fondue au creuset. L'oigouil de Nietzsche souffrait-il de cette infériorité? Sa sensibilité suraigüe se blessa-t-elle de certaines rudesses familières du maître? Sa conscience de moraliste pointilleux s'in-eurgae-t-elle contre certains contrastes inévitables, entre la nature humaine et le génie d'un grand homme? Ne voulut-il pas admettre qu'un créateur de cette envergure, qui réalise un miracle esthétique taxé d'impossible par le monde entier, ne peut guère considérer ses meilleurs amis que comme des instruments de son oeuvre, et cela surtout au moment où il l'accomplit en pleine lutte, contre vents et marées? Dans sa première intimité avec Wagner, Nietzsche s'était placé avec son maître sur un pied d'égalité. Il lui avait dédié son premier livre comme „a son sublime lutteur d'avantgarde {*meinen erhabenen Vorkämpfer.*) Il se figurait peut être la réforme de l'Allemagne comme une école de philosophie, d'esthétique et de morale dont Schopenhauer serait l'ancêtre vénéré, Wagner l'artiste et le metteur en oeuvre, mais dont lui, Nietzsche, serait le prophète et le suprême législateur. Il est certain que le Walhalli tourbillonnant de Bayreuth, avec son Wotan impérieux et souverain, ne ressemblait guère à ce rêve de professeur schopenhauerien. L'auteur de la *Naissance de la tragédie* disparaissait comme tout le monde dans l'apothéose du maître, et celui-ci, le narguant un peu mais sérieusement indigné et affligé de voir le disciple si morose, n'y comprenant rien d'ail lers, semblait lui crier comme Loge, le démon du feu, du haut de l'arc-en-ciel qui conduit au palais des Immortels: „lourq:!) ces plaintes? L'éjouissez-vous au soleil des dieux nouveaux!?” Nietzsche assista donc sans enthousiasme aux scènes grandioses de la *Walkyrie* de *Siegfried* et du *Crépuscule des Dieux*, dont il s'était promis tant de joie. Quand nous partîmes ensemble, aucune critique, aucune parole de blâme ne lui échappa, mais il avait la tristesse résignée d'un vaincu. Je me souviens de l'expression de lassitude et de déception avec laquelle il parla de l'oeuvre prochaine du maître et laissa tomber ce propos: „I m'a dit qu'il voulait relire l'histoire universelle avant d'écrire son poème de *Parsifal* I . . .”.* Ce fut dit avec le sourire et l'accent d'une indulgence ironique, dont le sens caché pouvait être celui-ci: „Voilà bien les illusions des poètes et des musiciens, qui croient faire entier l'univers dans leurs fantasmagories et n'y mettent qu'eux-mêmes!”

VII.
PILLANTÁS VISSZA ÉS ELŐRE.

Tanúi voltunk egy élet első korszakának. Már ez úgy mutatkozik, mint valamely nagyszabású mű ouverture-je.

Előttünk áll a gyermek, az ifjú, a férfi, s bármennyire változott is lelki ábrázatuk, bennük ugyanarra az egyénre ismerünk. Mert közös uralkodó erő hajtja, irányítja, alakítja *ezt* a lelket; természetesen a kezdődés, erősödés, uralomra-jutás kellő fejlődési fázisait megfutva s mind nagyobb energiával, mind szembeszökőbben jelentkezve.

Ez az alapsajátság, uralkodó erő – Raoul Richter helyesen mutat rá* – ellenállhatatlan hajlam az eszmék birodalma iránt, a gondolkodó és bölcselő ösztön. Heves vágy, nem, *szenvedély* az „én”, s a külső világ megismerésére, az emberi élet igazi értelmének fölfejtésére. Ezt a gyermeket nem hajtja vágy, hogy játékban, tanulásban vetélkedjék társaival, hogy elsőnek ismertessék el; ezt az ifjút nem tüzei a szerelem, a hódítás szomja; ennek a férfinak nem az az ambíciója, hogy gazdag, magasállású ember, boldog családapa, híres szaktudós, nagy államférfiú, vagy népvezér legyen. Csak az a vágy hajtja minden gondolatát, érzelmét, szavát, tettét, hogy az élet khaosába eszmei rendet, a magukban véve

* Fr. „Nietzsche. Bein Lehen und sein Werk. Leipzig. Dürr. 1903. (CO. 1.)

értelmetlen élet jelenségekbe jelentést hozzon, önmaga, az egyén, a társadalom, az anyagi és szellemi élet értelmét, célját, feladatait megállapítsa, a lét kérdéseire feleletet találjon, vagy ha nem tud találni, egyre mélyebbre kövesse, kutassa e kérdések rejtett ereit és aknajáratait . . .

Külső élete eseményekben elég szegény – később még szegényebb lesz – de a gyér eseményeknek jelentőséget ad az, hogy apraja-nagyja behatással volt eszmevilágára és gondolatai fejlődésére. Más ember ezerszerte többet él át, de a külső események nyomtalanul leperegnek róla, átsiklanak lelkén. A Nietzsche-fajta ember azonban más médium. Nemcsak nagyon érzékeny és impresszionista természet volt, nemcsak passzív módon engedte lelkébe vésődni a külső benyomásokat, hanem hevesen reagált is rájuk. Lelke kohójában megizzasztotta, megmunkálta a salakot – hol nincs salak? – iparkodott kivetni, s mint igaz ércet lényéhez forrasztani, a mi lényéhez illett.

Egyénisége kifermálása, remekbe formálása volt már igen korán eszménye, s az maradt mindvégig, bár ez eszmény terve többször változott. Egyénisége fejlesztése volt gyakorlati életbölcselete, esztétikája, morálja. Halljak csak e szavait: „Jámbor emberek azt hiszik, hogy minden szenvedés és baleset, a mely őket éri, a legpontosabb szándékos-sággal rájuk van kiszámítva, hogy általuk ez vagy az a gondolat, ez a jó elhatározás, ez a megismerés ébresszessék föl felkükben. Bennünk hiányzanak az ily hit előfeltételei. Ámde hatalmunkban van az, hogy minden eseményt, a kis és nagy baleseteket lényünk javítására s derekabbá tételére használjuk fel; hogy mintegy kiszívjuk őket. Az egyén sorsának szán-

dékossága nem mese, ha ilykép fogjuk fel. *Nekünk* kell a sorsot *szándékosan* kihasználni; mert az események magukban véve üres héjak. Lényünk alkatától függ ez: az eseménynek reánk nézve az az értéke, a melyet *mi* adunk neki. Gondolatnélküli és erkölcstelen emberek mitsem tudnak a sors ilyen szándékosságáról. Rajtuk az események nem ragadnak. Mi azonban tanulni akarunk belőlük, s mentől jobban öregbedik és válik tökéletesebbé erkölcsi tudásunk, annál inkább fonódnak a minket ért események is erősen zárt körbe vagy inkább ez lesz a látszatuk.” *

Így azután – korán elfogván őt az „önnevelés ropant igyekezete és kötelessége” – élete minden apró és nagyobb eseményéből kivonta a maga személyére való jelentőségük summáját. Ezért igazi méltatója csak az lehetne, számos homályos helyét csak az deríthetné föl, a ki a legaprólékosabban ismerné élete minden óráját, a ki végigkövethetné a külső behatások, a belső forrás, feldolgozás, s az újra kifelé, a művekbe vetítés egész bonyolult folyamatát. Mi azonban csak goromba munkát végezhattünk e folyamat vázolósa körül. A gyermekkor, a tanulóévek, a professzura, a Wagner-viszony, a háború, a német birodalom megalakulása, a betegség – mindeme külsőségek elbensősítését és a kohóban kiizzott érc új alakba öntését csak futólag vázolhattuk.

Az alaperő iránya azonban – úgy hiszszük – így is nyilvánvaló. A külső eseményeket Nietzsche eszméi szolgálatába hajtja, bármily mostohák is. Erős akarattal, heves szea^vedéig lyel. Eszméi és problémái egyedüli mohó szenvedélyei, boldogsága, boldogtalansága.

* Gersdorffhoz, 1867. februárban (Briefe. I. 68.)

Ezeknek szolga minden más intenzivebb érzelme, affektusa. Láttuk családi s még erősebb baráti érzelmeit, ám az elsők egészen eltörpülnek jelentőségükben, ha az igazságkeresés hevéhez mérjük, a baráti érzelmek pedig csak addig erősek, a míg az eszmékkel összeférnek, példa rá Wagner, vagy később Rohde, Lou Salomé, az ideig-óraig tartó barátok egész sora.

Eszméiért, bölcseleti meggyőződéseikért, ezek vélt igazáért állandó izgalomban van. Majd mámorosan lelkesedik, majd kishitűen földhöz sújtva szenved, lelkiismereti furdalásokat érez értük és miattuk.¹ Szeret és gyűlöl; dicsőítő éneket zeng barátaiknak s mérges nyilat ajz ellenségeikre.

Nem idealista s nem theoretikus emberek ezt a lelki struktúrát, ezt a fanatizmust sehogysem fogják megérteni. A Nordau szavát fogják rá alkalmazni: „Tobsüchtiger Tollhäusler.”

Ezért könyvei igazán „átélt” könyvek, s ezért hatnak cry erősen színes és meleg szubjektivizmusukkal még arra is, a ki objektív tartalmukat semmibe se veszi. S legérdekesebbek e részt első korszakának művei, a melyek az eszmék és érzelmaek szinte khaotikus összevegyülését, összenövését mutatják. Ifjonti kedvvel látjuk együttes tavaszi csírázásukat a tudattalan buja talaján. „Les idées encore à l'état des sentiments.” CE. Faguet.)

Minden forrong benne – tanulmány, tapasztalás, élelmény – de a forrongásból már az eszme-anyag határozott

¹ „Neki a tudományos és kulturproblémák lelkiismereti problémák” Karl Joel: *Nietzsche und die Romantik*. Jena-Leipzig. Diederiche, 1905.

² Nordau Schopenhauerről.

korvonalai kezdenek kialakulni. Határkőnél vagyunk; tekint-sünk vissza a megtett útra, foglaljuk össze röviden az ideák eddigi fejleményeit: e korának ismeretelméletét, esztétikáját, etikáját, szociológiáját.

*

Ismeretelmélete nem dicsekedhetik sem az eredetiség, sem a határozottság s világosság erényeivel. Mélyebb és összefüggőbb kifejtését e korbéli műveiben hiába keressük; ennél-fogva egyes töredékeiből, melleleg elejtett megjegyzéseiből kell összeszerkeszteniünk. S e redakció veszélyei nyilvánvalók¹

A mi ezekből hozzávetőleges biztossággal leszűrhető, az a következő. Az ifjú Nietzsche nagyban és egészben magáévá teszi Kant kritikai álláspontját. Azt a tanát, hogy a megismerés alapformái merőben ideálisak, azaz, hogy a szemlélet (érzékiség) formái: a tér és idő, s az értelem formái: a kategóriák (mennyiség, minőség, relációk stb.) magának az emberi észnek teremtményei; oly önmagából szükségszerű legszótt hálót, a melyek bogaiba minden jelenségről való megismerésünk belefónódik. Úgy az érzékiség, mint az értelem csak a dolgok felületének, a jelenségek világának megismerésére alkalmas, míg a „magánvaló^u-t (Ding an sich), a dolgok igaz lényegét felfedni képtelen.²

Hitt-e azonban Nietzsche egyáltalában ebben a „magánvalóbban, azaz túlment-e a merő fenomenalizmuson?

¹ E részt kiválóan fontos a már elemzett I. kötetbeli műveken kívül: *Ueber Wahrheit und Lüge im ausser moralischen Sinne.* (Werk© X. k.).

² L. *Geburt der Tragoedie.* (Werke I. 128. o.) *üeber Wahrheit stb.* (Werke X. 103. o.)

E részt álláspontja ingadozó. Esztétikai hitvallása közben többször engedményeket tesz Schopenhauer fölfogásának, hogy a dolgok lényege, a Ding an sich: az akarat, a melyet pl. a művészetek közül legtökéletesebb módon a zene fejez ki. Ámde a schopenhaueri filozófiáról írt s már idézett töredékében, a mely legalább kissé szakszerűbb, szemére hányja Schopenhauernek, hogy nem tud szabadulni a Kant-féle Ding an sich-től, a melynek ellentéte a jelenségek világával csak állítatik, de be nem bizonyíttatik; hogy kísérlete, hogy az akaratot tegye Kant x-e helyébe, logikailag nincs eléggé bizonyítva stb. E kételyei egy másik nagy bölcselőhöz hozzák közelebb, ahhoz, a ki Kantra is oly hatást gyakorolt. Ez Hume.

Már nem is Kant criticizmusára, hanem Hume gyökeres szkepszisére emlékeztet, a mikor képzeink és fogalmaink eredetét fejt ki és értéküket mérlegeli. Szerinte minden fogalom szubjektív műalkotás. A kívülről reánk ható idegizgalmak legprimitívebb fokon képeket váltanak ki; e képek az agyban, az emlékezetben mindinkább elvesztik individuális és érzéki vonásaikat. Mihamar elfeledjük azt az egyetlen, teljesen egyénített öséleményt, a melynek létüket köszönik. Az emlékezetben az esetek különbségei elhalványulnak. Megkezdődik a fogalomalkotás, a mely mindig az egyenlőtlen dolgoknak egyenlővé tétele által keletkezik.* S ezzel az anyaggal folytatódik az ész minden magasabbrendű működése.

* „A mily biztos az, hogy *egy* levél sohasem teljesen egyenlő egy más-ik levelei, ép oly biztos, hogy ez a fogalom „levél” az egyéni különbségek tetszés szerinti elejtése, a megkülönböztető jelek elfeledése által keletkezett s ez azt a képzetet ébreszti föl, mintha a természetben a leveleken kívül volna valami, a mi α levél volna, pl. egy ősalak, a mely

Ugyancsak Hume-ra emlékeztet az az erős kételye, mondhatni, tagadása, mintha az objektumok szubjektumunkban helyesen és okszerűleg, szükségszerűleg fejeződnenek ki. Az objektum és szubjektum két különálló szféra, a melyek közt nincs meg a kauzalitás viszonya. Hume-mal egészen rokon, a mikor a kauzalitást igen szűk térre szorítja, s csakúgy, mint az angol filozófus, a képzetkapcsolatok megszokásából eredő szubjektív hitre devalválja.

S a mint nem fedik a fogalmak még a külső jelenségeket sem, nem fedik a szavak, a nyelvek sem. A szóalkotás, a nyelv terén ugyancsak az (előbbi jegyzetben említett) metaforizálás, elvonás és sematizálás folyik az egyéni és szemléletes rovására. *A nyelv is egy-egy nagy temetője a szemléleteknek, tele metafora-sírkövekkel** Egy eszköze a külső realitástól való eltávolodásnak.

Íme, minden ismeretünk, egész tudásunk felszínes, bizonytalan, s korántsem egyetemes érvényű, hanem minden ízében relativ s antropomorf. A hová csak mélyebbre nézünk, mindenütt illúziókra bukkanunk. De mi mégis igazságoknak érezzük őket. Miért? Mert az illúziók, metaforák, metonimiák, antropomorfizmusok, a poetikailag és retorikailag fokozott,

szerint minden levél szöve, rajzolva, kicirkalmazva, színezve, fodorítva, festve volna de ügyetlen kezektől, úgy hogy egy példány sem sikerült, szabatosan s az ősfoma hű másának. Valakit „becsületesnek” hívunk, miért cselekedett ma oly becsületesen, kérdezzük. Feleletünk rendesen így hangzik: becsületessége miatt. Becsületesség! Hisz ez megint: a levél oka a leveleknek. Hisz semmit sem tudunk egy oly lényeges kvalitásról, a melyet α becsületesség-nek hívnának, de igenis tudunk számos, egyénített, ennélfogva egyenlőtlen cselekedetről, a melyeket az egyenlőség elhagyásával egyenlősítünk, s most becsületes cselekedetekként jelölünk meg; végül kialakítunk belőlük egy *qualitas occulta*”-t e névvel „becsületesség”. {*Oeher Wahrheit* stb. Werke X. 167. o.)

* Bővebb kifejtése az *Ueber Wahrheit* síb. értekezésében.

átvitt felékesített emberi viszonylatok összege évezredes gyakorlat által megállapodik, majdnem kánoni kötelező erőt nyer, s általánosan az igazság benyomását teszi. „Az igazságok oly illúziók, a melyekről elfelejtik, hogy illúziók.”

Ennélfogva mi az értéke az ész működésének? Az igazság megismerése tekintetében bizony semmi. Az ész igazságtartalma = 0. De az észet még másképp is lehet értékelni; nemcsak az igazság fogalmához viszonyítva.

Értékelni lehet úgyszólván működésének *biológiai hatásai szempontjából*. Az intellektus az egyén létfentartásának eszköze. Az a sajátsága hogy az egyént azzal a páthosszal és illúzióval tölti el, hogy ő a világ centruma. Csupa ámitó, csalóka, s az egyénnek hizolgo képzeteket és fogalmakat sző, de ezek szükséges erőkké fejlődnek, hoj/y az ember, ez „a legszerencsétlenebb, legkényesebb s legmulandóbb lény”, a létért való küzdelemben egyáltalában megállhasson. „Az intellektus, mint az egyén fentartásának eszköze, főerőit az alakoskodásban fejti ki; mert ez az eszköz teszi lehetővé, hogy a gvingébb, kevésbé robusztus egyének magukat fentartsák; ok, a kiktől meg van tagadva a létért való harcot szarvakkal vagy a ragadozó-állat éles fogzatával megvívni.”

Azaz az ész, bármennyire áztatja is az embert azzal, hogy valami más, magasabb, – nem emelkedik az ösztönök fölé Csakis az életösztönök kifolyása és eszköze.

Ez ösztönök az agynak és idegrendszernek nemcsak észbeli és értelmi működését váltják ki, azaz nemcsak a tudás és rendszerezése: a tudomány alapját szolgáltatják, hanem ehhez hasonló, de ennél mélyebbre és magasabbra ható alkotásait is. Ezek: a művészet, a vallás, a filozófia alkotásai.

Ezek talán az igazságra vezetnek? Nietzsche a panilluzionizmus álláspontjára helyezkedve, kétségbevonja. S ebben eltér mesterétől, Schopenhauertől, a ki tudvalevőleg felmenő hierarchiát állapított meg, tudomány, művészet, vallás és filozófia közt a tekintetben, hogy mily fokon vezetnek az igazságra. Schopenhauer szerint a tudomány áll a rangsorozat legalsó fokán; mindig csak a jelenségekkel foglalkozik és sohasem emeli föl a fátyolt a valóságról. A művészet már látja és mutatja a magánvaló valamely objektivációját a (platói értelemben vett) ideákban. Legtökéletesebb e részt. a zene, mert ez a jelenségvilágra csak az időbeliség korlátjával emlékeztet. Még közelebb jut a valósághoz a vallás, a mely azt allegóriákban fejezi ki, míg a legmagasabbrendű a filozófia, mert ez már allegóriáktól mentesen fölfedi a valóságot, s a világ metafizikai és erkölcsi jelentését is adja, azaz fölvilágosítást nyújt az iránt is, hogyan kell az embernek a világ lényéhez állást foglalnia.

Nietzsche ugyan hozzájárul ehhez annyiban, hogy a művészetet, vallást, filozófiát ő is magasabbrendűnek veszi, mint a tudományt, azonban korántsem azért, mintha közelebb hoznának az igazsághoz – a melyről való kicsiny véleményét fentebb láttuk, – hanem, mert *nagyobb az életre, s a magasabb életműködésre*, a kultúrára gyakorolt hatalmuk, mint a tudománynak. Megannyian az életet lehetővé tevő, az életet magasabbra fokozó illúziók. Világkorrektívumok. Nem arra felelnek, milyen a világ, hanem milyennek kell mutatkoznia, hogy az élésre érdemes legyen.*

*Werke IX. 25. és köv.

Ennélfogva jelentőségüknek súlypontja nem az ismeretelmélet, hanem a kedélyi és érzelmi, az etikai és esztétikai élet szférájában keresendő. Az a fontos, mily vigaszt, mily életerőt, kultureszközöket ad a metafizika, a művészet, a valóság, a filozófia, nem pedig az, hogy mi igazságot.¹ Mert az igazság az életre és kultúrára nemcsak hogy nem föltétlenül szükséges, hanem sokszor fölösleges, sőt legtöbbször egyenesen életellenes, gyilkos hatalom.² Ez az álláspont magyarázza, hogyan maradhatott oly soká Schopenhauer híve, hollott alaptanait korán elvetette, ő nyújt legtöbb épülést kedé-

¹ Egy, 1868-ban Deussenek, irt levelében megismerő képességünk hatáiról szólván, e jellemző kijelentést teszi: „A ki az idevágó, kivált fiziológiai vizsgálódásokat Kant óta szemügyre veszi, annak semmi kételessége sem lehet, hogy ezek a határok oly biztosan és csalhatatlanul ki vannak kutatva hogy a theoiogusokon s a filozófia néhány tanárán s a vulgus-on kívül senki sem képzelődik már e téren. A metafizika birodalma, tehát az „abszolút” igazság provinciája, múlhatatlanul egy sorba boroztatott a költészettel és vallással. A ki valamit tudni akar, ma megelégszik a tudás öntudatos viszonylagosságával, – mint pl. minden neves természettudós. *A metafizika tehát némely embernél a kedélyi szükségletek területére tartozik, 8 lényegében épülés; másrészt pedig művészet, t. i. fogalomköltészet; de ragaszkodni kell ahhoz, hogy a metafizikának sem mint vallásnak, sem mint művészetnek nincs köze ú. n. magánvaló igazhoz vagy létezőhöz.*” (Briefe I. 100-101. o.) Richter figyelmeztet arra, hogy ez az álláspont a materializmus kiváló történetírójának, Lange-nek hatására vezetendő vissza.

² V. ö. nézeteit a túlzott historizmusról, a mely az egészséges ösztönöknek árt, s megbénítja a jelen és jövő érdekében való aktivitást. (2. korszerűtlen elmékedésében.) – Sokat ír az önelemzés ellen. Már 1688-ban: „Az önmegfigyelés békóba veri az energiát; szétbomlaszt és szétmorzsol. Az ösztön a legjobb. Tetteinknek tudatlanul kell történniök.” (Elisabeth Foerster-Nietzsche: *Dass Leben Fr. Nietzsches* I. 309. o.) – Igen érdekes nézete a darvinizmusról (Werke I. 367.): „oly tanok, a melyeket *igazaknak*, de halálosaknak tartok.” – Művei X. kötetének 210. lapján arról szólván, hogy a fejlődéstan következtében megdől az a hitünk, hogy erőlszi művészeti s vallásos tiszteletünk tárgyai örök érvényűek, megjegyzi: „*rettenetes* következményei a darwinizmusnak, a melyet különben *igaznak* tartok.” Joel kimutatta, hogy a romantikusok az igazságról *ugyanígy* gondolkoztak. Novalis szerint pl.: „Minden kételesség, az igazság minden szükséglete egyenlő a véggel, a feloszlással”.

elvének, ő izmosítja legjobban és neveli magasabbra esztétikai és erkölcsi érzékét. Ezt többször nyíltan ki is fejezi, nemcsak korábbi leveleiben,¹ hanem a *Schopenhauer als Erzieher* című korszerűtlen elmélkedésének egész tenorjával is.

Ennek megállapítása átvezet *etikai* fölfogására. Korán szakít minden földöntúli hittel, pozitív vallással, tehát nem törődik a belőlük levezetett autoritativ erkölcsi szabályokkal sem. Egyedül a földi lét alapjára áll. De itt megint nem a földi hatalmak, állami, társadalmi szervezeteknek stb. tekintélyi, hatósági parancsszavát tekinti irányadónak, mert – láttuk és még látni fogjuk – minden alkalommal kifejezést ad az irántuk táplált kicsinylésnek, hanem pusztán a természetet s vele viszonyban az egyéni életet fogadja el erkölcstana normáinak forrásául. Etikai felfogásában is az alapérték és általános értékmérő az élet, életerő, életakarát. Ennélfogva, bár rendszeres morálkodexnek nyoma sincs nála, abból a szemszögből néz minden cselekedetet, körülményt, berendezést, mennyiben szolgál az életnek, mennyiben fokozza az életerőt és az életakaratot.²

Schopenhauer igen mély hatással volt rá abban, hogy megnyitotta fogékony szemét a létnek. Ez a lét – teljesen aláírja Schopenhauer véleményét – csakugyan telve van kínnal és szenvedéssel. A természet sötét, vak, abszurd és brutális, könyörtelen, igazságtalan, örökké forrongó, űző-hajtó *akarát*, Önmagát örökösen szomjúhozó *hatalom*; a beléje helyezett ember pedig maga is része, részese s cselekvő és szenvedő

¹ Briefe I. 49. és 61. o.

² „Auf die reine Gier zum Dasein gründet sich die Ethik” (Werke IX. k. 47. o.).

alanya a természet és önmaga: az egyetemes és egyéníteti akarat tökéletlenségeinek, igazságtalanságának.¹

Ez tény. De mi következik ebből? Schopenhauer szerint: a passzivitás, rezignáció, az akarat fokonkinti előlése, a teljes semmi. Ennek eszköze a művészet, a mely az akarattól megszabadulva, merő akarattalan szemlélet; ezt prédikálja, tanítja a vallás és filozófia; ezt gyakorolja tetteleg a szent. Az akarat megtagadása „oly cél, melyet óhajt a kegyes.” Nietzsche – hisz kifejtettük már – ugyanabból a pesszimiztikus előzményből, a tragikus megismerésből más következtetéseket von le. Szerinte a merő passzivitás s az akarat mortifikációja, a nirvana, a „nem-lét”-re törekvés, a metafizikai öslény öngyilkossága: gyakorlatilag lehetetlen. A világ lényege az akarat, de az akarat lényege viszont a szüntelen akarás, s hiába akarunk abban az irányban, hogy ne akarjunk semmit.² Az akarat, a schopenhaueri értelemben is, *erő*, s az erőnek az a természete, hogy működni kell, hogy működésre hajt. *Abszurd dolog a villámtól követelni, hogy ne vülámoljék.*

Hogy ennek az erőnek, az akaratnak a kifejtése léptenyomon akadályokba ütközik, hogy sohasem ad tartós kielégítést, mert ha célját érte, éhes mohósággal keres új célt, hogy ennek következtében folytonos szenvedésekkel gyötri az embert: Schopenhauer e tételét Nietzsche már csak félig teszi magáévá. Hátha ez az erőfejtés, ez az akadályleküzdés, ez a folyton új célra törés, szóval ez a harc és háború – mindegy akár győzelem, akár elbukás a bére – maga is felemelő győ-

¹ „Élni és igazságtalannak lenni egy dolog”. (A 2. „korszerűtlen”-ben.).

* Werke IX. 47. „A nem-lét nem lehet cél”.

nyör, mert az élet teljességének, erejének, egészségének tüzét lobogtatja testiünk-lelkünk minden ízében? Nietzsche erre feltétlen igent mond. Öntudatát megnyugtatja az a metafizikai vigasz, hogy „az élet a dolgok fenekén, a jelenségek minden változása s az egyén megsemmisülése ellenére is elpusztíthatatlanul hatalmas és örömmel teljes.”¹

Feleletére nem keres messziről indokokat, nem alapítja azt objektív tudományos levezetésre; nézetének forrása csak a maga érzése, temperamentuma. Ez a temperamentum pedig minden akadályon, csalódáson, szenvedésen túltéve magát folyton hevesen akar. Akarja az életet és harcát.

De milyen életet? Ezen fordul meg az élet akaratanak *etikai* értéke. Bizonyára nem a tiszta animális életet, szibarita jólétet. Nietzsche e részt legtöbbször hallatlan igénytelenséget mutat, majdnem aszkétaságig szigorú életet él. Élet-ideálját merő haedonizmusnál sokkal magasabbra tűzi. Fokozottabb, emberibb kultúráiét az akarata célja. S azért fordul a művészet és a filozófia felé, mert ezektől finomabb, átszellemültebb, nemesebb s ezzel elviselhetőbb létföltételek megteremtését, magasabb létformák elérését reméli.² Kultuszokban, a fegyvereivel való harcban az élet akar at nem hogy megtagadná magát s önmaga ellen fordulna – mint Schopenhauer gondolta – hanem fokozásának s legteljesebb igenlésének diadalát üli. Nietzsche végkövetkeztetését talán így lehetne formulálni: a művészet és filozófia arra valók, hogy előkészítsenek egy oly szebb és jobb létet – vagy legalább

¹ L. a *Geburt der Tragoedie* elemzését.

² T. ö. Werke I. 202. s 523. o.

hitet ébresztenek iránta, – a melyre egyáltalában nem lehet „nem”-et mondani.

De lehet-e remény egy ilyen jobb létre? Ez attól függ, vajjon az élet egészében megmásíthatatlan-e, avagy vannak megmásítható dolgai? Nietzsche azt hiszi, hogy nem mindenben örök törvény szerintiek, s ezért axiómája: „a legkíméletlenebb bátorsággal neki fogni annak, hogy a világ megváltoztathatónak fölismert oldalát megjavítsuk.”

Etikai főelve ennél fogva: *a magasabb Maturéletért folytatandó heroikus harc.*

Morálja szerint erények azok a tulajdonságok, a melyek a harcost, a hőst, az erőt jellemzik; bűnök és hibák azok a melyek a legyőzöttek, a lemondók, gyengék sajátságai. Az első kategóriába tartoznak: az élet tragikus megismeréséből fakadó rettenthetetlen és halálmegvető bátorság és cselekvés, az egység gondolat akarata és tett közt, tehát az igazság (Wahrhaftigkeit); egyszerűség, önfegyelem, keménység önmaga és mások ellen, sőt bevallott igazságtalanság és kíméletlenség az erősebb jogán. Az utóbbiba: a gyávaság, a magát megadás, passzivitás, színváltoztatás, meghunyászkodás, puha részvét és szájalom, hazug szemérem, az élet valóságának optimista illúzió fátyolba burkolása stb.

A ki azt hiszi, hogy ezzel jóval későbbi nézeteket anticipáltunk, vegye szemügyre azokat a többé-kevésbé nyílt támadásokat, a melyeket Nietzsche már e korban a narkotizáló kereszténység, vagy a részvétmorál ellen intéz.*

* V. ö. 2. és 3. *ünzeitgemässe-t* Werke I. 348. s köv.; 336. s köv.; X. k. *Wir Philologen* 235., 316-318., 325-327., 370-371.; a IX. k. 47., 99-100., s különösen 182. o. Itt így ír: „Most (t. i. a vallásos korszakot fölváltó művészeti korszakban) tanácsos a vallásos élet ma-

Vagy nem látjuk-e nyilván későbbi nézeteinek első gyökérszálaait az ilyenfajta kijelentésekben: *„Álmodom oly emberek szövetségéről, a kik feltétlenek, nem ismernek kíméletet és a kik azt óhajtják, hogy „megsemmisítők”-nek neveztesse nek: mindenre ráteszik kritikájuk mérővesszejét, s az igazságnak áldozzák magukat. A rossz és hamis kerüljön napfényre! Nem akarunk időelőtt építem; nem tudjuk, fogunk-e valaha építhetni s hogy nem a legjobb-e: nem építeni. Vannak lusta pesszimisták, rezignálók – nem akarunk hazzájuk tartozni.”*¹

Ismeretelmélete és etikája közös alapsajátságaként találtuk a fisiológiai nézőpontot. Ez jellemzi leginkább az előzmények alapján már legismertebb, s ennélfogva itt csak röviden összegezzet, *esztétikai* elméletét is, a mennyiben a schopenhaueri és wagneri műkifejezések burkából kihámozható. Kimutatták, hogy alaptétele teljesen egyezik a német romantikusokéval.² „Szép az, a mi az élet végtelen teljességének érzetét ébreszti.” Ezt Schlegel Frigyes mondja, de époly joggal alája lehetne írni a Nietzsche nevét is.

S mi az, a minek látása, hallása az élet végtelen teljességének érzetét ébreszti? Mindenesetre az erős, hatalmas; az

radványait eltávolítani, mert bágyadtak és terméktelenek, s a sajátképi célra való odaadást meggyöngítik. *Halál a gyöngére!* Éppen mert a legmagasabb energikus idealizmust akarjuk, nem használhatjuk a bágyadt vallási velleitásokat. Ezek akadályozzák most, hogy egy ember egész és kész legyen, s hogy képzése és művészeti célja tisztán kitűnjék. Valamíg a legmagasabb világnézetet bitorolja még a vallási szféra, az egyesnek legnagyobb erőfeszítése és céljai értékükön alól maradnak. ... A ki az embereket komolyakká akarja tenni, annak semmi dolga már az elhalványult vallásokkal. Őrizze meg a szigorúságát, a köteletség erkölcsi keménységét, másrészt hajlamát, az élet jelenségeit komolyan venni. Rezignáljon mindenre, csak eszményei megvalósítására ne!”

¹ Werke. X. 376.

* L. különösen Joel idézett művét.

intenzív, a nagyszabású. A művészet legmértöbb tárgya és eszköze szerinte mindaz, a miben az emberi ösztönök és szenvedélyek a legmagasabb fokon és legteljesebben jelentkeznek.

Ezért szép a dithyrambikus és tragikus világ, a görög világ bizonyos – szerinte – hamisíthatlan korszakaiban. „Az egyedüli forma, melyben élni lehet: a borzasztó a szép maszkjában.” Ezért szép a Beethoven és Wagner világa, ezért szép mindenk fölötte a hős, a genie (művész, filozófus és szent.)¹

Az ily tárgyak és eszközök által fölébresztett igen erős művészi hatás, az álom, illúzió, extázis mintegy fokozza az életet, megérteti velünk magasabb igazságát, s jobban megérteti velünk eseményeinek kapcsolatát. De ezenfelül még sokkal életbevágóbb szerepe van a művészetnek. Nietzsche szinte vallásos szerepet ad neki, miként Wagner is.

A lét borzalmaival szemben, hogy egyáltalában élhesünk, szükségünk van egy illúzió-világra, egy művészi kö-zépvilágra. „A művészet itt a létnek továbbélésre csábító ki-egészítésévé, az akarat megtisztító tükrévé lesz.” Hogy az íj húrja meg ne pattanjon, azért van a művészet.” Sőt a világ esztétikai szemlélete az egyedüli, a mely a világot örökké igazolja.² Még tovább megy. Nem habozik kimondani, hogy „az egész világ csak a művészetért van, létünk folytonos művészeti aktus. A műre-mek és az ember, mindkettő csak ismétlése az ősfolyamatnak, a melyből a világ keletkezett.”

¹ Richter (i. m. 143.) találóan figyelmeztet arra, hogy Nietzschét ezen intenzitási esztétikai elmélete arra az ellentmondásra ragadja, hogy a szentet, a vallásos típust is szépnek nevezi, ámbár másutt kulturellesnek bélyegezte.

* L. a *Gehurt der Tragoedie* elemzést. „Nur als aesthetische” Phaenomen ist das Daein, ist die Welt ewig gerechtfertigt.”

Ismétlése az örök teremtésnek, örök célunknak és üdvösségünknek.¹

Íme metafizikájának, etikájának s esztétikájának egyése. A mi a dolognak értelmet, etikai és esztétikai értéket ad, az mindig egy: az életre, az életerőre, életakaratra gyakorolt hatás, erő.

Ez szabja meg embrionális *szociológiáját* is. Az emberi együttélés formái, az állam és társadalom célja az élet lehető teljessége és szépsége. Minthogy pedig fiziológiai etikája és esztétikája szerint az élet legintenzívebben, legértékesebben s legszebben a genieben s alkotásaiban, mint legfőbb élettipusokban jelentkezik, világos, hogy oly állami és társadalmi struktúra lesz az eszménye, a melynek uralkodó központjában van a genie, a mely neki és műveinek a legkedvezőbb létfeltételeket biztosítja.

Szociológiai eszményét, de egész fölfogását is a görög állam sajátos fölfogásából s a Plato állameszményéből származtatja.² A görög államról való fölfogása eltér a közkeletűtől. Ez utóbbi szerint a „polis” teljesen abszorbeálta az egyént; öncél volt, a mely minden polgár áldozatát, esetleg föláldozását is követelte. Nietzsche ellenben a görög államot és általában az államot nemcsak hogy nem tekinti központnak, öncélnak, hanem egyenesen egyesek eszközévé degradálja, a melynek a nagy egyének, a géniek nemcsak hogy nincsenek alárendelve, hanem ellenkezőleg souverain módon föltte ál-

¹ „Nem a megismerésben, az alkotásban van üdvösségünk. A legmagasabb látszatban, a legnemesebb pezsdülésben rejlik nagyságunk”, Werke, X. 215.

* Platóban csak azt kárhoztatja Sokrates káros befolyásának tudja be, hogy a művészeket száműzte, holott szerinte a genie három megnyilvánulása: a művész, a szent s a filozófus.

lanak. Nietzsche úgy az államot, mint társadalmat, a családot, s az emberi közületek alapsejtjeit az átlagos és alsórendű individuumokat egy központ és cél köré, azaz *alá* sorakoztatja. Ez az uralkodó központ: egy-egy nagy egyén, a heros, a genius. A mint a természetnek is tulajdonképeni célja és értelme csakis az ő teremtése: az állami és társadalmi tágabb- és szűkebbkörű szervezetek s a nagy tömegek célja és értelme is csak az ő megvédése és szolgálata; ők maguk csak az előkészítői, védő- és segédmechanizmusai.¹

E szervezetek között legnagyobb hatalmú: az állam. Az állam leigazza az egyeseket, de nem a maga urasága, hanem a génieké érdekében?! Az állam a nyílt erőszak, s a jog formájába burkolt erőszak² vaskorlátaival a tömegeket annak a társadalmi folyamatnak medrébe szorítja, a mely az osztályok tagolódására, piramisszerű fölépítődésére, s a géniusban kicsucosodására vezet. Kényszerült az egoista egyeseket a génius előkészítésére, az érdekében hozandó áldozatokra, az ő szolgálatára.

Az államhatalom tehát az egyesek egy végtelen kisebbsége érdekében rabigába hajtja az emberek óriás többségét. Az állami és társadalmi rabszolgaság kegyetlen, de szükségszerű dolog a nagy egyesek létezésére és céljuk, művük: a műrecek s összfoglatjuk: a kultúra fejlesztésére. Hogy a művészeti fejlődésnek széles, mély és termékeny talaja lehessen, szükséges, hogy a roppant többség egy elenyésző kisebbség szolgálatában egyéni szükségletein *túl*, rab-

¹ Werke I. 442. s köv.; IX. 98. s köv.

* „Az erőszak adja az első jogot, s nincs jog, a mely alapján véne ne lenne uzurpáció, erőszak.” IX. 93.

szolgásterően alávetve legyen az életszükségnek. Az a cél, hogy az ő rovásukra, az ő többletmunkájuk által távolítsák el s mentessék föl az a kiváltságos osztály a létért való küzdelemtől, hogy a magasabb szükségletek új világát teremthesse meg, s elégítse ki.* Ez az új világ a művészet világa, a melyre a természet örökké üz, hogy önmagát műremekekben megtestesítse.

Nietzsche persze észrevette, hogy ez a koncepciója még az ő egyoldalú esztétikai nézésével is csak kivételes korokra és népekre talál: a hellén és némiképp a renaissance-világra. A jelenkorban más irányzatok uralkodnak államban és társadalomban, a melyek nemhogy centripetálisok volnának a genie irányában, hanem ellenkezőleg egyenesen genie- és művészetellenesek.

A modern állam önző, nemzetközi pénzarisztokrácia kezébe került, a mely azt, valamint a társadalmi osztályokat csak gazdagító gépezetének tekinti. Ennélfogva arra törekszik, hogy ez a gépezet lehetőleg ment maradjon minden zavartól, különösen a háborúktól. Minthogy pedig a háborúk a politikai különállásra, különválásra hajtó ösztönök szülöttei, a tőke urai e politikai ösztönök gyöngítésére törekszenek lehetőleg nagy, egymással szemben jól egyensúlyozott állami testek, birodalmak alakulásának előmozdítása által. Ugyancsak, hogy a háború és béke s általában a politika felett ne a hatalom egyes birtokosai dönthessenek, a nép, a tömeg alacsony ösztöneire, egoizmusára appellálva, a monarchisz-

* A *Geburt der Tragoedie* érdekes előmunkálataiból. Werke IX, 98. s köv. Egészen más előzmény ékből Tolsztoj js ily eredményre jut. *Mi a művészet?* című kötetében.

tik us ösztönöket gyöngítik a liberalizmus, általános szavazati jog s egyéb „modern” idea által.

Ekképpen mindjobban számottevő tényezővé válik az *ötödik rend, a szolgák rendje*, s e rend durva hangja és önző, az életszükséghez tapadó, tehát alantjáró érzülete még inkább korrumpálja a társadalmat és államot. Ezek mindjobban megtagadják a nagy egyénektől az áldozatot – önfeláldozásról nem is beszélve – sőt irigyen tönkretételére törekszenek, mert a hamis jelszó: „a minden ember, vagy legalább a legtöbb ember boldogsága.” A számot, a tömeget, a kvantitást nézik – pedig ez mindig értéktelen – és sohasem az egyént, az egyedül értékes kvalitást.

S ez az egyrészt a csupasz továbbélésért, másrészt a mentől nagyobb zsákmányért kemény, lealázó munkára* és harcra, tehát általános kapzsiságra alapított pénzgazdasági társadalmi struktúra az igazi, anyagi gondoktól mentes és független művészetet és a kultúrát lehetetlenné teszi.

Ebbe a – szerinte – szörnyen prózai, kufár és lelketlenül frivol korba teljesen ellentétes, ideális-romantikus hajlamaival, szenvedélyességével, mindig ünnepélyes, rendkívüli komolyságával beléhelyeztetve, csak természetes, hogy Nietzsche korszerűtlennek érezte magát, s harcra kelt kora ellen. Hajlamainak, szenvedélyének föláldozta puha nyugalját, a

* A szolgák rendje határozza meg a közfelfogást, s ezért, hogy lealázó helyzetének szégyenét elrejtse a „munka méltóságáról stb. szónokol, holott első sorban azt kellene nézni, milyen életet szolgál ez a munka. A görögökéi sokkal jobban eltöltötte az ember méltósága, a mikor egész naiv módon kifejezést adtak annak, hogy a munka szégyen, s a rabszolgák tömegének a dolga, a mely az uralkodó kisebbségnek lehetővé teszi a magasabb kulturéletet. (Werke IX. 95. s köv.).

melyet eleinte külső körülmények kedvezése biztosított neki, egészségét, a melyet ádáz kór kezdett ki, barátait, a kikhez gyöngéd, résztvevő lélek fűzte. Elvált tőlük, mert náluknál is nagyobb barátja volt a maga vélt igazságának. Elpártolt mestereitől is, de mi, a kik fejlődését legalább nagyjából nyomon követtük, ezt nem bélyegezhettük szeszélyes és háborodott, könnyelmű és hirtelen hűtlenségnek, hanem természetes, lassú, fokonzintú és kínos emancipációnak ismertük meg.

„Minden nemes ifjú szomjúhozza a vezetést” mondja valóságos emersoni tónusban, de alább folytatja: „tanítóid nem lehetnek számodra egyebek, mint fölszabadítóid.”¹

Inas- és legényévei leteltek. Esméi és érzelmei heves vajúdásában sóvárogta önmagát, önállóságát. *Ich lechze nach mir!* – írja Baumgartner Máriának.²

¹ „Távolról sem hiszem, hogy jól megérttem Schopenhauert, de Schopenhauer révén egy kicsit jobban megismertem *önmagam*at.” (Werke X. 285.) „Egy pszichológus hozzátehetné, hogy a mit én ifjú éveimben a wagneri muzikánál hallottam, annak általában semmi köze Wagnerhez; hogy: ha a dionysosi zenét leírtam, azt irtam le, a mit én hallottam, – hogy nekem ösztönszerűleg az új szellemre kellett lefordítanom és átalakítanom, a melyet magamban hordoztam. Ennek bizonyítéka, – oly élő, *a minő csak egy bizonyíték lehet*, iratom: „Richard Wagner Bayreuthben”; – minden lélektanilag *döntő* helyen csak rólam van szó, – tekintet nélkül mindenüvé oda lehet az én nevem, vagy a „Zarathustra” szót tenni, a hol a szövegben „Wagner” áll. A *dithyrambusi* művész egész képe a Zarathustra *praeexistens* költőjének a képe, mélységesen odarajzolva, s a nélkül, hogy a wagneri realitást csak egy percre is érintené. Magának Wagnernek is volt erről fogalma; már nem ismert önmagára Írásomban. Épúgy „Bayreuth” eszméje átalakult valamivé, a mi Zarathustrám ismerőseinek nem rejtélyes fogalom: azzá a *nagy déllé*, a mikor a választottak választottjai a legnagyobb feadatra avatódnak” stb. (1888-ban írt emlékezéseiből.) „Az életnek semmi köze a filozófiához, de valószínű, hogy azt a filozófiát választjuk és szeretjük, a melyet nekünk természetünk leginkább megmagyaráz.” (Deussenhez 1870. febr.) „A görögök is, mint Schopenhauer és Wagner is, csak legfényesebb médiumai voltak önmegismerésének” írja Joel i. c. művében és ügyesen mutatja ki, hogy teljesen romantikus vonás: magát mindig másban és mást önmagában keresni.

² Briefe I. 417.

Vajjon csakugyan mesterré avatódik-e ezután? Avagy még vándorévek esnek közbe.

*

Közbeesnek. Közbe kell esniök. E korbeli egész életfelfogásán minden genialitás mellett is rajta van a kiforratlanság bélyege.

Nem egy Achilles-sarka van, a hol sebezhető. Ellentmondásait, logikai következetlenségeit, teóriái és praxisa szöges elválását nem nehéz kimutatni, mert feltűnőek. Minthogy azonban az egyes műveknél is foglalkoztunk velők, most éppen csak rámutatunk egynéhányra.

Ismeretelméletében határozottan túllő a célon, a mikor azt mondja, hogy az ész igazságtartalma = 0; hogy minden percepciónk csal, merő látszat stb. Ez még a kantizmus; a kritikai idealizmus álláspontjáról nézve is téves és arra vezető vissza, hogy Nietzsche nem teszi meg az ismeretelméletileg oly fontos különbséget a „látszat” (Schein) és „tünemény”, „jelenség” (Erscheinung) között. A kritikai idealizmus szerint is igaz, hogy csak jelenségeket, tüneményeket ismerünk meg, de ezek nem mindig egyenlők a csalóka látszattal, hanem a legtöbbször földik az alapjukat képező, a megismerő subjektumtól függetlenül létező realitást. Azaz nem szemfényvesztők, hanem a realitásnak számunkra hozzáférhető és *ellenőrizhető* megismerési forrásai.* Ha így fogjuk fel a dolgot, akkor még az ismeretelméleti idealista sem veheti az ész igazságtartalmát semminek, hanem kénytelen megismer ökéességünk, a tudós, a tudomány fenség jogát elis-

* L. erről az ellenőrizhetőségről: W. Jerusalem. *Einleitung in die Philosophie* e. élvezetes művecskéjét. 2. kiad. 61-67. o.

merni egy – bár szerény és korlátolt – területre nézve. S különös, hogy Nietzsche bár az elemzett tévedés rabja, minden ellenkező nyilatkozata mellett is helylyel-közzel elárulja, hogy rejtett tiszteletet táplál a pozitív és exakt tudományok, kivált a természettudományok iránt, a melyek anyagul éppen csak a megismerhetőt, a jelenségek elhatárolt világát fogadják el. S még különösebb, hogy Nietzsche, a teoretikus ismeretelméleti nihilista, a ki azt mondja, hogy az ész igazságtartalma semmi, a ki végletekig voluntarista, gyakorlatilag ebben a korban is úgy keresi az *igazságot*, mint a legerősebb meggyőződésű dogmatikus intellektualista. S ugyan mivel keresi? Csak ösztöneivel? Szerencsére nem; különben nem volna filozófus. Hanem iparkodik ő is ösztönszerű sejtéseit, khaotikus érzékié teit az ész és értelem műveleteivel kiegészíteni, rendezni, továbbépíteni, ha nem is mindig kielégítő sikerrel.

Ugyanilyen ellentét elmélete és gyakorlata közt, hogy hevesen ellenzi az önanalízist, s minduntalan az introspekció módszerét alkalmazza.

Épp oly könnyű kimutatni, hogy voluntarisztikus és egyéni biológiai alapokra épített esztétikája, etikája s szociológiája mennyire túlzott, hogy nézése legtöbbször mily roppant egyoldalú. A misztikus „életakarát fokozása”, szélső individualizmusa, genie-kultusza érdekében elhanyagol egy sereg tény, realitást. Leginkább a mindent – a geniet is - formáló, kormányzó szociális tényezők és viszonylatok, a tömegek interferens erői azok, a melyeket leggyakrabban nem lát, vagy nem akar látni az életerő, életakarát exaltait mámorában, s a hősök elvakult imádatában.

Ellenvetéseinket az egyes művek elemzésénél megtettük; itt csak újra hangsúlyozzuk, hogy, ha mint ifjú kevesebbet ábrándozik s az életben jobban szólna, ha igazán kora ütőerén írtja orvos-kezet, ha nem hanyagolja el csaknem teljesen a materialisztikus tényezőket: jobban megértette volna korát, a kor munkáját, a tömegek küzdelmeit, szenvedéseit, gazdasági, kulturális és erkölcsi föltörekvését s a „modern ideák”-at, a melyeket éppúgy lenéz, mint az általa lenézett „Bildungsphilister”: David Strauss. Megértette volna, igazságosabb lett volna irántuk. Ekkor azután a genie szerepére, szociológiájára vonatkozó nézetei is közelebb járnának az igazsághoz.

Kiforratlanságai lajstromát még a következőkkel bővítjük:

Avult metafizika emlőin növekedve, de a modern természettudományok területébe is bekalandozva, módszere tétova, kifejezésmódja kétlaki. Nem egyszer aggasztó dilemmákba s ellentmondásokba keveredik; ilyenkor nem oldja meg a csomót az elemző tudós lassú türelmével, hanem kétévágja művészenialitással. Vagy – a mit később oly virtuozitásig fejleszt – egy-egy fényes paradoxonnal, újabb meghökkenítő kérdéssel még jobban összebogozza. Gyakran nagyon elhamarkodva általánosít, önkényesen társít. Indukciók szilárd alapja nélkül merész kézzel emel káprázatos hipotézis-légvárat. Nem: Pantheonokat hősei, genie-bálványképei számára.

Mindezek menthetők, sőt talán természetesek egy művésznél, de hibák a tudományos gondolkozás és módszerek

ellen. Kell, hogy megbosszulják magukat szerzőjükön, a ki tudósnek hitte magát.

Megbosszulták magukat azzal, hogy az életfelfogás romantikus és fantasztikus épülete – volt alkalmunk látni – az idők fejlődésével a valóságok viszontagságaitól, ostromló viharaitól erős repedéseket kapott. Majd ez, majd az a része töredezett és vált le. Már-már egészében összedőlni készült, úgy hogy a művészi elragadtatásból fölcödött építőmesternek sietve kellett itt is, ott is támfalakat emelni, ezt is, azt is aládúcolni. Végre meggyőződött, hogy ez a mellett, hogy csúnya, tartósan úgysem segít. Le a régivel! Új, szilárdabb alapokon, új, szilárdabb épületet kell emelni, de talán felhasználhatja legalább részben a réginek az anyagát.

Ez az új épület már nem káprázatos Pantheon a hősök és géniek számára, a hol „mindenek nekik szolgálnának”, a hol dicsőségüket hirdetné minden. A hősök és géniek, – halandó voltuk fölismertetvén – lesülyesztetnek a pincébe, a katakombába. E fölött szerényebb és szűkebb, de szolidabb épület készül, egyszerű ház a tudomány csöndes lakául és műhelyéül. Benne vonul meg és dolgozik elrejtözve Nietzsche néhány évig, következő, *pozitivist* korszakában, a mikor még erősen hitte, hogy most már igazán tudós-természetté válik.

De egyszerre ismét érezni kezdi, hogy erőszakot tett magán. Hogy a szűk falak nyomják, hogy a tudós-cella józan hüvössége, a melybe nem hat elég verőfény, megdermeszti, hogy a könyvek pora elfullasztja. Nincs maradása. Zarathustra saruját övezi, vándorbotja után nyúl, hívogatja neheztelve elbujt kedvenc állatait, a sast és a kígyót. Ki

innen, ki a szabad természetbe! Fel a magasba, azúr ég boltozata alá, néma völgyek, fejedelmi, napsugarakban izzó, gyémántos havasi csúcsok, opáltavak, üdezöld legelőszőnyegek közé, hol könnyebb a kebel, himnusz a szó, tánc a lépés, sasként szárnyal a lélek, hegyen, síkon, tengereken át, *túl a jón és gonoszon*, mélyen alanthagyva az *emberit*, *nagyon is emberit*. De Zarathustra már nem is hősbámuló, hősimádó. Mit neki a tegnap és ma hősei? Gyarló *emberek* ők is.

Lelke röptében, végletekig feszített művész-fantáziájával, mámoros látományban magát nézi hősnek, a *holnapután* ideáljának. Sursum corda!

A völgyben ülő kor azonban szédülő tekintettel kíséri röptét a villámok hazájába s borzadva látja hirtelen lebukni az óceánba az örökké magasabbra vágyó, tüztől megemésztett, szárnyaszegett új Ikarust.

HASZNÁLT FORRÁSMŰVEK.

- Nietzsche's *Werke* (C. G. Naumann) 8. k. és *Nachgelassen* Werke* 7 k.
Fr. N/s *Gesammelte Briefe* (Schuster u. Locffler) 3. k. 4 részben.
Elisabeth Foerster-Nietzsche: *Das Lehen Fr. Nietzsche's* 2. k, 3 részben. (C. G. Naumann.)
Lichtenberger: *La philosophie de Nietzsche.* (Alcan.)
E. de Roberty: *Frederic Nietzsche.* (Alcan.)
Tlu Ziegler: *F. N.* (Bondi.)
W. Weigand: *Fr. N.* (Franc.)
H. Galwitz: *Fr. N.* (Reisner.)
R. Steiner: *Fr. N, Ein Kämpfer gegen seine Zeit,* (Felber.)
A. Riehl: *F. N. der Künstler und der Denker.* (Fromann.)
J. Bourdeau: *Frederic Nietzsche {La pensée contemporaine.}* (Alcan.)
A. Fouillée: *Nietzsche et Vimmoralisme.* (Alcan.)
Brandes: *Fr, N. {Menschen und Werke; Rtitten u. Loening.}*:
Richter: *Fr. N, Sein Lehen und sein Werk.* (Dürr.)
Lou Andreas-Salome: *Fr. N. in seinen Werken,* (Kongen.)
P. Deussen: *Erinnerungen an Fr, N,* (Brockhaus.)
P. J. Möbius: *üeber das Patologische bei N,* (Bergmann.)
K. Joel: *Nietzsche und die Romantik.* (Diederichs.)
J. Burckhardt: *Griechische Kulturgeschichte.* (Speemann.f
Péterffy Jenő: *A görög tragédia keletkezése. {Művei, Franklin^*
É. Faguet: *Drame ancien, drame moderne.* (Colin.)
J. Zeitler: *Nietzsche's Aesthetik,* (Seemann.)
D. Strauss: *Der alte und der neue Glaube.* (Kröner.)
H. Fierens-Gevaert: *La tristesse contemporaine.* (Alcan.)
Schopenhauer: *Die Welt als Wille und Vorstellung. Parergm gffl8 TaraUpomena.* (Brockhaus.)
ih. Ribot: *La philosophie de Schopenhauer.* (Alcan.)
J. de Gaultier: *Schopenhauer et Nitzsche. (La revue des idées)*

R. Wagner *művei*. (Fritzsch.)

H. Lichtenberger: *Richard Wagner, poète et penseur*. (Alcan.)

E. Schuré: *Précurseurs et révoltés*. (Perrin.)

W. Jerusalem: *Einleitung in die Philosophie*. (Braumüller.)

Fr. Ueberweg-M. Heinze: *Grundriss der Geschichte der Philosophie*. (Mittler.)

R. Falckenberg: *Geschichte der neueren Philosophie*. (Veit.)

Alexander Bernát bevezetései Kanthoz és Schopenhauerhez. *Filozófiai írók tára*: Franklin.)

Szász Zoltán (*Magyar Szemle*), Fenyő Vilmos (*Figyelő*) ath, tanulmányai.

TARTALOM

Előszó..... VII|

NIETZSCHE ROMANTIKUS KORSZAKA 1-258.

I. Származása. Gyermekkora. (1844.-1858.)..... X

(A család. – Főrangú származás? – Szláv vérkeveredés? – örökletes vonások. – Az apa. – Az anya. – A gyermekek. – Frigyes első évei. – Az apa halála. – Női környezet. – Naumburg. – A gyermek jellemvonásai. – Viszonya nővéréhez, kis barátaihoz. – Korai muzsikusság és költői hajlama. – Vallásossága. – Korai elmékedései.)

II. Pfortában. (1858.-1864.)..... 13

A pfortai iskola és rendje. – Nietzsche e környezetben. – Új barátok: Deussen és Gersdorff. – Önképzés. – „Germania” irodalmi kör; Nietzsche működése ebben. – A genie lélektana és tragikuma. Hölderlin. Emerson. – A „Végzet és történelem” és „Akaratszabadság és végzet?”)

III. Egyetemi évei. Katonáskodása. Előkészületei a tanárságra. (1864.-1869.)..... 87

(Az ifjú fizikuma. – A bonni egyetemen. – Vallási emancipációja. – Zenekultusz. Petőfi dalait zenésíti. – A diákélet. – Lipcsében. – Felfedezi Schopenhauert. Első hatása. – Rohde Ervin. – Ritschl!*

- Filológiai tanulmányok és dolgozatok. – Állásfoglalása a nemzeti törekvésekkel szemben. – Bevonul a tüzerekhez. „Pattantyús, a ki demokritosi problémákon törí fejét.” – Balesete. – Az ob-sitos. – Megismerkedik Wagnerrel, már mint elszánt híve. – „Filozofus-fonettr”-tervek. – Váratlan végük: meghívás a baseli professurára. – A programm. – A filológia tudománya; aminő és amilyennek lennie kell.)
- IV. Tanársága. (1869.-1879.).....57
1. *A kathedrán*..... 57
- Az akkori Basel jellemzése – Nietzsche székfoglalója. – Hatása. – Viszonya tanártársaihoz. – Overbeck, Burckhardt. – Nagy elfog-laltsága. – Hallgatói. – Előadásának jellemvonásai. – Nagy ter-vek a görögség új kultúrtörténetéről. – Lázás teremtés. – E kor-beli műveinek sora.)
2. *A tribscheni idill*.....71
- Wagner, mint élő példa és a schopenhaueri filozófia gyakorlati kur-zusa. – Idealizálás. – Wagner ebben a korban. ♦-- Harmóniájuk alapjai. – Nietzsche és Wagner-család. „A bizalom, a vidámság, a fenséges véletlenek s a mély pillanatok napjai”.)
- S. A hálom*.....79
- [(Hazafias gerjedelme. – A harctéren. – Megbetegedése. – „Szűnni nem akartt jajkiáltás.” – Pesszimizmus és heroizmus. – Kételyek a birodalom ellen. „Burkolt középkor”. – Párhuzam Ibsennél. – A Ritschl-hajjsza. – A commune hatása.)
4. *Tncipit iragoedia*.....87
- [(Betegségének eredete. – Egészséges alapok. – Mérsékelt azenvedé-lyek. – *Mutterem nunquam attígitt* – A háború. – A betegs-kezdetei és hullámvonalai. – Orvosi zűrzavar. – Válás Tribschen-tol. – A bayreuthi alapköletétel. – Hűvösödik körülötte.
- T. Elso könyvei.....95
1. „*A tragédia születése*”.....95
- A mű célja, előzményei – Nehézségek éa disszonanciák. – A mű gondolatmenete. – Elemzése. A probléma filológiai és kulturtörté-

neti oldala. – A zene és a tragikus mythos összefüggése. – Mindkettő hatása. – A görög pesszimista faj? – Miért kellett neki a trágédia? – Nietzsche önkritikája. – Wagner híd a múlt és jövő között. – Egyes ember nem lehet a kultúra megteremtője. – A *mQ* hatása a kortársakra; Wagnerek, Liszt stb. nyilatkozatai. – Botrány a filológus táborban. – Willamovitz támadása. Wagner és Rohde védelme. – Ritschl nyilatkozata. – Nietzsche: „Számítok nyugodt pályájára évszázadokon át.” – Nagyzási hőbort kezdetei?)

2. A „Korszerűtlen elmékedések.” 140

Motívumaik. – A „képzőintézetek jövője”. – Szellemi arisztokrata testvéresülések terve. – A „bayreuthi horizont-elmékedések.” – A *Bildungsphilister* Straussról szóló első „korszerűtlen” elemzése. – Hatása Straussra és a kortársakra. – Kritikánk. – Strauss szerepe. – A második „korszerűtlen” a történelem hasznáról és káráról. – Gondolatmenete. – Méltatása és bírálata. – A tömeg és a hős. – A statisztika és az élet és történés törvényszerűsége. – Az oksági lánc és a nagy egyének. – A történetírás ideálja. – A harmadik „korszerűtlen”: „Schopenhauer mint nevelő”. – Tartalma. – Schopenhauer mint előkép, de „nevelőd nem lehetnek neked – csak felszabadítód”. – Nietzsche önálló útja. – A negyedik „korszerűtlen”: „Wagner Rikárd Bayreuthben”. – Előzmények. – Hosszas vajúdás. Kételyek. – A himnikus irat vázlata. – Jellemzése. – A melléközöngék. – A kiábrándulás menete; vélt és igazi okai.)

VI. A bayreuthi csalódás. 223

(Beteges sóvárgás. – Bayreuth megnyitása – Csalódás. – Szökés. – Schüre jellemzése az akkori Nietzsche-ről.)

VII. Pillantás vissza és előre 231

(Uralkodó vonásai. – Életcélja. – „Az önnevelés roppant igyekezete és kötelessége”. – Ezméi egyedüli mohó szenvedélyei. – E korbeli bölcsészetének összefoglalása. – Ismeretelmélete. Viszonya. Kant- és Hume-hoz. – Az ész igazságtartalma. – Az ész működé-

sének biológiai hatásai. – Az illúziók s a vallás, művészet, tudomány, filozófia szerepe az élet háztartásában: Viiágkorrektívumok.
 — Etikája. – Párhuzam a Schopenhauerével. – Nietzsche heroikus következtetései. – Főelve. – Erények, bűnök morálja szerint. – Jövő etikájának hírnökei. – Esztétikája, – A művészet szerepe. – Szociológiája. Egysége ismeretelméletével, etikájával, esztétikájával. Államfelfogása. – Arisztokrácia és tömegszolgátság.
 – Kritika. – Kiforratlanságának szükségszerű következményei.
 — Pillantás a jövőbe: Nietzsche a pozitivista éa Nietzsche-Zarathustra.)

Használt források..... 250